

IRODALMI SZEMLE

LXIV ■ 2021 ■ 1

ÁRA: 1,80 € / 800 FT
ELŐFIZETŐKNEK: 1,50 € / 600 FT

LENGYEL

■ ALAPÍTÁS ÉVE: 1958

■ LXII. ÉVFOLYAM

■ ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ:

DOBOS LÁSZLÓ

■ FŐSZERKESZTŐ: **MIZSER ATTILA**
(ATTILA.MIZSER@GMAIL.COM)

■ SZERKESZTŐ:

NAGY CSILLA

(CSILLESTER@GMAIL.COM)

NÉMETH ZOLTÁN

(NEMETX@GMAIL.COM)

■ LAPTERV ÉS TÖRDELÉS:

GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA

■ KÉPSZERKESZTŐ: **GYENES GÁBOR**

■ KORREKTOR: **SZANISZLÓ TIBOR**

■ FŐMUNKATÁRSÁK:

CSANDA GÁBOR, **GRENDL LAJOS**, N. TÓTH
ANIKÓ, POLGÁR ANIKÓ, TÖZSÉR ÁRPÁD

■ SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BALÁZS IMRE JÓZSEF, BÁRCZI ZSÓFIA,
DARVASI FERENC, JUHÁSZ TIBOR,
NAGY HAJNAL CSILLA, PLONICKY TAMÁS,
SZALAY ZOLTÁN

■ SZERKESZTŐSÉG:

MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11
BRATISLAVA

■ ISSN 1336-5088

■ WEB: WWW.IRODALMISZEMLE.SK

■ FACEBOOK.COM/IRODALMISZEMLE

■ IRODALMISZEMLE@GMAIL.COM

SZÁMUNKAT EVA ČARNOKÁ (EVA TKÁČIKOVÁ ALIAS E.T.) ALKOTÁSAIVAL ILLUSZTRÁLTUK.

EVA ČARNOKÁ (EVA TKÁČIKOVÁ ALIAS E.T.) 1974-ben született Zsolnán. 2000-ben diplomázott a pozsonyi Képzőművészeti Főiskolán, mestere Vojtech Kolenčík volt. Grafikai kísérletezéssel, performanszal, junk-arttal, objektumokkal, fényinstallációkkal foglalkozik. Számos szimpóziumon, csoportos kiállításon vett részt (V4, Horvátország, Románia, Franciaország, Litvánia, Spanyolország). 2016-ban rezidens alkotó volt a budapesti MŰSZI kulturális központban, többször állított ki a Fehér éjszaka fényművészeti fesztiválon és a Pohoda fesztiválon. Képzőművészeti alkotótevékenységén túl pedagógiával, tárlatvezetésekkel is foglalkozik. Lapszámunkban megjelenő alkotásai Ekhart Tolle (E.T.) gondolataiból indulnak ki és a keresztény szimbolikát a 21. század toleráns humanizmusával és a sci-fi szubkulturális elemeivel vegyítik.

■ A CÍMLAPON: SPACE SHUTTLE FLEXIBLE
(DECENT VERSION), OBJEKTUM, 2014
A HÁTLAPON, FÜLÖN: CÍM NÉLKÜL, 2009

NARANCSBŐR CIKLUS, NARANCSBŐR, TEXTIL, REPRODUKCIÓ, MÉRET 80 B, 2005

NARANCSBŐR CIKLUS, „TRIDSAŤ” KIÁLLÍTÁS, VOJTECH LÖFFLER MÚZEUM, KASSA, 2005, FOTÓ: VLADO ELIÁŠ

NARANCSBŐR CIKLUS, „TRIDSAŤ” KIÁLLÍTÁS, VOJTECH LÖFFLER MÚZEUM, KASSA, 2005, FOTÓ: VLADO ELIÁŠ

NARANCSBŐR CIKLUS, „TRIDSAŤ” KIÁLLÍTÁS, VOJTECH LÖFFLER MÚZEUM, KASSA, 2005, FOTÓ: VLADO ELIÁŠ

- 3 SOPOTNIK ZOLTÁN: BŰNBAK ÉNEK; MÁSODIK BŰNBAK ÉNEK (VERSEK)
5 SZIJJ FERENC: RITKA ESEMÉNYEK / AZ ELEFÁNT; RITKA ESEMÉNYEK / SÖTÉT HAJÓ; RITKA ESEMÉNYEK / SZOMORÚSÁG; RITKA ESEMÉNYEK / ÉBRENLÉT; RITKA ESEMÉNYEK / FÚJTATÓ GÉPEK; RITKA ESEMÉNYEK / FORDÍTOTT ZŰRZAVAR (VERSEK)
10 MÉSZÁROS ANDRÁS: KÉTELKEDŐK BREVIÁRIUMA (RÉSZLET)
16 FELLINGER KÁROLY: RÉS; STIGMA (VERSEK)
17 NAGY HAJNAL CSILLA: DECEMBER. NYELVED HELYÉN A SZAVAK (PRÓZA)

LENGYEL

- 20 CZESŁAW MIŁOSZ: EGY KILENCVENÉVES KÖLTŐ DEDIKÁL; ÉS HOGYHA?; KONSTANTIN CSÁSZÁR (VERSEK, GÖMÖRI GYÖRGY FORDÍTÁSAI)
24 MARCIN WICHA: NEVETNI A MEGFELELŐ PILLANATOKBAN (PRÓZA, DANYI GÁBOR FORDÍTÁSA)
38 JULIA HARTWIG: A FELOLVASÁSOMON VALAKI AZT MONDTA, HOGY A VERSEIM KÉTSÉGBEESÉSSSEL TELIEK; KÖZLEMÉNY (VERSEK, SIPOS TAMÁS FORDÍTÁSAI)
40 INGA IWASIÓW: AZ UTOLSÓ ÚT (PRÓZA, DANYI GÁBOR FORDÍTÁSA)
52 ŁUKASZ JAROSZ: KIKÖTŐK; MESSZI TÁJAK (VERSEK, SIPOS TAMÁS FORDÍTÁSAI)
54 MARCIN GRAD: FÖNIXMADÁR. VARSÓ KÉPE RUFFY PÉTER VARSÓI HAJNAL CÍMŰ LENGYELORSZÁGI ÚTLEÍRÁSÁBAN (TANULMÁNY)
79 ANNA ADAMOWICZ: RENDSZEREK. CSONTVÁZ; NYERSANYAG (VERSEK, SIPOS TAMÁS FORDÍTÁSAI)
81 KELLERMANN VIKTÓRIA: TÖRTÉNETEK ÉS TÖRTÉNELMEK. KORRAJZ ÉS HANGULATJELENTÉS A 2010 UTÁNI LENGYEL KÉPREGÉNYBEN (ESSZÉ)
91 PETNEKI NOÉMI: „SZERELEM VAGY VAN, VAGY NINCSE”. SYLWIA CHWEDORCZUK KOWALSKA. TA OD DĄBROWSKIEJ CÍMŰ KÖNYVÉRŐL (KRITIKA)

96 SZERZŐINK

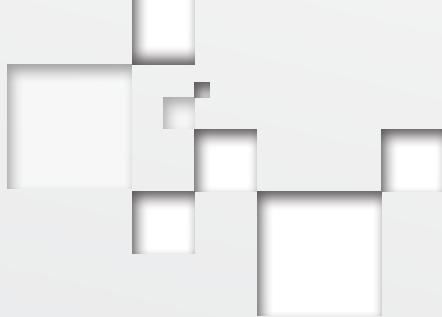
■ KIADJA A „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET”
■ (EV 153/08), NYILVÁNTARTÁSI SZÁM: 30807719.
■ A LAP MEGJELENÉSÉT A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG
KISEBBSÉGI KULTURÁLIS ALAPJA TÁMOGATTA.

■ NYOMTA A VALEUR KFT., DUNASZERDAHELY. ■ TERJESZTI A KIADÓ ÉS A SLOVENSÁKÁ POŠTA, A. S. MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉGBEN, ILL. A KÖVETKEZŐ CÍMEN: SLOVENSÁKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. ■ P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214., ■ E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK ■ MEGJELENIK HAVONTA (ÉVENTE 10 RENDES ÉS EGY ÖSSZEVONT SZÁM). PÉLDÁNYSZÁM: 300. ■ EGYES SZÁM ÁRA: 1,80 €. MAGYARORSZÁGON: 800,-FT. ELŐFIZETŐKNEK FÉL ÉVRE 9,- €, EGY ÉVRE 18,- €, ■ MAGYARORSZÁGON FÉL ÉVRE 3600,- FT, EGY ÉVRE 7200,- FT. SZLOVÁKIÁN, ILL. MAGYARORSZÁGON KÍVÜLI POSTÁZÁS ESETÉN A POSTAKÖLTSÉGET FELSZÁMÍJTJUK.

■ JANUÁR/2021 ■ VYDÁVA „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET” ■ (EV 153/08). ■ SPOLOK IRODALMI SZEMLE EGYESÜLET ■ ŠÉFREDAKTOR: ATTILA MIZSER ■ REDAKTOR: CSILLA NAGY, ZOLTÁN NÉMETH ■ GRAFICKÁ ÚPRAVA A OBÁLKA: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ■ VÝTVARNÝ REDAKTOR: GABRIEL GYENES ■ JAZYKOVÝ REDAKTOR: TIBOR SZANISZLÓ ■ ADRESA REDAKCIE: MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA. ■ ISSN 1336-5088. ■ WEB: [HTTP://WWW.IRODAMISZEMLE.SK](http://www.irodamiszemle.sk) ■ ADRESA VYDAVATELSTVA: SPOLOK MADÁCH, MIEROVÁ 16, 821 05 BRATISLAVA 2. ■ IČO VYDAVATELSTVA: 30807719. ■ REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU FONDU NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN ■ TLAČ: VALEUR, S.R.O., DUNAJSKÁ STREDA. ■ ROZŠIRUJE VYDAVATELSTVO A SLOVENSÁKÁ POŠTA, A. S. OBJEDNÁVKY NA PREDPLATNÉ PRIJÍMA REDAKCIA A KAŽDÁ POŠTA SLOVENSKEJ POŠTY. OBJEDNÁVKY DO ZAHRA-NIČIA VYBAVUJE SLOVENSÁKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214., ■ E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK. ■ VYCHÁDZA MESAČNE (10 RIADNYCH A 1 SPOJENÉ ČÍSLO ROČNE). ■ NÁKLAD: 300. ■ CENA JEDNÉHO ČÍSLA: 1,80 €. PREDPLATNÉ ZA POLROK: 9,- €, NA ROK: 18,- €.

FOTÓ A JÓ ÖSSZEÁLLÍTÁS C. KIÁLLÍTÁSRÓL, ROSENFELD PALOTA,
ZSOLNA, 2019, FOTÓ: MAREK JANČÚCH

SOPOTNIK ZOLTÁN

BÜNBAK ÉNEK

*Bőrt a bőrért, sót a sóért, törött ablakot
a madárért, ezeket hallom a házunkkal szemközt
lévő erdőrészből. Szerintem a tömeggyilkos
nyest énekel, egészen félelmetes hangon dörög be
az ablakunkon. Meglepi a bútorainkat is, szokatlanul
ropog a fotelek karfája, a polc és a régi hintaszék.
Még jó, hogy olyan frekvencián történik mindez, hogy
a szomszédok nem hallják. Csak engem akar
elbizonytalanítani, mert látom, amit látok, és egyre
pontosabban. Rög, a szerzetes persze az ő fejét is
megsimogatja, hiába rágja meg testes habitusa szélét,
hiába rágja véresre a tenyerét. A kórházamban
mindenkinek van helye, mosolyog, még ha nyest
a vére, akkor is.*

MÁSODIK BŰNBAK ÉNEK

Egyre többet és erősebben imádkozom
ittthon: a konyhában, a spájzban, a két
gyerekszobában jólesik. A nyest hírvivői,
a denevérek, az erkélykorlátról figyelnek.
Gonosz frekvenciájukkal zavarják fohászom,
mert látom, amit látok, és egyre pontosabban.
A szomszéd meg átkopog, ha túl hangos vagyok,
néha úgy, mint amikor Glenn Gould vált a zongorán.
Ezért majdnem tisztelem, később el nem átkozom.
A mennyei frontvonal, érzem, jelentősen átrajzolódik.
Ha a zongorista annyira nem is, Bach, a maga módján,
talán tud segíteni. Az itteni front meg maró fejfájást
hoz, és lomha, téves könnyeket.

SZIJJ FERENC

RITKA ESEMÉNYEK / AZ ELEFÁNT

Azzal jöttek, hogy éheznek az állataik,
adjunk nekik enni, kifizetik.
Hát jó, adunk, de csak ekkor derült ki,
hogy kutyák, farkasok és oroszlánok is vannak,
azoknak hús kell, meg van egy elefánt is,
annak egy szekénderéknyi zöldség.
Aztán amikor jóllaktak az állatok,
közölte az igazgató, hogy kész, vége,
felosztatja a cirkuszt, mehet mindenki,
amerre lát, és az ennivalóért se tud fizetni.
Merthogy, mondta, az embereket már
nem érdeklik az ilyen dolgok, mint kötéltréfa,
bohóctréfa, az idomítás csodája,
hanem az egyre szaporodó kocsmákban
játékgépekbe dobálják bele a pénzüket.
Hát jó, hússal nem sokáig bírtuk,
a kutyák, a farkasok és az oroszlánok elpusztultak,
de az elefánt dinnyehéjon is élél,
az megmaradt a gyerekek örömére,
akik naphosszat kihegyezett botokkal szurkálják
a lábait, és nézik, kitépi-e dühében a diófát,
amihez erős láncsal hozzá van láncolva.

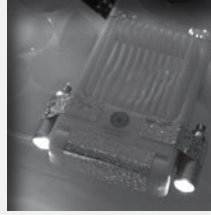
RITKA ESEMÉNYEK / SÖTÉT HAJÓ

Berontottak a gyerekek a kocsmába,
hogy egy sötét hajó közeledik felénk.
Hitetlenkedve kászálódtunk fel,
hogy talán csak egy antennás teherautó lesz az,
amivel az ellenséget akarják lehallgatni
a hegyek túloldalán, de odakint egy hosszú padra
sorban felállva tényleg egy sötét hajót pillantottunk meg,
amely akkor már a szélső házakhoz ért,
a kéménye füstöt okádott, és még imbolygott is,
mintha nagy hullámok ostromolnák kétfelől,
nem pedig szilvafák között haladna.

RITKA ESEMÉNYEK / SZOMORÚSÁG

Egész télen árnyékban van a völgy.
Mondják, hogy emiatt szomorúak
itt az emberek a születésüktől fogva
a halálukig: szomorúan házasodnak,
szomorúan szülnek és szomorúan
ünnepelnek meg minden állami
jubileumot. De lehet,
hogy ez a szomorúság régebbi dolog.

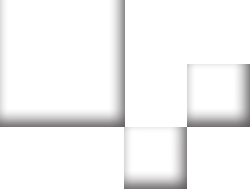

RITKA ESEMÉNYEK / ÉBRENLÉT

Érdekes, álmaimban mindig rossz a lift a házukban,
gyalog kell felmennem a hatodikra, és az is rejtély,
miért a hatodikra, ha igazából az ötödiken lakunk,
de ez most biztosan ébrenlét, ahogy hazafelé tartok,
hiszen fel vannak lobogózva a buszok,
és minden hivatalos ember ezüst karszalagot visel.

RITKA ESEMÉNYEK / FÚJTATÓ GÉPEK

Rozsdás fémtető van felettünk
elérhetetlen magasságban,
a lecsüngő lámpákból koszos fény
csorog ránk, fűjtató gépekre,
amíg ürülnek belőlünk a gombok,
munka- és díszgombok vegyesen.

RITKA ESEMÉNYEK / FORDÍTOTT ZÚRZAVAR

Szerinte most az egyetlen megoldás
a fordított zűravar lenne, mondta
a főzenezsandár, azt kellene csinálni,
fordított zűr zavart. De amikor kérdezték tőle,
mégis hogyan, már csak annyit mondott,
ő úgy látja, hogy itt mindenre neki kell gondolnia,
például hogy a hajnali felvonulást is
jobb lenne lefűjni a madarak miatt, és mi a hála?
Azt már hiába kérdezték tőle, mi a hála,
egész nap hallgatott.

TYÚK A VOLÁN MÖGÖTT CIKLUS, 2006

KÉTELKEDŐK BREVIÁRIUMA (RÉSZLET)

A Gonosz. A keresztény/keresztyén hagyomány a Gonoszt egyszerűen a Sátánnal azonosítja, ami nagymértékű szimplifikációnak bizonyul akkor, ha a modern és posztmodern irodalom termékeit és az azokban megfogalmazódó Gonosz-képet vesszük szemügyre. Kiderül ugyanis, hogy a Gonosz valahol máshol lappang, és lép előtérbe. Olyannyira, hogy immanens erőként lehetetleníti el a transzcendenciára törekvő emberi cselekvést. Már Chesterton is tudta, sőt, egyik legjobb regényében – *Az ember, aki Csütörtök volt* – meg is írta, hogy az egyértelműségek fellazulásával összemosódnak a frontvonalak. Vagyis nem kizárt, hogy az, aki a háttérben lázadást szító csoportosulás ellen szervez titkos rendőri alakulatot, valójában a lázadás szervezője, és ilyformán „belső ellenségekből” áll össze a csoportosulás vezető szerve. Ez, eddig még a sztálini gonoszság paródiája is lehetne. Chesterton, persze, ennél humánusabb szerző volt, aki a paradoxon szintjén jelenítette meg ezt a – mára már mindennapivá vált taktikát – és a szerveződés agytrösztjét a humor iránt érzékeny lényként állítja be. Vagyis írásába nem engedte be a mélyen humortalan Gonoszt, csak meglebegtette annak a lehetőségét, hogy lehetséges a mindennapokban való jelenléte, és az felforgatja az egyének közötti viszonyokat is.

A Gonoszt mint témát egy katalán szerző, Jaime Cabré járja körül narratológiai szempontból akár bonyolultnak is nevezhető regényében, az *Én vétkemben*. Persze, ez a narratológiai szerkezet az olvasás folyamatában felmutatja magát, mégpedig éppen Chesterton egy szellemes megjegyzése nyomán, miszerint egy regény esetében érdemes elolvasni a címet is. A teljes cím pedig a következő: *Én vétkem. A regény regénye*. Ugyanis a középkortól a 17. századon és a német koncentrációs táborokon át a Franco uralta és a Franco utáni Spanyolországig ívelő történet végeredményben azt is tartalmazza, hogyan válik egy levélformájú visszaemlékezés az író jó barátjának átdolgozásában regénnyé. De a mű témája alapvetően a Gonosz természetére való állandó rákérdezés. A Gonosz itt egy mesterhegedű sorsára telepedik rá, és a regény végkicsengéséből arra következtethetünk, hogy ott is marad. Hiszen a hegedűt kézbe vevő művészek ugyan mind csodaként élik meg a hangzását, de azok, akik birtokolják – vagy éppen birtokolni szeretnék – csak a gonoszság révén tudnak hozzájutni. Az aljasság, az emberségből teljesen kivetkőzött Sturmbannführer, a nyereszkeskedésre összpontosító (pedig eredetileg teológiát tanuló) régiségkereskedő, az ő fel nem vállalt lánya, valamint a régiségkereskedő bosszúálló valamikori alkalmazottja az emberi méltóság lealázása, sőt a pusztaság létezés elpusztítása révén jutnak hozzá ahhoz a tárgyhoz, amelyik eredetileg a szépség megjelenítésére jött létre. Ezek után a regény főszereplőjének sorsát is meghatározza ez az önállósult múlt, mert bár ártatlanul, örökségként jut hozzá a hegedűhöz, hozzá való ragaszkodása tragédiába fordítja egyedüli szerelméhez, a zsidó Sarához fűződő kapcsolatát.

Kiderül, hogy a Gonosz nem rajtunk kívül létezik, ezért a teológiai elmélkedés nem tárhatja fel lényegét. A Gonosz már befurakodott abba a világba is, amelyet eredendően az Igaz, a Szép és a Jó kategóriái uraltak. Szétrombolta a rájuk irányuló cselekvések rendszerét, miáltal a hozzájuk fűződő viszony is ellentétébe fordult. Felesleges rákérdezni arra, hogy van-e lelkiismeretfurdalása a gonoszságot elkövetőnek, mert tudjuk, hogy nincs. Ebben a világban azok élnek állandó lelkiismereti válságban, akik nem követték el a gonoszságot, de akik elszenveték azt, és túléltek a Gonosz tombolását. Az ő válságukat az okozza, hogy nem találják a választ arra a kérdésre, miért éppen ők voltak a kiválasztottak, akik kikerültek a pokolból, miközben a többiek áldozatokká váltak. A Gonosz csele ez: az őt megvalósítókat felmenti a bűn alól, áldozatait pedig felelőssé teszi azért, aminek nem az elkövetői, hanem az elszenvetői voltak.

Ájulás. A szentimentalizmussal kezdődően jelentek meg az irodalomban az ismételten és egy-más felváltva elaléló hölgyek. Sokáig az egyedüli megoldásnak az látszott, hogy némi iróniával kezelték ezeket az alakokat. Ezt tette Jane Austen is. De ő is csak úgy volt képes láttatni a férfiakat, hogy azok néma ámulattal és tehetetlenül asszisztálnak a pamlagra hanyatló fiatal hölgyeknek. Hát persze, hiszen akkortájt még nem ismertük a nyelv valóságalkító képességét.

Wittgensteinnel minden megváltozott. Az irodalomban jött Musil, aki a beszéddel, azaz a racionalizálással vette az elejét az ájulásnak. Amikor Diotima számára a szellemi boldogság már kezdett elviselhetetlenné válni, „és egyszerre úgy érezte, mintha ájultan kellene végigzuhannia a földön”, akkor Arnheim „felfogta az esését nagy mondatokkal”. Ez a kor már ismeri Freud analízisét, és a nagy, romantikus érzések egyszeriben az értelmezések fogalmai közé kerültek, amelyek úgy fogták fel a szabadeséses érzelmeket, mint a trapézzról lezuhanó légtornászt a kifeszített védőháló.

Fikció. Nem Th. Mann volt az első, ki úgy fogalmazott, hogy a költészet nem más, mint a valóság „kitalálása”. Hiszen előtte már A. France is több novellájában bizonyította, hogy a képzelet világa erősebb, mint a tapasztalás által életben tartott és bizonyított köznapi élet. De Mann volt az első, aki már U. Eco előtt leírta, hogy regényében (a József-trilógiáról van szó) azok a részletek, amelyekről az olvasók leginkább azt gondolták, hogy alapos előtanulmányokra támaszkodnak, és a korabeli „valóságot” tükrözik, a fantázia szülöttei. És mindezt az az író állítja saját művéről, aki azért mégis csak a realizmus emlőin nevelkedett. Hiszen ő maga vallott úgy, hogy írói pályájának elején Tolsztoj és Turgenyev voltak a példaképei. Igaz persze az is, hogy a Varázshegy értelmezési lehetőségei közé sorolta a regény szereplőinek kettős létezését: egyrészt a szanatórium ápoltsai, másrészt – és főként – azonban szellemi jelenségek, elvek és világok reprezentánsai. De nem allegóriái – teszi hozzá.

Mann megfogalmazása oda mutat, hogy a fiktív világok létrehozatala a művészet mindenkori alapfunkciója. És most – ugyanúgy, mint arról az elmélet is szól – ne zavarjuk össze a fiktív világokat a lehetséges világokkal. Az utóbbiakról a legalaposabb tudással Leibniz bírt, és azt, amit tudott, Voltaire csak „zsurnaliszta” módra tette nevetségessé, de nem cáfolta meg. Nem véletlenül, hiszen Leibniz „lehetséges világával” szemben Voltaire „fiktív világot” mutatott fel, vagyis elkövette azt a logikai baklövést, hogy a végtelen lehetőségeket és végtelen számú elemet tartalmazó „halmazsal” szemben egy véges számú szereplőket behatárolt térben és időben mozgó fikciót szembesített. A logikának ez a megbicsaklása, persze, tudjuk, nagyon hasznos, amikor a meggyőzésre törekszünk. Nem biztos azonban, hogy a művészetnek ez lenne a célja. Mann – és a többiek – fiktív világai inkább modellként működnek, amelyek időben meg is előzhetik és megelőlegezhetik a később eljövő lehetséges világok alapvonásait.

Marad azonban egy dilemma. Az európai esztétörténet egyik virulens gondolata az, amelyik az újkortól kezdődően inkább csak a tudományos racionalitáson kívül álló spekulatív és misztikus irányzatokban őrződött meg, mégpedig hogy egy fiktív világ létrehozása a teremtés aktusának a másolata. Más szóval: nemzés. A fikciók így egymást nemzik, és létrehoznak egy újfajta folyamatosságot, amelyen belül a genetikai kapcsolódások eltérhetnek a párhuzamosan létező lehetséges világok kontinuitásától. És itt kezdődik a dilemma. Amikor az *Isten tudja* című posztmodern Robinson-regény főszereplője, Kohn, a mélytenger-kutató a világkatasztrófa egyedüli túlélőjeként előadásokat tart a beszélni tudó csimpánzoknak, és előadja nekik az Őszövség teremtéstörténetét, az egyik csimpánz felteszi kérdést: Ha az Úr teremtett mindent, ki teremtette az Urat? Kohn azt feleli, hogy az Úr kitalálta önmagát. Azaz az történt, hogy egy fikcióból ered mindaz, amit egyedüli valóságként ismerünk el.

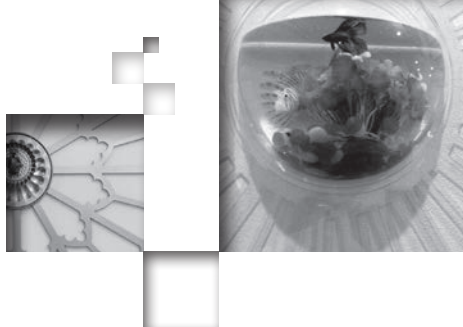
France „illetlen történetei”. Stefan Zweig a *Búcsú a tegnaptól* című önéletrajzi könyvében feljegyzi Anatole France-ról, hogy „az öregúr egész délután egyetlen történetekkel traktált minket, és ezt megjátszott, magasztos komolysággal és leírhatatlan bájjal tette.” France ironiája közismert, de novellái és regényei alapján kissé elcsodálkozunk Zweig állításán. Valóban ilyen színész lett volna France, aki anekdotákkal szórakoztatja hallgatóit, miközben ő maga szinte eltávolítja magát a történetektől? És vajon milyen történetek le-

hettek ezek? Az igaz, hogy nem szükséges mélyenszántó narratológiai elemzéseket elvégezni ahhoz, hogy felfedezzük, France szereplői rendkívüli módon szeretnek monologizálni, vagyis a történetmondás nemcsak köznapi megnyilvánulásaira, hanem regényírói módszerére is rányomta a bélyegét. Talán ezért annyira szimpatikusak ezek a szereplők a filozófiai tájékozódásuk számára.

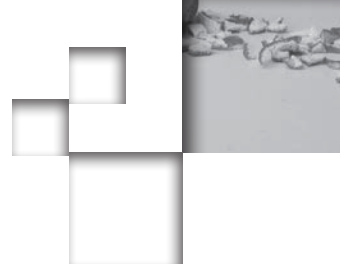
No de az „illetlenség”? Ne elégedjünk meg Zweig kijelentésével, hanem nézzük meg, mire és hogyan emlékeznek azok, akik írónkkal napi kontaktusban voltak. Hirtelenében két személy visszaemlékezései ugranak be az emlékezetünkbe. Az egyik Márkus Ottília (Bölöni György későbbi felesége), aki France legmeghittebb barátnőjének, Madame de Caillavetnek a halála után volt France titkára, és aki Kémeri Sándor álnév alatt jelentette meg France-ot idéző két könyvét. A másik Jean-Jacques Brousson, aki pedig akkor volt France famulusa, amikor az a Jean D'Arc élete című művén dolgozott. Első olvasásra kiderül, hogy a nemi szempont tisztán elkülöníthető a két krónikásnál. Ami nemcsak a férfi-, illetve női írásmódot jelenti, hanem – és talán elsősorban – azt, hogy France másként nyilvánult meg női, illetve férfi titkára előtt. Csípős nyelve és szarkazmusa ellenére tapintatos ember volt. Ottília előtt nem lett volna hajlandó olyan megjegyzésre, mint amilyent Brousson jegyzett le abból az alkalomból, hogy France egy fasor végén beforduló hölgyről – aki azért mégiscsak távol volt még a szemlélőktől – megállapítsa, hogy biztosan angol. A kérdésre, hogyan jutott erre a megállapításra, France azt mondja: „Kifogástalanul csúnya. Ha az angol nő rászánja magát arra, hogy csúnya legyen, nem hagyja abba.” Nő titkára előtt France, az esztéta és a nosztalgiával emlékező ember jelenik meg, tehát ne itt, hanem Broussonnál keressük az illetlen történeteket.

Brousson elsősorban leszögezi, hogy France „ünnepi” társalgási modora anekdoták jól felépített sorából építkezett. Azaz valóban színészi produkcióként értelmezhető. Volt benne ellenpontozás – vagyis az épületes történetet mindig frivol mese követte –, művésztörténeti betét, irodalmi szövegek idézése, a velük való azonosulás és meghatódás, vagyis mindaz, amit egy jó magánszámtól elvárhatunk. Ripacskodás azonban nem. Ettől megmentette France-ot kifejtett arányérzéke és mérhetetlen műveltsége. Ezért van, hogy a testiség is mindig a könnyed erotika szintjére emelkedik nála. Mintha Diderot szólna hozzánk abban a véleményében, hogy a homoerotikus vágyakat „grammatikai hibáknak” nevezi: „Vannak, akik hímnembe teszik, amit nőnembe kellene helyezni. Mások

nőnembe, ami jog szerint hímnemű. Ezen a világon mindenki úgy üdvözl, ahogyan tud.” A tizennyolcadik század szelleme jelenik meg előttünk abban a csiklandóan bájos formájában, ahogyan azt fatalista Jakab adja elő gazdájának véget nem érő meseiben. Nem véletlen, hogy France volt az egyik legjobb ismerője Rabelais műveinek is. Ezt a tudását is bele tudta szőni a legköznapiabb megjegyzéseibe is. Megrögzött fabuláló volt. Amikor római salátát tesznek a tányérjára, akkor nemcsak azt közli Ottíliával, hogy az kellemesen üdítő, hanem azt is, hogy főként kegyeletből fogyasztja, mert az ingyenc és gunyoros modorú meudoni plébánost, Rabelais-t juttatja eszébe. Most már közelebb járunk France „illetlen” történeteire, hiszen a Rabelais–Diderot-háttér előtt a kolostori történetek is iróniával jelenítődnek meg. Ezek gyöngyszeme a Szent Ferenc által a hentes elől megmentett bárány esete, amelyet a klarisszák kolostorában helyeztek el, nehogy éhen haljon. Itt adjuk át a szót France-nak: „A szentre való tekintettel megnyitották előtte a kolostort, bár kos volt. (...) Míg kicsi volt, az apácák versengtek érte. De növekedett, barátom. Velezületett ártatlanságát elvesztette, akárcsak ön meg én. A bárány átadta helyét a kosnak, a szarvas állatnak, amely olyan, akár az ördög: konok és sikamlós erkölcsű. A kos túrheterlen volt a kolostorban. A kertben? Lelegette a híres, szigmatizált töből fakadt rózsafákat, és sok más dolgot művelt, amit nem mondhatok el önnek, mert nem nagyon épületesek. Végre is a gubbiói farkashoz kellett fordulniuk. Könyörögtek neki, hogy a rend iránti szeretetből ismét gonosszá és farkassá legyen. Íme, barátom, így történt, hogy a jámbor gubbiói farkas megette Szent Ferenc kossá fejlődött bárányát.” – Nos, ilyenek és ehhez hasonlóak voltak France „illetlen” történetei, és ebbe a sorba illesszük be (utolsóként) azt a frivol anekdotát is, amelyben megfricskázza az általa állandóan ostromozott akadémia intézményét is. A történet arról szól, hogy France a házába visz egy könnyűvérű nőcskét, aki kifogástalanul és ügyesen teszi a dolgát mindaddig, amíg valamilyen jelből rá nem jön, hogy kliense az Akadémia tagja. Ettől a pillanattól kezdve túlzóvá vált a kedvessége, vagyis elrontott mindent. A történet France kérésében csúcsosodik ki: „Válasszuk szét a dolgokat szép kicsikém, és ne zavarjuk össze az ambíciót a szerelmi gyönyörűséggel.”

Broussont tovább olvasva kiderül, hogy volt France-nak egy másik beszédmodora is: az ún. köznapi beszélgetés. Ami, ugyebár ugyancsak monológ volt, mert a beszélgetőtársnak a hallgató szerepe jutott. Ez az előadásforma azonban nem előre elkészített és poénra kihegyezett volt, hanem nagyon lassan, dadogva, ellentmondásokon keresztül indult el, és utána találta meg belső logikáját. Utána viszont kérlelhetetlenül járta be az összes lehetséges utat, használta fel az összes odaillő idézetet, a megfelelő hasonlatokat, és vonta be a vonatkozó filozófiákat. Ehhez jegyezte meg Brousson, hogy amikor egy ilyen többórás „társalgásból” felkelt, olyan kimerült volt, mintha a nemzeti könyvtár teljes állományának tartalmát a fejébe öntötték volna.

Ez már nem az a stílus, amelyről Zweig írt. De talán intellektuálisan izgalmasabb.

Generációk. Romain Rolland, Wagnerről írva, és arról elmélkedve, hogy a 19. század eme zeneszerző zsenije ugyanúgy el fog felejtődni, mint a barokk és a klasszicizmus nagy alkotói, beleütközik abba a kérdésbe, hogy mi maradhat meg a múltunkból. Kiinduló tétele ugyanis az, hogy az ő generációja erkölcsi energiáit és a világgal szembeni ellenállását Wagner zenéjéből is merítette. Közben azonban a világ kerekai forognak, és újabb, más elvek, esztétikai elképzelések uralják a fiatalok lelkiületét. Wagner is bekerül a panteonba, és olyan összefüggések között jelenik meg a ma szemlélője előtt, amelyeket már csak a beavatottak számára világosak. Ők, a beavatottak azok, akik ezt a múltat meg akarják menteni, mert úgy vélik, hogy a történelem nemcsak az aktuális jelen, hanem az azt megalapozó múlt is. A kérdés azonban az, hogy a múltban megjelenő „koreszmék” átmenthetők-e a jelenbe, esetleg a jövőbe. Vagy pedig ezeknek az eszméknek a hordozói és vallói valamilyen kövületként mutatkoznak meg a jelen generációja előtt. Ugyanis a generációkat nem a korosztályuk határozza meg, hanem azok az eszmék, amelyekből az „erkölcsi energiájukat” merítik. És ha azok az eszmék kimerültek, akkor „új erkölcsök” jönnek. Azok szempontjából pedig a régiek nem csak avítak, hanem nevetségesek is. Az új generáció harsány röhögéssel szokott búcsúzni a megelőzötől. Csupán az a gond, hogy röhögni nem azok szoktak, akiknek van humorérzékük. És még ez a kisebbik baj. A nagyobb az, amikor ez az úgymond új generáció a megelőző koreszme félretett, már akkor is idejétmúlt elemeit támasztja fel, és azokra akarja építeni erkölcsait. Találkozik-e akkor a történelmi idő a neki megfelelő, őt támogató, de ugyanakkor romboló erkölcsaival és szellemi energiáival?

FELLINGER KÁROLY

RÉS

Az egyik lap, tévedésből,
még egyszer leközlte
a náluk már egyszer megjelent verseimet.
Nagyon elszomorodtam,
úgy éreztem, bűnös vagyok,
szégyellhetem magamat.

Ilyen lehet az eredendő bűn.

STIGMA

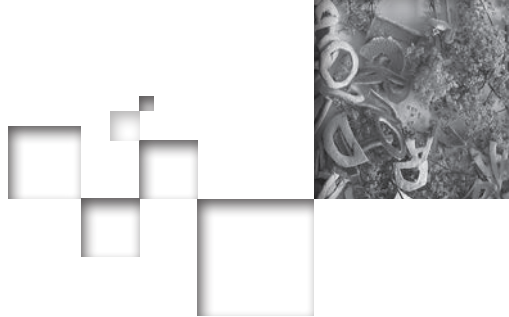
Szükségünk van arra,
hogy néha becsapjuk magunkat.
Hátrafele tartva haladunk
előre,
akár a természetvédők,
tanuljuk a felejtést.

NAGY HAJNAL CSILLA

DECEMBER

NYELVED HELYÉN A SZAVAK

– Szóval, kérdésedre visszatérve, nem, még nem örültem meg, és nem is tervezem, hogy ez a közeljövőben megtörténik. De értékelem, hogy csak emiatt felhívtál.

A kávéfőző kotyogása megszakít minden gondolatot. Ez nem hiba, így kell történnie, és még ha a telefon túldalán lévő személy nem is hallja a kotyogást, megérzi, valahogy mindig megérzi, és tiszteletben tartja a hirtelen beálló csendet. Fülem és vállam közé szorítom a készüléket, amíg egy bögrébe ürítem a kávé. Ebből talán már hall is valamit, nem kérdezem meg, kíváncsi vagyok, meddig tart ki ez a csend. A hűtőajtó nyitódása is lehet egyértelmű, a tej lötytyenése már kevésbé. De az is lehet, hogy éppen ő is most főzte le a reggeli kávé, és ugyanezeket gondolkozik. Nem ismerem eléggé, hogy biztos legyen benne. Feltételezni is csak megszokásból teszem.

– Várj egy pillanatot – hadarom, mielőtt egy pillanatra, hogy a kabátomat magamra húzom és a bögrét és egy cigisdobozt egy kézben egyensúlyozva kinyissam az erkélyajtót, mégis az ablakpárkányra helyezem a készüléket. – Na, itt vagyok – fújom ki az első adag füsttel.

– Emlékszel egyébként, ugye, hogy egy hete ilyenkor is felhívtál? – Nem emlékszik. – Akkor még ez az egész megőrülés dolog fel sem merült benned. Nem, nem baj, meg az sem, hogy most felmerült, csak érdekes. Hogy miért pont most. Mert egyébként ha az egy héttel ezelőtti telefonálás alkalmával tetted volna fel a kérdést, az egy kicsit másképp festett volna. Ez az érdekes, de egyébként lehet, hogy még a múlt héten kezdődött el benned ez a, ez a kérdés, vagy hogy mondjam, szóval tulajdonképpen egészen logikus, ami itt történik.

– Nem akartam én ezt túlkomplikálni – mondja, aztán felnevet. – De lehet, hogy azt akartam, hogy te komplikáld túl helyzetem.

– Akkor most hadd kérdezzek vissza, te hogy állsz a megőrüléssel?

– Én... ugyanúgy, mint mindig. Nagyszerűen haladok vele.

Egy, de legfeljebb két kezemen meg tudnám számolni, ha nagyon akarnám, hányszor találkoztunk életünkben eddig személyesen. Persze, mindig tudtunk egymásról, nem olyan nagy ez a szakma, főleg ez a belterjes része, ahová tulajdonképpen mindketten tartozunk. Tavasszal hívott fel először, amikor az egész elkezdődött, mert nem tudta, és azóta se mondtam el neki, mennyire utálok telefonálni. Nem is kell elmondanom, mert vele aztán, mint kiderült, mégsem utálok.

– Egy színdarabról akartam beszélni veled egyébként – nyögi ki végül.

– Na, az kiváló ötlet, te írtad ezt a színdarabot?

– Én, vagyis, még csak elkezdtem. De elakadtam vele, és nem pontosan értem, hogy miért.

– Sok oka lehet. Erre akarsz rájönni, hogy miért akadtál el?

– Nem – mondja, lassan ízlelgetve ezt az apró szót, majd elnyújtva felsóhajt. – Csak... nem tudom eldönteni, tényleg meg kell-e írnom.

– Hát, ezt én... miről szól?

– Ah...

– Jó, oké, bocsánat. Akkor, miért akarsz megírni?

– Nem biztos, hogy meg akarom írni, csak itt szaladgálnak, botladoznak ezek a figurák, a megörülés szélén, és végtelenül dühít, hogy nem bírnak *ténylegesen* megörülni. Én csak segíteni szeretnék nekik, mert ez így tarthatatlan.

– Tarthatatlan, ez jó. Hát akkor itt a válasz. Ha tarthatatlan, akkor ne tartsd. Engedd el őket.

– Ezt úgy érted, hogy engedjem őket megörülni, nélkülem? Vagy, hogy engedjem meg nekik, hogy megörüljenek, velem?

– Na most erre ha tudnék se akarnék válaszolni. – Pár másodpercig csendben ízlelgeti a válaszat.

– Igen, azt hiszem, értelek. Valószínűleg azt nem merem eldönteni, hogy én is megörüljek-e velük.

Egy pár évvel ezelőtt, véletlenül pont néhány hónap eltéréssel, mind a ketten elköltöztünk az országunkból, ugyanabból az országból. Én északnyugati, ő pedig délkeleti irányba indult meg, és ha jelenlegi otthonaink között húzunk egy egyenest, az nagyjából középen keresztezi ezt a bizonyos országot, ahonnan mindketten eljöttünk. Erre jött rá áprilisban, ezért hívott fel először. Azóta sem sikerült rájönnünk, mit jelent ez. Talán azért, mert nem is próbálkoztunk vele.

Ő talán egy kicsivel gyakrabban hív fel engem, mint én őt, de nehéz lenne megmondani. Néhány hét múlva itt a karácsony, és valószínűleg mindketten kint ragadunk, de nem akarok rákérdezni, nem tudom, mennyire fontos neki ez az időszak. Egyedül él, én is, ő nem veszítette el idején az állását, én igen, de csak egy rövid időre, hamar sikerült újat találnom.

– Te, egyébként, mit fogsz csinálni karácsonykor? – teszi fel habozva a kérdést, az orromon ereszttem ki a tudóm összes levegőjét.

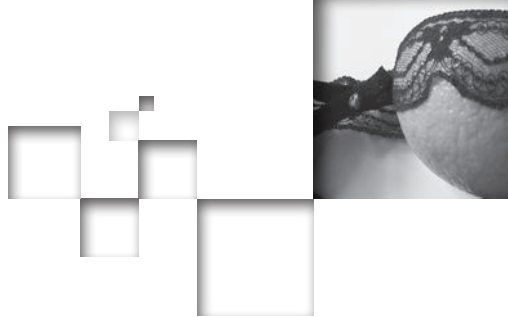
– Nem tudom. Nekem ez az egész, hát, nem olyan fontos.

– Ja, persze. Nekem sem. Csak eszembe jutott.

Aztán egy darabig némán ülünk a közénk húzott egyenes két végpontján.

OPEN SPACE VI SZIMPÓZIUM, CSILLAGVIZSGÁLÓ, KISKOLON, 2015,
FOTÓ: VERONIKA BAŽALÍKOVÁ

CZESŁAW MIŁOSZ

EGY KILENCVENÉVES KÖLTŐ DEDIKÁL

Hát mégis túléltelek, ellenségeim!
Neveteket már dús moha borítja.
Pedig milyen buzgón vezettétek a hajszát
Az elfajzott gaz áruló nyomában. Az áll
A tanmesében: a végén győz az igazság.
Hát nem feltétlenül. Kicsit gyöngébb a szív,
Kevesebb a kitartás, és máris trombitaszó
Búcsúztatja a szegény nyuszt vagy medvét.
Ez a diadal nem tölt el büszkeséggel.
Egyike tán a sok csodás fordultnak
Azok közül, amelyek egykor megmentettek
Auschwitztól, és szintúgy (van rá adat)
A lágersorstól kies Vorkutánál.
Ebben, úgy látom, semmi érdemem nincs.
Gondviselés óv művészt és bolondot,
Mondta valaki. Mintegy kompenzálva
Azt, hogy mi csak játékszerek vagyunk
Teljesen ismeretlen sötét erők kezében.
Meg hogy kevésbé vagyunk beszámíthatóak.

Híven szolgáltam én a lengyel nyelvet.
Sok nyelv közül egyetlenegy ez nekem,
Kihív és kéri, hogy fényét emeljem,
Mert itt túl számos majomforma ember
Beszéli, akiktől – megvallom – viszolygok.
De beszéli oly sok jó és tiszta lélek,
Hogy imáik megválthatnák a világot.
Meg aztán a lengyelség: kötelesség,
Sőt van, akinek szenvedély. Nem is adnám
Más nyelveken írt bölcs mesterművéért.

Sok igazság volt, ellenségeim,
Abban, hogy ez a gaz kisúr ábrándokat
Szótt, felhúzta orrát, bírált jobbra-balra,
Nem élt köztetek, mindjárt célra tört:
Göggel elsáncolt saját hírnevére.

Igen, valóban, művemet megírtam.
Ez annyit tesz, hogy tudatában vagyok,
Milyen veszély fenyegette a lelkem.
Elég pár életrajzot szemügyre vennünk:
Kortársam volt pl. Jerzy Andrzejewski,
Vagy földim a Nieważa folyó mellől
Witold Gomb. úr, egyik se fénylő jellem.
És bár rájuk gondolva, mint egyénre,
Rögeszméikre és eltorzult énjük
Ócska trükkjeire s a boldogtalanságra,
Szánalmat érzek, mellette aggodalmat,
Hogy talán épp olyan vagyok, mint ők,
Tölgyet játszottam s voltam korhadék fa.
Milyen lesújtó. De van rá bocsánat:
Nagyobbak akartak lenni önmaguknál,
Prófétaságra mindhiába vágyva.

Most megvénülten, tanuk előtt állok,
Kiket az élők szemmel már nem látnak,
Beszélgetünk, nevükön hívom őket,
Miközben kezem dedikál csak, aláír.
(2001)

Jegyzet:

Jerzy Andrzejewski, prózáíró (1909–1983)

Witold Gombrowicz, próza- és drámaíró (1904–1969)

ÉS HOGYHA?

És hogyha mindez csak álom,
Az emberiség álma önmagáról? És mi,
Keresztények csak egy álmon belül álmodunk?

És hogyha senki sem felelős csalódásunkért,
Amivel föld alá süllyedünk
Arra várva, hogy az Örök Igazságosság fölemel?

KONSTANTIN CSÁSZÁR

Élhettem volna Konstantin idejében.
Háromszáz évvel a Megváltó halála után.
Akiről csak annyit tudtak, hogy föltámadott,
Mint a római légiók napfényes Mitrája.
Tanúja lettem volna akkor a *homousion* és a *homoiousion* vitájának,
Arról, vajon Krisztus természete isteni, vagy csak ahhoz hasonló.
Biztosan ellentmondtam volna a trinitáriusoknak,
Mert hát ki tudja kitalálni a Teremtő természetét?
Konstantin, az Egész Világ Császára, ez a dölyfös, gyilkos alak,
Lehúzta a mérleget a niceai zsinaton,
Hogy aztán nemzedékeken át elmélkedjünk a Szentháromságról,
A titkok titkáról.
Ami nélkül az emberi vér idegen lenne a mindenség véréből
És hiábavaló lett volna a szenvedő Isten saját vérének kiontása,
Azé, aki áldozatul adta magát már a világ teremtésekor.
Igy hát Konstantin csupán méltatlan eszköz volt,
Nem lévén tudatában annak, mit adott a messzi idők emberének?

És mi, vajon mi tudjuk, mire vagyunk elrendelve?

Gömöri György fordításai

NEVETNI A MEGFELELŐ PILLANATOKBAN¹

Egyik nap anya hív. Épp meg vagyunk sértődve egymásra. Nem emlékszem, miért.

- Ide kell jönnöd – mondja.
- Dolgom van – válaszolom.
- Akkor hát gyere, amikor befejezted.

Ismerem ezt a hangnemet. Ütős lapnak kell lennie a kezében. Ütősebbnek, mint általában. Úgyhogy megyek.

Az előszobában barátnék. Szilárd pontja ez életünknek. Amikor valami történik – jönnek a barátnék. A görög kórus. A közgyűlés. Az igazgatótanács rendkívüli ülése. Az ágy körül ülnek. Az asztal körül ülnek. A telefon körül gyülekeznek. Telefonálnak. Hamutartót keresnek. Döntéseket hoznak.

Ezúttal másként van. A barátnék halkabban beszélnek. Megölelnek. Távoznak.

Csak anya marad a lila kanapé sarkába szorítva. Mellette újságok egész halma emelkedik. Szó nélkül a kezembe nyom egy narancssárga papírt.

Anélkül is tudom, hogy elolvasnám.

Elképzelem az orvost. Ránéz a felvételre, két ujjal pöttyögi a jelentést a számítógépbe. Mindjárt a „nyomtatás”-ra kattint, papírért nyúl. A narancssárgák külön hevernek. Talán van belőlük egy egész csomaggal. Talán csak néhány lap van valamelyik irattartóban, szégyenlősen a fiók mélyére süllyesztve. Talán kérni kell valakitől.

– Nővér, van narancssárga papír? Kelleni fog narancssárga papír.

Lehet, hogy pirosnak kellene lennie, de akkor meg nem lehetne kibetűzni az írást.

Az orvos beteszi a papírt a nyomtatóba. Hallgatja, ahogy a nyomtató feje kiköpdösi a betűket. Vége a sornak. Csikorgás. Még egyszer előlről. Betűről betűre. Szövegép.

Aztán a narancssárga lap kézről kézre jár. Sok fehér lap, és közöttük ez az egy narancssárga. Érintésre sistereg. Égeti a nővérek ujját. Hozzánk kerül.

Anya hirtelen beszélni kezd. Azt meséli, hogy az apja lelőtte magát.

– Még soha nem beszéltem neked erről. Nem voltam otthon. Eljöttek az iskolába és közölték. Soha. Képtelen voltam elmondani neked. Egyébként meg a magadfajtanak ki kéne találnia. Azután már nem tanultam jól. Hirtelen minden olyan nehéz lett. Fogalmam sem volt semmiről, de továbbra is jó jegyeket írtak be. Jó jegyeket írtak be, mert apu meghalt.

1 Részlet a szerző *Rzeczy, których nie wyrzuciłem* [Dolgok, amiket nem dobtam ki] című könyvéből (Wydawnictwo Karakter, Kraków, 2016). A könyvet magyar nyelven a Typotex Kiadó tervezi megjelentetni 2021-ben.

Aztán hozzáteszi, hogy a kommunisták különfélék voltak. Hogy igazából sohasem bíztak az apjában. Rosszabb volt náluk. És ezt éreztették vele.

- Hagyd abba – mondom. – Talán valahogy kikecmeregsz belőle.
- Igazán? – kérdezi.

Akár egy elfeledett hivatalos irat, olyan volt mindez. Egy fiókba dobott levél. Formalitás, amiről senki sem beszélt. Mások valahogy emlékeztek rá, fizetgettek, gyűjtögették a bizonylatokat. Nekünk meg egyre nőtt a kamat a késedelmi összeg után. A büntetőkamat.

Persze, értelemszerűen, tudtam róla. Talán mindig is tudtam róla. Attól a naptól fogva, hogy láttam a temetésről készült képeket. A borítékban, a távirati iroda rózsaszín pecsétjével.

Ott volt a nagymama a két gyerekkel. Első pillanatban nem ismertem fel őket. A nagymama valahogy furcsán, oldalra fordulva állt. Riadt tekintettel. A gyerekeknek is ilyen tekintetük volt. Anyának is ilyen tekintete volt.

Ez örökre beleégett. Most az oldalára fordulva ül a kanapé sarkában.

- Talán valahogy kikecmeregsz belőle – ismétlem.
- Gondolod? – kérdezi, túlságosan is élénken.

Az is lehet, hogy félt.

- Egy gyereket még valahogy elrejték – mondta –, de kettővel már nem bírnék.

Geometriai spekulációkat készített, amelyekben figyelembe vette a vonatot, a peront, a batyut az ingóságok maradékával, a kezek erejét és a tömeg nyomását. A tömeg szorongat, az ölelés gyengül, a tömeg szorongat és elválasztja őt ettől a hipotetikus második gyerektől. Vagy tölem. És minden fekete-fehér, mint a lengyel filmiskola legszebb kockáin.

Anyám félelmei változékonyak voltak. A sietséggel, a küszködéssel és a káosszal voltak kapcsolatban. A döntések és a választások meghozatalának, a hibák elkövetésének szükségességével, amelyekért később meg kell fizetni.

Állandó félelmei nem voltak. A félelmeiben – legalábbis azokban, amelyekről beszélt – nem volt hely rejtékhelyek, szekrények, padlások és szűk pincék számára.

A nagyszülőök az anyai ágról és a nagybácsi – anya soha nem ismerhette meg őket – valami óvóhøyen veszítették életüket. Vagy talán a kapuban, az udvaron, az utcán.

Talán maguktól mentek ki. Zászlók. Lövések. Azt hitték, hogy már vége van. Mindenki tévedhet. A háború után a nagymama a nyomukat kereste. Eleget talált ahhoz, hogy felhagyjon a kutatással és többet egy szóval se említse a dolgot.

Egész egyszerűen eltűntek azon a nyáron. Mind a hárman. Még néhány hónap és nyilvánvaló balszerencséről lehetett volna beszélni – milyen sokáig kitartottak, és nézd meg, éppen akkor, amikor vége lett... De nem. Fél évvel a felszabadulás előtt tűntek el, és velük együtt a fél város. Nincs itt semmi látnivaló.

Élete vége felé anyám elintézte, hogy az eltűnés tényét az eltűntek központi levéltárában is feljegyezzék.

Kitöltötte az idegen nyelvű formanyomtatványokat. Még a halál hozzátétőleges időpontját is megadta, 1944. augusztus 1-je,² mintha ismeretlen halottait valahogy össze akar-ná kötni a karszalagokkal, a barikádokkal, az utcákon énekelt háborús tiltakozó dalokkal, mindazzal, ami őket nem érintette. Belepottyantak, mint vak légy a honszeretet regényébe. Minek itt kutakodni. Anyám félelmeinek semmi közülük sem volt az óvóhelyhez. Vagy az utcai harcokhoz. A fejvesztett meneküléshez volt.

Az utolsó vonat. Mindig az utolsó vonat, mintha nem lett volna korábbi. Az utolsó hely a listán. Az utolsó név, könyörületből hozzátoldva, legalul. Gyere velünk. Ne, maradj inkább. Van még egy hely. Nincs. Mégiscsak valahogy. A szülőkkel maradj. Gyerünk, gyerünk, siessetek.

Tele volt szorongásokkal. Egy hír az újságban, egy név a tartalomjegyzékben, egy félmondat, amit a rádióban hallott, elég volt, hogy hirtelen megdermedjen.

Cserébe képes volt ijesztgetni. A félelmet a nevelői eszköztár alapvető elemének tekintette. Talán helyesen.

A halála után találtam egy aranyérmét. Arra az esetre, ha le kell kenyezni a bemőszerolókat.

Egyik nap anya túl sok morfiumot adagol be. Amikor rátalálunk, meggyőzően azt állítja: „Nem vérzek, nem tört el semmim”. Aztán még azt, hogy: „na, igen, kórházba kell menni”. Majd hirtelen azt, hogy: „Yes”.

– Yes.

2 E napon tört ki a varsói felkelés a náci megszállók ellen.

- Mi?
- Yes, yes.
- Minek beszélsz angolul?
- Body language.
- Miféle „body language”?
- Csöndben légy. Yes.
- Kérsz vizet? Be vagy löve.
- Yes.
- Még?
- Yes.
- Miért akarsz angolul beszélni? Nem tudsz angolul.
- Body language.
- De miért?
- Csend legyen... Mennyi ideig voltunk a meghallgatáson?
- Nem voltunk.
- Az iPhone lehallgatott minket. Már tudják.
- Ne aggódj emiatt.
- Már jönnek értünk?
- Nincs nekik megtiltva.
- Yes!

A mentőautóban nem kell bekapcsolni az öveket. Ez logikus, a legrosszabban már túl vagyunk.

- Maga hozzátartozó?
- Igen, nálam vannak az orvosi papírok.
- Tartsa őket magánál. Valaki majd beléjük néz.

A kórháznak az a része, ahová a mentők beérkeznek, úgy fest, akár egy áruház hátsó bejárata. Bejáró az élelmiszer-szállítmánnyal érkező teherautók számára.

- A pult mögött egy doktornő. Átveszi a szállítmányt. A papírokba mélyed.
- Otthoni hospice? Ma egész osztagok érkeznek belőlük.

A piros kezeslábasot viselő fazonok egyik lábukról a másikra állnak. A doktornő, mint egy gyík, mozdulatlanra merevedik. Nincs hely. Nincs mit tenni. Nem tud segíteni.

A piros kezeslábasok nem akarják feladni. Langyos az este. Nem akarják a gyanús rakománnyal kórházról kórházra járva tölteni.

Vita kezdődik. A piros mond valamit a kórházról meg az ellátási kötelezettségről. A doktornő meg, hogy őt ne oktassa ki.

Végső soron akár még ismerhetnénk is egymást. Lehetnének közös ismerőseink. Eljárhatnánk ugyanazokra a helyekre. Lehet, hogy valakinek a nővére, unokatestvére, barátnője.

Most mondok valamit, észrevételezi, hogy itt vagyok, és erről a vízszintes alakról a hordágyon – erről a bézs színű pléddel letakart alakatlanságról – e problémáról – kiderül, hogy maga is ember.

Anya egész életében ezt tanította nekem. Gyakoroltatta. Eljött a pillanat, itt az idő. Meg kell próbálnom. Ő, hű anyanyelvem, valamit raktam elébed – nem emlékszem, mit – jöjj, és segíts rajtam, mikor oly nagy szükségem van rád.³

Valahol olvastam, hogy a szemébe kell nézni... Vagy fordítva: hogy nem szabad a szemébe nézni. Mindenesetre a szemével valami. Meg hogy embernek kell tekinteni az áldozatot. Igen, ez *A bárányok hallgatnak*ban volt. Amikor eljön a végső pillanat, csak a krimikre lehet számítani.

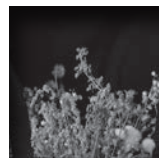
– Tudja, hölgyem – kezdem –, én is az eutanázia híve vagyok...

(Zéró reakció).

...de muszáj ezt az én anyámon elkezdeni?

(Zéró reakció).

3 Utalás Czesław Miłosz *Moja wierna mowa* című versére, amelynek kezdő sorai Kerényi Grácia fordításában így hangzanak: „Ő hű anyanyelvem, / téged szolgálталak. / Tálacsákban színeket raktam eléd minden éjjel, / hogy legyen nyírfád is, szöcskéd is, meg pirózkod, / megőrző emlékezetemből.”

*Kvety pre nááááj
„PANČELKU“
nikdy nezvädnú!*

♥
PANČELKE ✓

Ez is valami könyvből van. A doktornő kopog a billentyűzeten. Helyet keres. Nem tudok szabadulni a benyomástól, hogy moziban vagyok, és a pénztárosnő mindjárt felém fordítja a képernyőt – a piros foglalt, a zöld szabad, felül a vászon – talán a tizenkettedik sor közepe táján.

– Így és így hívják. Tegnap még jó formában volt. Egész cselekvőképesen – magyarázom gyorsan, és hozzáteszem: - Nagyon intelligens személy.

Mintha az eladásra kínált árut dicséreném. Na, gyerünk, kislány, könyörülj meg rajtunk. Nem bánod meg. Mint a megszállás idején: élnem adj még, tiszt uram. Német uraságod üvegszeme olyan emberien néz rám.

Várokunk. A doktornő valahova telefonál. Felveszi a telefont. A mentősök kint füstölnek. Az ajtó nyitva. Hallani a rádió duruzsolását, a bemondónő eltorzult hangját.

A doktornő meglágyul.

– Személy szerint ellene vagyok a kórházi felvételnek ilyen esetekben – mondja.

– Értem, de anyám kérte, hogy kórházba...

– Tudja maga, ez melyik stádium?

– Igen, csak azt szerettem volna mondani, hogy anyám most zavart.

– Zavarodott.

– Zavarodott, azt mondta a mentős orvos, de tegnapelőtt még rendesen reagált mindenre.

– Na, igen, tegnapelőtt – vonja meg a vállát. De most... – itt megszakad a mondat.

A szempillája sem rezdült, amikor el akarta küldeni a beteget, de most, amikor azt kellene mondania, hogy „a maga anyja haldoklik”, feszélyezve érzi magát. Otthonunk, a nyelv. A becézések hazájában az élő embert egy darab hullaként lehet kezelni, de feltétlenül hozzá kell tenni, hogy „anyuka” vagy „anyuci”.

– A maga anyukája az utolsó célegyenesbe fordult, hogy úgy mondjam.

Megint kopog valamit a billentyűzeten. Aztán felveszi anyát a kórházba.

Egy pillanatra úgy vélem, sikerült meggyőzőnöm. De igazából csak anya barátnéinak a könyörgése találhatott meghallgatásra.

Reggel jobb. Anyánál megjelenik egy kórházi orvos.

– Hát magával mi történt? – kérdi joviálisan.

(Zéró reakció).

– Tudja, miért van itt?

– Valószínűleg az ősök bűneiért – feleli anya némi gondolkodás után. Majd kikacsint oldalra: – Jól megmondtam neki.

Valóban, jól megmondtad. Bravó. Megint sikerült. A fickó felhúzta a szemöldökét. A tekintete elszakadt a papírtól. Rád nézett – voltaképpen hogy nézett rád? – ámulattal, meglepődve, elismeréssel? Talán még meg is jegyzett magának. Nem vagy többé az osztályra lopva becsempészett csomag. Ezt akartad hát. Kidumáltad magadnak.

– Hol van Piotrek? – kérdi anya.

– De hiszen már nem él.

– Ilyen helyzetben itt kellene lennie – mondja.

Továbbra sem fogadja el a könnyű kifogásokat. Továbbra sem ismeri el a felsőbb erő működését. Ha akart volna, eljött volna. A halál még nem indok.

– Úgy öltöztél fel, mint egy idióta.

– Rendesen.

– Beszélnivalóm van veled. És ez nem pusztá bájcsvejev lesz. Most majd megmondom, mit tartok rólad.

– Tudom, mit tartasz rólam.

– Itt voltál reggel, és még csak be sem kukkantottál. A folyosókon járkáltál, és azt énekelted, hogy „Tobrukban járt nagypapa”.

– Túladagoltad a morfiumot, emlékszel?

– Mindannyian járkáltatok és Tobrukról énekeltek. Ez a nőszemély is benne volt.

– Csak úgy tűnhetett neked.

– Egy anyát nem csapsz be, egy zsidó anyát meg főleg – mondja, és hangosabban hozzáteszi: „Hadd hallják csak, és akkor mi van?”

– Nem voltam itt. Hallgass ide, úgy neveltél engem, hogy reggelente a kórházban járjak-keljek és azt énekeljem, hogy „Vésd eszedbe, unoka, Tobrukban járt nagypapa”?

– Szemmel láthatóan, sajnós.

Este pedig:

– Egész nap rád várok, erre megjössz és már mész is.

– Maradhatok.

- Nem tartóztatlak. Vidám éjszaka vár rám.
- Rosszul alszol?
- Rosszul.
- Felébredsz?
- Fel, sajnos.

Hazajön, de magából kikelve.

Valamikor, régen, a házi orvos nem a megfelelő diagnózist állította fel. Az orvosnak tudnia kellett volna, ő meg hazudozott, mintha könyvből olvasná. Magyarázta, hogy semmi komoly. Hogy ez a korral jár. Hogy elég valami gyógyszer, étrend-kiegészítő, terápia a speciális klinikán, ahol valami egyedülálló izraeli módszert alkalmaznak. Hittünk neki.

Még őt is behálózta, ezt az okleveles, becsületes orvost.

Később, azt követően, hogy a nyugtalankodó barátnék elrángálták kivizsgálásra, mikor már minden nyilvánvaló volt, hirtelen és mély szimpátia gyúlt benne ez iránt az orvos iránt. Semmi pénzért sem cserélte volna le.

- Mindent felír nekem! – hirdette diadalmasan.
- Mindig felveszi a telefont! – hirdette diadalmasan.
- Villámgyorsan! – hirdette diadalmasan.
- Fél lábon állva is! – hirdette diadalmasan.

Mert Lelkiismeret-furdalása Van.

Mert Bántja a Lelkiismerete.

Anyám beszéde olyan volt, akár egy váltságdíjat követelő levél. Közlemény, melyet kivágatokból állítottak össze. Szállóigékből. Parafrázisokból. Minden alkalomra megvoltak a megfelelő szavai. Úgy használta őket, akár egy szerszámkészletet. Csavarhúzó valamennyi csavarhoz. Kulcs minden zárhoz.

Ezekből a szavakból szerkezeteket alkotott. Többszörösen összetett mondatokat. Telis-teli fortélyos alárendelésekkel és farkasvermekkel. A mondatok – haditervek. Hadműveletek vázlatosan. Képes volt rá, hogy törbe csálja az ellenfelet. Körülvegye. Oldalba támadja.

És most körülötte állunk.

- Elvárom – mondja –, hogy valaki a családomból. Hogy valaki a családomból szíveskedjen.

(Hárman fogjuk körül, de senkihez sem fordul közvetlenül. Szégyenbe hoz bennünket a láthatatlan hallgatóság előtt. Elvárja, hogy valaki a családból szíveskedjen. Rendszerint hozzá-

tenné, hogy „legyen oly kegyes”: Elvárom, hogy valaki a családomból legyen oly kegyes és szíveskedjen”).

– Elvárom, hogy valaki a családomból felvilágosítsa ezt a nőszemélyt!

(Felvilágosítsa! Nőszemélyt!)

– Felvilágosítsa ezt a nőszemélyt, hogy...

(Magába feledkezett. Híján lett a szavaknak. Nem emlékszik, hogy mondják „inni”, „tea”, „kávé”, „melegebb”. Nem emlékszik az ápolónő nevére, de még képes arra, hogy terrorizáljon minket a hangfekvésével.)

– Elvárom... – ismétli.

(Hangsúlyozva.)

– Hogy valaki a családomból...

(Valaki. Mindegy kicsoda.)

– A családomból...

(Emlékeztetés a kötelességekre.)

– Szíveskedjen...

(Szíveskedjen – kegyeskedjen – legyen oly kegyes – megtegye nekem ezt a szívességet.)

– Ezt a nőszemélyt...

(Ezt a sötét, oktondi nőszemélyt. Az ápolót, akit ide hoztunk. Az ápolót, aki mindenre alkalmatlan. Akit talán haragunkban választottunk.)

– Hogy...

(Hogy mi?)

...

(Nem emlékszik. Nem emlékszik.)

– Már nem fontos – mondja anya. – Mindegy.

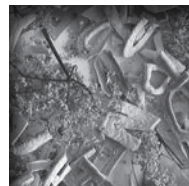
És elhallgat. E naptól fogva többet nem beszél velünk. Nem kockáztat. Hallgatásával nyeri vissza az ellenőrzést a szavak felett.

Mintha visszatérnél a gyerekkorodba – suttogom –, mintha megint lenne dajkád. Emlékeztet rá? Emlékeztet Władzia asszonyra? – kérdezem. – Legalább egy kicsit?

A válasz csak egyféle lehet.

– Egyáltalán nem.

Innentől fogva a lakást az ápolónő hangja tölti ki. Lengyel-orosz-ukrán keveréknnyelven beszél anyámhoz.

– Kórházba’ rossz. Házba’ jobb. Nálunk úgy mongyák: Maga gazda, maga ura.
– Attam belé leveskét. Kicsinyét ett. Annyit, hogy reggel megett kicsinyét... Kakát csinált. Én attam belé szilvát, ha csinált.

– Már én nem aluszok erőssen (ha hív, meghallom).

– Istenke aggya, hogyha mindentől jobb vóna. Istenke aggya.

– Haló! Hallasz engem? Hogy vagy?

– ...

– Szép idő volt. Lotka a klubhelyiségben kísérletet végzett egy léggömbbel. Nagyon jól sikerült. – Na. – Azt mondtad, „na”? – Na. – Szép idő volt. Gyalog mentünk haza az iskolából. Új bolt nyílt. Léggömböket osztogattak és csokit. Ott vagy? Mondj valamit. Mondd, hogy „na”. – Na. – Fagyit kezdtek árulni. De nincs villamosjegyük, biztos nem éri meg. Hallasz engem? – ... – Fáradt vagy? Hagyjalak békén? Ma az időjárás... Szép idő volt. Gyalog mentünk... Hagyjalak békén? – ... – Akkor aludj jól. Jó éjszakát. Holnap jövők vagy felhívlak. – Jó éjszakát, drágám – mondja hangosan és jól érthetően.

Már nem olvassa az „Újságot”, de még a keze ügyében tartja. Hétvégi szám, gyűrótt és vastag, mert senki sem dobta ki a mellékleteket. A lapok közül kilóg egy fénymázás szórólap különféle fűnyíró-modellekkel.

Megy a tévé.

– Hogy is hívják ezt a színésznőt? – tudakolom.

– ...

– Ez az, amelyik a *Szeretem magát*, *Sulek úrbán*⁴ játszott? – kérdezem.

– Az egyetlen.

– Tessék?

– Az egyetlen Sulek úr.

– Szóval, hogy hívják?

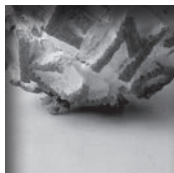
– ...

– Egy pillanattal később.

– A kicsi elkezdett joggingra járni.

– Tegnap elfutott a parkig.

4 „Kocham Pana, Panie Sułku” – Jacek Kanczarski nevéhez fűződő rádiókabaré-sorozat, amely 1973–2000 között volt műsoron Lengyelországban.

- (Nevetés).
- Így hát új költségek léptek fel, mert kiderült, hogy ehhez speciális cipőre van szükség. Rettenetesen el volt kámpicsorodva, hogy egyszerű cipőben kell futnia. Olyan képet vágott, képzelheted, mint éhes gyerek, ha szilvalekvárt lát. Úgyhogy nem bírtuk tovább, Marta elment vele cipőt venni. Na, de ez valami elképesztően bonyolult dolog. A pasas elkezdte kérdezgetni a boltban, hogy milyen távolságot fut és milyen felületen... Ő meg eddig csak egyszer futott, a parkig és vissza, és nem nagyon emlékezett, milyen volt az útburkolat...
- ...
- Úgyhogy végül rózsaszínt vett.
- (Nevetés).

Nemrégiben még villamossal és busszal járták az egész várost, hogy a tanakodás drámai pillanatai után kiválasszák a megfelelő plüssállatkát (egy zöld szoknyás szurikátát? egy baszk svájcsapkás makákót?), és győzedelmesen hazatérjenek.

Útközben mindig különböző kalandokba keveredtek. Agyagozó műhelyfoglalkozásokba, bemutatókba, ünnepélyekbe botlottak. Valamelyik nap csatlakoztak a Szabad Kender felvonuláshoz, amiről anya tévesen azt gondolta, hogy kerti piknik.

Semmi pénzért nem fűjt volna visszavonulót. Útközben azt magyarázta az unokáinak, mit jelent az, hogy legalizálni. És azt, hogy a kábítószer rossz. „Úgyhogy jó, hogy be van tiltva” – vonta le a következtetést a gyerek, neki meg nagymamaként türelmesen el kellett magyaráznia a liberális világszemlélet ellentmondásait.

Még mindig megy a tévé, de már senki sem kapcsolja be a videolejátszót az elválasztott ikrekről szóló filmmel. A gyerek az ágy mellett ül. Türelmesen viccet mesél. Egy fantasztikus viccet, amelyet az iskolaújságban olvasott. Az újság egy zlotyiba kerül, és nagy népszerűségnek örvend az első, második és harmadik évfolyamosok körében. Terjedelmes cikkeket foglal magában – *Érdekességek Grúziáról, Húsvéti*

szokások a térségünkben –, de mindenekelőtt viccek egész sorát, amelyeket az internetről szedtek.

– Szóval a nyuszika bemegy a boltba, és megkérdi: „Sajt van?” Az eladó azt feleli, igen, a nyuszika vesz sajtot, és megy a dolgára. Következő nap megint vesz sajtot. Harmadik nap megint...

– (Nevetés.)

– Várj, nagy! Végül, egyik nap az eladó megkérdi: „És minek neked, nyuszika, ennyi sajt?” A nyuszika azt mondja, hogy ha elkíséri, megmutatja. Úgyhogy elmennek a tóhoz, és a nyuszika behajítja a sajtot a tóba...

– (Nevetés.)

– Nem, nem, még nem. A nyuszika bedobja a sajtot ebbe a tóba, a víz bugyborékol, az eladó pedig megkérdi: „Mi lakik ebben a tóban, nyuszika?”. A nyuszika meg: „Fogalmam sincs, de nagyon odavan a sajtért”.

– (Nevetés.)

– És azt ismered a barna nőről meg a szőke nőről, akik kiesnek az ablakon, hogy melyik esik le először? Én még azt is ismerem, hogy beállít a nő az orvoshoz egy békával a fején.

– (Nevetés.)

Elfogynak a viccek. Indulunk haza.

– Felugrunk valamikor – ígérem meg.

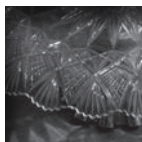
Délutánonként a barátnék ügynének nála. Felolvasnak neki hangosan. Időnként benézek. Elmesélik, hogy telt az ügyelet.

– Ma meg sem szólalt – meséli egyikük –, de amikor felolvastam neki a könyvből, nevetett.

– A megfelelő pillanatokban – szólal meg hirtelen anya. – A megfelelő pillanatokban nevettem.

Később kiderül, hogy ez volt az utolsó mondata.

Fordította: Danyi Gábor

THE SECRET CYKLUS, FELAKASZTHATÓ OBJEKTUM, 2017, FOTÓ: MAREK JANČÚCH

JULIA HARTWIG

A FELOLVASÁSOMON VALAKI AZT MONDTA, HOGY A VERSEIM KÉTSÉGBEESÉSSSEL TELIEK

Tagadtam.

Ami talán abból az érzésből fakadt, hogy tagadnom kellene.

Mert mégis mit ér a kétségbeesést lélegző művészet?

De ő kitartott a véleménye mellett.

Bizonyára azt találta ezekben a versekben, amit keresett.

A kétségbeesés nem öregszik. Fiatalon és öregként egyaránt falánk.

Nem válogat és nem ragadja meg az ember kezét.

Terjed, mint az éjszaka és nem kiválasztott lelkek kiváltsága.

Ők gyakran csak választékosabbak.

Dacára mégis szólítom: Öröm! Joy!

Az üdvösség állapota és vidámpark.

A sors keréknyomában sétálni láthatatlan teremtmények énekében.

Az öröm kemény, mint a gyémánt, független és nem adósa senkinek.

Az ellentmondás a lételemem, jogom, amiért harcolok.

KÖZLEMÉNY

Kit érdekel hogy egy bank éppen az ablakaim
alá épít felhőkarcolót?
Kivágott fák letarolt madárfészkek
Volt ég nem lesz ég
Voltak levelekkel teli faágak
Nem lesznek levelekkel teli faágak
A beton halott arca lesz
és érzelemmentes leskelődők ablakról ablakra

Üres kriptá a fal
növekszik egyre magasabbra
egyre magasabbra emelkedik a befalazott horizont
egyre kevesebb a levegő
E bank páncélszobáiban
helyezi letétbe a nap utoljára aranyát

Sipos Tamás fordításai

AZ UTOLSÓ ÚT¹

A taxi az utolsó pillanatban érkezett, a város megbénult a felhőszakadás után. Számoltam vissza a perceket, minden pillanatban felcsapva a telefonom fedelét. Nem akaródzott a karórára néznem. Minden víz a szurkolói zóna irányába folyt, amely az össznemzeti zakó után elnéptelenedett.

A taxira várva azt mérlegeltem, hogy ne gyalog menjek-e. Ebben a pillanatban a legfontosabb: elérni a vonatot. Minek késlekedtem a szoba elhagyásával?

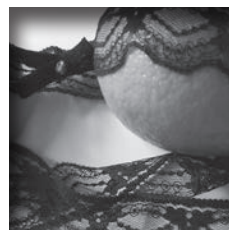
Négy nappal ezelőtt az épp zuhanórepülésben lévő OLT légitársaság gépével érkeztem Gdańskba. Ezen az elhanyagolt útvonalon apró gépek repültek, kávédarálóra emlékeztető légcsavarokkal. A repülés alatt szörnyen rosszul lettem, olyan rosszul, mint valamikor Hvar szigetén, amikor a komphoz hajtottunk, és minduntalan serpentinek tűntek fel a kocsí szélvédője előtt, mindegyik úgy nézett ki, mintha az utolsó volna. Ezen az úton és az életben. A Goleniów–Gdańsk közötti repülőút rövid volt, a reptérről kifelé jövet azt gondoltam: „Ha ez megismétlődik velem a visszaúton is, abba egyszerűen belehalok”. Lemondtam róla, hogy vizet vegyek a reptéri kávézóban. Meghalok vagy sem; elegendem van, nem bírom tovább – könnyelműen tett nyilatkozatok.

Négy nappal később a hotel előtt álltam, képtelenül arra, hogy bármilyen döntést hozzak. Végül nagy nehezen megérkezett a taxi, elhagyta a sorompót, a taxisofőr a városban történt pusztításról mesélt, célba juttatott, kételtűvé változtatva a járművet. Közvetlenül a felújítástól illatozó pályaudvar bejárata előtt szálltam ki. A bőrrönd vagy egy tonnát nyomott. Lift, mozgólépcső sehol. A peronon várakozók frissen lebarnult, pirosra égett júniusi nyaralókra emlékeztettek. Legyűrtem a peronra vezető lépcsőket, és már nem akartam visszamenni az állomásépületbe, bár késést mondtak be. Ott álltam, tudomásul véve saját akaratalanságomat.

A vonaton kikapcsoltam a telefonomat. Még a hotelszobából elintéztem minden telefonon. Sms-t küldtem mindenkinek, aki eszembe jutott. Képtelen lettem volna beszélni, újságot olvastam. Néztem az újságcikkeket. Néztem a tovavesző állomásokat. Néztem az átellenes polcot.

Továbbra is szörnyen fülledt idő volt, a vonat vízzel elárasztott állomásokon haladt keresztül, a vihar nem oldotta a feszültséget. Valószínű, hogy nem egyedül ültem a kocsiban, felszálltak, leszálltak. Csak egy kis üveg vizem volt, a gdyniai pályaudvaron nem

1 A szerző *Umarł mi. Notatnik żaloby* [Itt hagyott. Gyásznaplós] című kötetéből (Wydawnictwo Czarne, 2013).

nyitottak még ki újra a boltok, helyettük italautomaták működtek. Bedobtam az összes aprót, amim volt. Katt, puff. Leesett egy vacak ásványvizes üveg. Úgy adagoltam, mintha sivatagban járnék. Óránként, megállónként, nagyobb állomásonként egy korty. Félúton vettem valamit a büfékocsiból, száz zlotys bankjeggyel fizetve. Jól emlékszem rá, ahogy elővettem a pénztárcámból, ahogy odaadtam az árusnak, a kézfejére a szemölcsökkel a körmök körül, ahogy behúzta az ajtót, miután kezembe nyomta a visszajárót, amelyet lazán a táskámba szórtam.

Az utazás nem szabadít fel, nem szabadít meg. Hat órával később kellett leszállnom, a nehéz bőrönddel legyűrni a használattól egyenlőtlenre kopott lépcsőket, kimenni az utcára, beszállni a kocsiba, elhelyezni a bőröndöt a hátsó ülésen, áthajtani a hídon az Odera fölött, vigyázni a pocsolyákra, kiszállni a kocsiból, elmenni a lakótelep szélén álló házig, felemelni a tekintetemet a tizedik emeletig, felcsöngetni a szülők lakására, beszállni az új, elegáns, rendszerint vizelettől bűzölgő liftbe, megnyomni a gombot, elhagyni a soron következő, hangzavar és áporodott levegő lakta emeleteket, kilépni a liftből, meglátni az ajtóban anyát, a vállamra venni, és elkezdeni görcsösen zokogni. Azzal az érzéssel, hogy anya rám várt a saját zokogásával, mert korábban biztosan sírt, a sírástól fáradt volt az arca, de biztosan nem olyan hangosan, ahogy zokogni szoktak, mert lehet-e sírni, amikor a lakást elhagyják a mentők, lehet-e a temetkezési vállalatot hívva, amelynek a száma a korábbi eset óta elől van, lehet-e, miután beengedtük őket, majd egyedül maradtunk a lakásban, anélkül, hogy ebédet kelljen főznünk, anélkül, hogy ötletünk lenne az életünk maradék részére? Elmúlt az óra, amikor apa haza szokott érné a munkából, úgyhogy anya biztosan ki-kilépett a teraszra, hogy várja. E megrázkódtatásban biztosan felhívta a rokonokat és az ismerőseket, régi noteszekből kibogarászva a számokat. Hacsak az injekció, amelyet a mentősök adtak be neki, a fotelhez nem szíjazta, mesterségesen nyugodt állapotban. Nem, átverekedte magát ezen a kémiai akadályon az ablakokhoz, a teraszra, a szobába, a konyhába. Tudta, hogy beszélni kell, hogy tovább kell adni ezt a megdöbbentő, váratlan hírt, semmilyen más reakcióra nem hagyva időt a meglepett kiáltásokon, a sírás kitörésein és a tanácstalan találgatáson kívül: „hogyan lehet, hogy lehet, ez lehetetlen”. Még a felső szomszédhoz is átment, hogy lehalkíttassa a zenét.

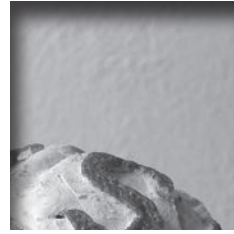
Először lépni a szülői házba, amelyet apa elhagyott, nem volt nehéz. Ez az első alkalom tudatára ébreszti valamennyi felet a dolgot állásáról, gyorsan magunk mögött

akarjuk tudni, valami közelebből meghatározhatatlan érzelmi kitörésre számítva. A tájékozatlanság és a bénultság átadja helyét a körültekintő tervezésnek. Átvállaltam a válság kezelését. Innentől minden alkalommal egyre nehezebb lesz a szülői házba lépni. Minden alkalommal egyedül anyát fogom látni ott, ahol korábban ketten voltak, és az apró változtatásokat, amelyeket azért próbál majd tenni, hogy kivezessen apa bűvköréből. Másik fotelt és másik széket fog alám tolni, másképp fog leültetni, mint ahogy akkor ülnék, ha ő itt lenne vagy én lennék ő. Nem foglalhatom el a helyét és a hiányával szemközti helyet, hozzá kell szoknom az elrendezés változásaihoz. Ezen kívül anya azt mondja, én pedig sejtem, hogy apát a csöndben lehet megtalálni, mint-ha a csöndből kibontakozna valami visszhang, ami ő lenne. Ködös, alig-alig sejtés ez, mert hiszen tudom, hogy semmi sem lesz belőle.

Apa mindig az ajtóban állva várt rám, és mindig legalább a liftig kísért. Gyakran lejött velem, a parkolóba. Időnként, hogy valamit mondjon, máskor, hogy megnézzze, hogy hajtok el. Az autóvezetés terén mutatott magabiztosságom megnyugtatta őt az életemmel kapcsolatban is. Így gondolom. Még a legközelebbi rokonok is a harmónia jelének tekintik a mindennapi ügyekben mutatott talpraesettséget. Nem sok szót vesztegettünk a világ és az élet sötét oldalára, a parkoló felé menet félszavakból is értettünk.

Apa világi temetést akart. Erről éppenséggel elég sokat beszélünk, bár egészséges volt és nem sejtettem, hogy ilyen hamar elárulom őt. Mondogattuk – a nagymama halálától fogva –, hogy „most már elég, most már legyen nyugtunk tíz évig”. Elég ebből a gyülekezetből, elég ebből a családi összetartásból a frissen megnyílt sír felett. Találkozunk más alkalomból, ha lehet, asztal mellett, bárhol, bármikor. Apa nem szerette az egyházat, különös tekintettel a papokra. Az utolsó éveiben gyakran előtört belőle a gyerekkora iránt érzett szomorúság, és a gyerekkorából előtűnt a nagymama képe, amint kezet csókolt egy – ahogy mondta – felfuvalkodott csuhásnak. Ezt gyakran felidézte. Zabigyerek volt, aki a háború alatt, falun született, és akit az anyja e faluban hagyott, miután elment, hogy a Visszaszerzett Területeken keressen munkát. Az egyház az ő életében az erőszak és a fegyelem intézménye kellett, hogy legyen. Ő

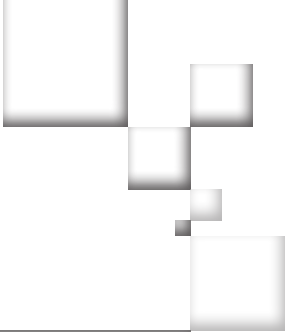

maga nem nevezte volna így, de a hatvan-hetven év múltán is eleven leírás feljogosít rá, hogy ezt a kifejezést használjam helyette. Kinyújtotta a kezét felém, hogy érzékeltesse a botrányt, ahogy egy munkában megfáradt nő egy férfi kézfejét csókolja meg. Jobb bele sem gondolni, hogy a déd-nagymama és maga a nagymama, mielőtt odébb állt innen, mily magasztosan esedezett a paphoz bűnbocsánatért, és mennyi megaláztatást kellett elviselnie ennek a kisleának, aki történetesen az apám volt. Gyanítom, hogy még el se hitte, már ateista vált belőle. A Poznań közeli faluban, a háború utáni évtizedben nem voltak adottak számára a hithez szükséges feltételek.

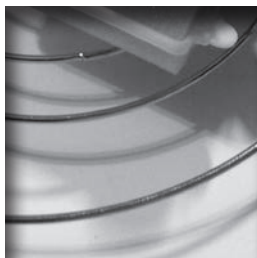
Apa nagyapja – vékony, apró öregember – időnként meglátogatott bennünket a hatvanas években. Olyankor az én heverőmön aludt, én meg átköltöztem a nagymama heverőjére vagy a pótágyra. Esténként letérdelt, hogy imádkozzon. Így térdepeltek, ki-ki a maga ágyánál. A nagymama a Golgotát ábrázoló olajnyomat előtt. Krisztus és az apja szeme láttára hosszabban imádkozott, mint általában, de így is rövidebb ideig, mint a dédapa. Magasztosan, szükségből és mutatóba. Egy falubeli öregember, akkoriban és azelőtt, biztos, hogy nem engedett, bizonyos, hogy az egész család templomba járt, tartották a böjtöt, félték az istent. A legidősebb férfi a családban, fizikai törekenysége ellenére, kemény kézzel fogta őket. Apa kellemes emlékei a vallásról: a nagyapa házában megőrizték a karácsonyfadíszeket, amelyeket Németország belsejéből hoztak, ahol a nagyszülők a húszas években dolgoztak. Az általa ismert legszebb dolog gyermeki jelleggel ruházta fel a gyermekkorát, és ha úgy tetszik, a szertartásosság összetevőjeként is tekinthetünk rá. Otthon mindig apával díszítettük a karácsonyfát, és évről évre mesélt a Németországból hozott gyönyörű gömbökről. Szemügyre véve őket talán nem tűnnének annyira színesnek, szépnek és mágikusnak. Erősen fénylettek, elütve a háttértől.

A szüleim templomi eskütételére egy évvel a polgári után került sor, a két család egyesült frontjának óhajára. Sohasem voltam apával misén, leszámítva a gyászmiséket, templomi esküvőket és elsőáldozásokat. Ehelyett együtt díszítettük a karácsonyfát.

Milyen jelentéssel bír azonban a temetés formája, ha nem hiszünk? Talán olyanal, mint a karácsonyfa-díszítés. Meg akartam kímélni anyát a család megjegyzéseitől, az olyanoktól, hogy „úgy kaparta el, mint egy kutyát”. És mindenki mást meg akartam kímélni a zavarodottságtól, mert amennyire tudható, hogy hogy fest egy katolikus temetés, annyira a világi temetések sem festenek másképp, de alapjában véve mégsem tudni, hogy s mint. A világi temetések ismeretlen irányba tartanak. Apa számára a hitetlenség nem politikai ügy volt, így nem volt olyan érzésem, hogy ellenszegülök az akaratának. Nem zavartatta magát, hogy otthagyja az egyházat, mert igazság szerint soha nem érezte, hogy hozzá tartozik. Rendben, vállalom, hogy nem tartottam tiszteletben az akaratát, de azért döntöttem így, hogy mindannyian ki tudjuk valahogy bírni együtt.

Hamvasztást akart. Erről is sokat beszélgettünk az utóbbi másfél évben, a nagymama halála után, aki egyáltalán nem vette figyelembe saját halálának eshetőségét, de biztosak voltunk benne, hogy misét akar, papot, fehér virágokat, színes, ünnepi szoknyát és ravatalozást. Minden bizonnyal nyitott koporsót is szeretett volna, így ebben az egy kérdésben a döntésünk szembe-mehetett az illő és szép temetést illető elképzeléseivel. A szoknya a szekrényben lógott a több tucat többnyire olcsó, de gusztusos gönc között, amelyeket a nagymama az utolsó pillanatig vásárolgatott össze. Tudtam, hol keressem, egy évben többször is sort kerített a bemutatóra, a demonstrált öltözet a divatot követte. „Vettem valami újat a tudod mire”, kezdte titokzatosan, szégyenlősen, „látnod kell”, vagy „hadd dicsekedjem el vele” – mondta. Nem, nem úgy, hogy a „ravatalra”. Félszavakból kellett értenem, persze mi értelme lett volna a képzettségemnek, ha nem értettem volna meg a több agyvérzést követő demencia nyelvét? A nagymamának nem állt szándékában meghalni, de mivel egyszer mindenki legyengül, ha talán nem is most, nem a kilencvenedik előtt, nem a legközelebbi hónapokban, nem szabad a szoknya nagy horderejű kérdését világiakra bízni. Időnként azt gondoltam, hogy a saját temetése csak újabb alkalmat kínál arra, hogy kiöltözzön, mint a vasárnapi mise, a szomszédasszony temetése vagy az ebéd az unokájánál. Nem állt szándékában meghalni, de időnként engedett a csábításnak, hogy elképzelje saját káprázatos temetését. Tiszta, ártatlan feltevés. A kislányok rendszerint az anyukájuk esküvői szoknyáját próbálják fel, az idősek előkészítik az utolsó, kimenős ünneplőruhájukat. Két dologra számított: hogy ez alkalommal nem fejezem be helyette a mondatot, nem mondom ki a nyelve hegyén lévő szót; és hogy értékelni fogom a ruha szabását és színét, és megjegyzem, hová akasztja. Minden világos volt, temetésekre járt és beszámolt róluk, így hát

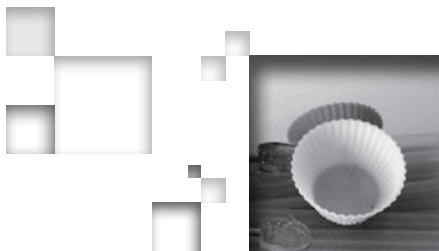

tudtuk jól, milyen összeállítást rendeljünk. Nem lehetett elkerülni a szavakat, és száműzni az eseményről a halált, amelyet a nagymama nem vett tudomásul, de mindent úgy csináltunk, ahogy szeretne volna, kölcsönösen biztosítva egymást arról, hogy teljesítjük a parancsot: a nagymama elégedett lenne. Milyen igeidő ez, eltekintve a nyelvtantól? Lehetetlen jövőidő.

Ezzel szemben a szülők – a téma meg-meghosszabbodó aktualitása okán, amelyet a nagymama hosszú éveken át tartó, élet és halál közötti egyensúlyozása hívott életre – minduntalan kifejezésre juttatták a saját testük elhamvasztására vonatkozó döntésüket. Ironikusan, könnyeden, tréfálkozva beszéltek róla: „eltakarítani, elásni, letudni”. Ezt kellett hallgatnom, hogy tudjam, hogy lehet gyorsan megszabadulni a problémától. Anya mindig a sor elejére állt, önként jelentkezve. Feltételezte, hogy rá fog hárulni „eltakarítani való” szerepe, amit majd én és apa végzünk el. Rögtön hozzátette, hogy apának résen kell lennie, csak semmi új nőszemély, mert ki fogja készíteni. A dolgok sorrendjének banalitása volt hivatott meggyőzni annak banalitásáról, ami már bizonyára közel van. Szerintem nem hittek e jóslatok beteljesedésében, egyáltalán nem akarták „az egyre közeledő vesződség” problémamentes elintézését. Járt a szájuk, csak hogy járjon, miközben egy, talán két évtizedet is láttak maguk előtt.

Liliomos urnát választottunk, vallásos jelképek nélkül. Szépet, tartósat. Az olcsóbbak egy nagy darab löncshús konzervdobozára emlékeztettek. A többen kerestek világítottak. A miénk oldalt állt. A minket kiszolgáló eladónőnek, aki – bár hasznot hajtottunk neki – türelmetlen, sőt egyenesen udvariatlan volt, koporsók során kellett átvágnia, hogy a miénket kibányássa a sarokból. Ki kellene bővíteniük a helyiséget, gondoltam. Vagy fiatalítani a személyzetet?

Az első szalonban, amelyben voltam, ott, ahol az anyósomnak választottam koporsót, egy nő dolgozott, furcsa, a foglalkozásához illő árnyakkal az arcán. Lehet, hogy festettek voltak? Alighanem ő maga volt az egész vállalkozás egyik alapítója. Az, amit most leírok, nem kitalált történet. Egy héttel az anyósom temetése után találkoztam vele a Terespol felé tartó vonat hálókocsijában. Sok volt ebben a furcsaság. Maga az út, amely akkoriban még csempészútvonal volt, tolvajokra figyelmeztető kalauzokkal és kapitulációval fenyegető, mozgó, fém álmennezzettel a WC-ben, olyan benyomást keltett, mintha egy filmből lenne kivágva. A nő a vonaton ugyanúgy volt öltözve, mintha munkába ment

volna, feketében, szívélyes, kicsit halott arccal (a botoxot még nem ismertük); a felső fekvőhelyet foglalta el. Terespolban szállt le, biztos léptekkel haladt valamerre, a pályaudvar melletti roskatag épületek irányában. A Halál Hallgatag Asszonya. Milyen érdekektől vezérelve érkezhetett e városba?

A hamvasztás lebonyolítása megköveteli a megfelelő papírok aláírását. Az első egy megbízás, amelyet a temetkezési vállalkozó kézbesít a krematóriumnak. Szándéknyilatkozatot kell benne tennünk és megerősítenünk, hogy a holttestben semmilyen idegen test nem található, sem fém adalékok, sem szívritmus-szabályozó, sem csavarok. Ha ott lennének, ki kellene őket szedetni. Ez gyakorlatilag egyet jelentene az – ezúttal nem rutinszerű, hanem a vonatkozó előírásokban meghatározott területeket érintő – boncolás elvégzésével. A fizikai megalapozottságú alapelveknek metafizikai olvasata is van. Mielőtt porrá lesz, az embernek meg kell „tisztulnia”. A fém adalékoknak és a biotechnológiai kötőanyagoknak az anyagi világban kell maradniuk. Tudom, magától értetődő, hogy a hamvasztás folyamatáról, a kemence ellenálló-képességéről, a robbanás eshetőségéről, végül az esetleges öntvény, a „hulladék” zúros jellegéről van szó. Ugyanakkor csábító számomra a pragmatika metafizikává való átváltozása: az ítélet pillanatában szöveként kell feltámadni és nem titángolyóként. Ez az egész ügy, akárhogy firtassuk is, a temetés formájáról való döntés rémületét élezi ki.

Apának nem volt implantátuma. Elképzelem az emberekből kiszedett alkatrészek raktárát, amely a kisiparos műhelyéhez hasonlatos. A szívritmus-szabályozók szabályos szintetikus rubinok benne, amelyeket karórákból szedtek ki. Dobozokban hevernek és valószínűleg soha nem tesznek szert második életre. Hacsak nem jönnek el a válság posztapokaliptikus órái és valaki nem ülteti be egy saját szakállára összetákolts kiborgba a romok között talált szemimplantátumot.

A krematóriumban a formanyomtatványon szereplő aláírás formális megbízás a hamvasztásra, amely, ahogy mondják, öt-hat órán keresztül tart. Szürkületkor kezdődik, amikor nincsenek már látogatók a temetőben. A kéményből jövő füst borzasztó benyomást keltene. Lehet, hogy az emberi erőforrásokkal való spórolás is szerepet játszik: a délelőtti sírásók délutáni égetőkké alakulnak át, nem tudom. Inkább a füstre fogadok és annak rettenetes konnotációira. Azt mondták, hogy este hatkor kezdik. Biztos azért, hogy például imádkozni lehessen ebben az időpontban.

Nincs olyan előírás, amely megmondaná, hogy kell viselkedni a szeretteink hamvasztása alatt. Az amerikai filmek hazudnak erről, Lengyelországban nem csinálnak nyílt látványosságot abból, ahogy a koporsó a tűz martaléka lesz. A vallásos emberek elvileg elmelehetnének templomba, de az egyház az igazat megvallva nehezen tolerálja ezt a fajta temetést, azt javasolva, hogy a búcsúzás még a hamvasztás előtt történjen meg, így bizonyos értelemben elrejtve a folyamat lényegét

valamennyi érdekelt elől. Az, aki hisz az örök életben, biztosan a templomban térdepelne, és az alkalmat kihasználva bocsánatért esedezne, amiért a testet elvette a földtől és megszakította a bioátalakulások láncát.

Nem ültünk, anya és én, együtt. Nem tudom, miért. Most mind a ketten hibásnak érezzük magunkat, amiért magára hagytuk a másikat. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy mindketten ugyanabból az indítékból választottuk a magányt: hogy ne foglalkozzunk senki mással, ott legyünk, a magunk módján, apa hamuvá vált testével. Mit tegyünk akkor, amikor apa teste porrá lesz? Természetesen ezt a kihűléssel együtt öt-hat óra alatt lezajló változást részesítem előnyben, mintsem a gondolatot, hogy a földben kell feküdnie, kiszolgáltatva a bomlás folyamatainak. A gondolat, hogy valamelyik közeli szerettünket patkányok eszik, férgek, ganajtúrók és giliszták népesítik be, elviselhetetlennek tűnik. Az átalakulás sterilitása legalább ebben az egy tekintetben megnyugtató, megtisztítja a képzeletet az akaratlan, mozgékony, rémisztő képektől.

Úgy alakult, hogy apát éppen abban az órában kezdték elégetni, amikor általában leült ebédelni, sietve, ha még el akartak menni sétálni anyával.

Abban az órában kezdték, amely apa szokásos hazatértének órája volt, és anya és én telefonon beszéltünk, hogy dűlőre jussunk a gyászolóknak szánt harapnivaló kérdéseit illetően. Hosszan beszéltünk, anélkül, hogy úgy tettünk volna, mintha a torról lenne szó. Imádkoztunk, eszmét cserélve a vendégekről, a süteményekről. Anya meggyújtotta apa szobájában a gyertyákat. Én a fotelben hevertem, kimerülten, fájdalmasan, úgy adagolva az ibupromot és a hidroxizint, hogy szükség esetén tudjak autót vezetni. Nehéz lett volna megtippelni, mikor fejezik be, hol tartanak éppen. Jobb volt nem találgatni, nem kísértetni képekkel a képzeletet. Apa teste megszűnt létezni. Amikor így gondolok erre, a békesség fuvallatát érzem, a folyamat brutalitásától való elszakadást. Szükségem van egy metafizikával átítatott mondatra a létezésről, hogy örülni tudjak. Az elégetés lépései kétségbeesésbe taszítanak. Július 4-én, az alatt a hat óra alatt még felvettem néhány telefont, de rövidre fogtam a beszélgetéseket valahogy így: igen, rendben, köszönöm. Senkinek sem mondtam: „Most van”.

Délután, ezt megelőzően, azonosítanunk kellett a holttestet és aláírni a hozzájárulást a hamvasztáshoz. Lementünk a temetői kápolnánál lévő helyiségbe, amelyet a „WC” nyíl mellett elhelyezett „Búcsúzások terme” nyíllal jelölték meg. Búcsúzások terme. Apa kiegyenesítve feküdt, szörnyű vékonyan az öltöny alatt, elegánsan és csöndesen. Ilyen volt. Azon kívül, hogy nem volt öreg az élethez. A homlokán látni lehetett a foltokat a valószerűsíthető gutaütés vagy agyvérzés után, ami néhány perc leforgása alatt megölte. A keze szürkésfehér volt lilára vált körmökkel. A szép, kicsi és hideg kézfeje, amely az elmúlt ötven évben hallatlan finomsággal simogatott.

A kézfeje, amelyet genetikusan átörökölt, így az enyém úgy fest, mintha az övé kicsinyített mása volna. Hangosan sírtam, megérintve apa vállát a búcsúzás esetlen gesztusával, mert képtelen voltam csókot nyomni a homlokára, megrémülve attól, amit érezni fogok, ha kiderül, hogy hideg. Mennyire fogom sajnálni. Mennyire szörnyen fogom sajnálni. Reméltem, hogy legalább egy átmeneti gátat ki fogok építeni a részvétnek, amely már úgyszólván megérkezett. A veszteség zűrzavarában nehéz eldönteni, hogy az irántuk vagy a saját magunk iránt érzett bánat miatt sírunk. Gyakran fázott, ezt is tőle örökölt. Szeretném betakarni, ráhúzni a homlokára egy sísapkát, takarót tenni rá, konyakot önteni a teájába. A névnapjára leggyakrabban gyapjúpulóvereket vettem neki, és egy-egy üveg finom alkoholt.

A búcsúadások termében a mi koporsónkon kívül még egy volt kiállítva – egy idősebb férfival. Mindig így csinálják, hogy biztosítsák a folyamatosságot. Két halott testre, két halott arcra kell nézni. Ha a komolyság és a tisztelet kontextusában akarnánk mérlegelni e helyzetet, kifogásokat emelhetnénk. Vagy talán az effajta nem-egyediség és nem-rendkívüliség valami további jelentéssel bír? A tény, hogy az intimitás látszata ebben az utolsó családi jelenetben tisztán szervezési okokból nem őrződött meg, a tisztelet hiányát bizonyítja vagy az emberek közötti egyenlőséget az utolsó pillanatok fájdalmában?

Elképzelés nélkül léptem oda apához, voltaképpen felkészületlenül. A temetői kápolna előtt várva nem gondoltam végig, mire várok. Az érzelmek összesűrűsödtek bennem, mint víz alatt a levegő. Nem akartam megtapasztalni, hogy hideg. Nem akartam őt ennyire reménytelenül sajnálni.

Anya gyorsan lépett oda, mintha csak egy találkozás volna, amelyre számított, türelmetlenül igyekezett odaadni apának a frissen vasalt zsebkendőt. Nem vette el tőle, mereven feküdt, jólnevelten vagy közömbösen. Úgy beszélt hozzá, hogy „cicuskám”. Nem sejtettem, hogy egyszer ezt valakinek el fogom mesélni. Most, e szavakat írva, úgy zokogok, hogy fájnak a füleim. Kiderül, hogy a sírástól fájhat az ember füle.

Amikor anya a búcsúadások termében azt mondta, „cicuskám”, összetört a szívem.

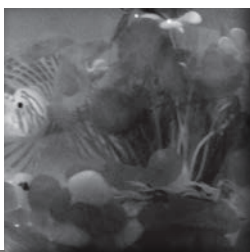
Másfél évvel ezelőtt kifelé mentünk a búcsúadások terméből, a nagymamától. Apát kísérttem ki onnan gyorsan, a temetés előtt egyébként is csak néhány perc áll rendelkezésre. A hamvasztás előtt tizenöt, legalábbis így mondta az az ember a protokollal a kezében.

Másfajta eljárás. Apa sápadt volt, le kellett, hogy üljön a padra a „Búcsúzások terme” nyíl alatt. A nagymama szörnyen öregnek nézett ki, szerencsére nem feledkeztünk meg a kendőről és betakartuk a kezét. Az emberben ez a legöregebb, mondogatta.

A hamvasztás után következő napon, a temetés előtt anya felhívott egy újsággal. „El kell mondanom neked valamit”, figyelmeztetett. Mi lett volna ez a valami? Színre lépett egy törvénytelen gyerek, aki jelen kívánt lenni a ceremónián? Valami széfbe zárt titok? Apa még élt, amikor a rácson betolták a kemencébe? Nem tudtam követni anyát. Ezekben a napokban nyugtatót szedett, nem mindegyik mondata illeszkedett az előzőhöz. Habozott, bátorságot gyűjtött. Az öltönyről volt szó. Apát a nem megfelelő öltözetben temettük el. A legújabb helyett azt adtuk rá, amely több mint egy évtizede lógott a szekrény mélyén, félretéve azzal a megjegyzéssel, hogy „a temetésre lesz”. A megfelelő öltönyt a fiam esküvőjére vettük apával egy évvel ezelőtt. A nem megfelelőt a nagymama fiútestvérétől vette, foglalkozása szerint szabótól, a temetésekre, köztük a szóban forgó szabóéra. A megfelelő elegáns volt, sötétkék. A nem megfelelő – idejétmúlt szabású, fekete. A megfelelőben táncolt. A nem megfelelőben a soron következő gyászmenetekben lépdelt.

Az öltöny ügye számos alkalommal visszatér majd. Anya a kétségbeesés litániájában, amelyet néhány naponta megtart, azt mondja, hogy a rossz öltönyben temette el apát. Temette el. Annak a kérdésnek, hogy az anyag a testtel együtt égett el, nincs jelentősége. Úgy folytatjuk e beszélgetést, mintha apa feketébe öltözött volna és a jól megválasztott nyakkendővel feküdne a koporsóban. Mintha ünnepekre járna ebben a fekete ruhában. Mintha annak ott, ahol van, szerencsét kellene hoznia. Úgy folytatjuk e beszélgetést, mintha magunk is hinnénk az ünneplő ruhában bekövetkező feltámadásban.

Sőt, ezek szerint baj van a megfelelő ruhával is, amely a szekrényben lóg. Az egyszer használttal. Ez a ruha minden egyes alkalommal megsebzí anyát, amikor kinyitja a szekrényt. Megigazítja a hajtokát, az ujjait, a gombokat, hogy hozzáérjen. Mindig azt mondom: „Eladjuk, ha háború lesz”. Vagy: „Majd hordani fogom, ha

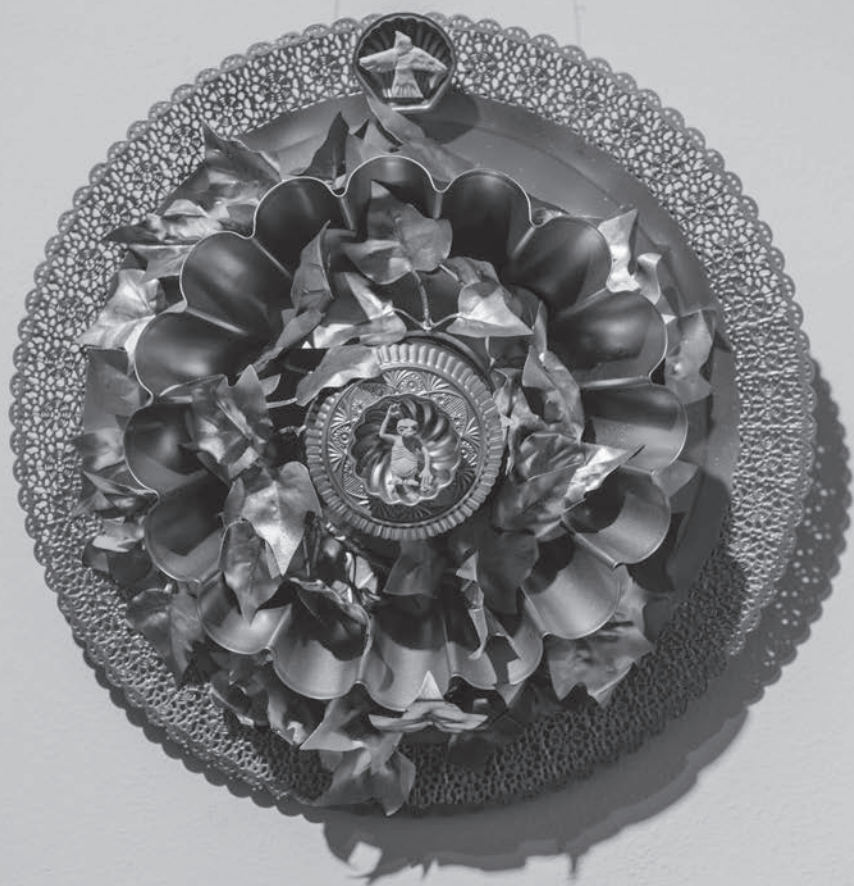
háború lesz”. Honnan veszem ezeket az intelligens riposztokat? Mindenesetre leginkább senkinek sem adjuk tovább. Magamhoz venném, ha anyának ilyen irányú kívánsága volna.

Miért olyan fontos az öltözet ügye? Biztosak akarunk lenni benne, hogy megelégedéssel nézne tükörbe. El akarjuk hinni, hogy jól néz ki. Akkurátusak akarunk lenni, egyszer az életben.

Összeomlottam, a temetkezési vállalatnál ellenőriztem, vajon a fogason ez a szép, kék-fehér nyakkendő lóg-e, a bordó beütéssel. A nyakkendőt nézegetve fel kellett volna figyelnem arra, melyik öltönyt hoztam magammal. A hozzájárulás, az idegeskedés, a szűk átjárás a kiállított koporsók között, a türelmetlen nőszemély, aki a temetkezési vállalat vezetője volt. Fóliába tekerve az egész, jól van. Hogy tudtam a kápolnában mégis figyelmen kívül hagyni az ilyesmit, borzalmas gondatlanság, ami a stilizációt illeti. Elképzelem a fordulatot a cselekményben, hogy apa átöltöztetését követeljük. Még azt is el tudom képzelni, hogy részt veszek benne, mert anya megpróbálja maga levenni róla a zakót, így nekem is segítenem kell, félrehajtani a ruha szárnyát, behajlítani a kezét, begombolni, jobban illő nyakkendőt kötni a nyakába. Lehúzni a cipőjét, és újra ráadni. Elképzelem, megőrizve a lélekjelenlétem.

Fordította Danyi Gábor

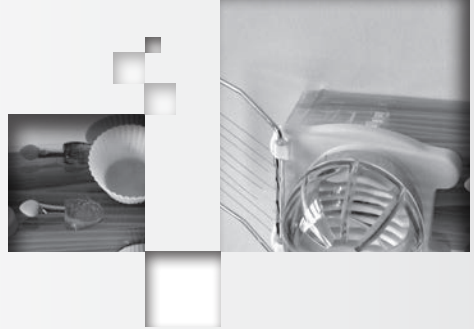

THE SECRET II, FELAKASZTHATÓ OBJEKTUM, FOTÓ: MAREK JANČÚCH, 2017

ŁUKASZ JAROSZ

KIKÖTŐK

Ilyenkor velünk maradnak a görcsös,
dagadt madarak. Ágak hintáztatják őket, a horizont pupilláit.
Egyelőre magam vagyok ezen
az emeleten. A számnál nagyobb, gömbölyű gyümölcsöket
méregetem. Bántottam valakit?
Valakit visszatartottam volna? Nem. Elvonulásnak neveztem.
Csendben, mikor lábujjhegyen jár az ember, hogy senkit ne ébresszen fel.
Mit sem tudván arról, hogy a ház üres.

MESSZI TÁJAK

Annyi helyen jártam, már nem emlékszem,
melyik az én lábnyomom. Bármelyik pillanatban
el lehet indulni, vagy meg lehet állni. Visszaemlékezni
erre a vágásra, megszakításra, ami azzá tesz, aki vagy.
Annyi helyen jártam. Mosolyogtam objektív előtt,
tapsoltam esküvői tortából kilógó áltüzet nézve.
Papírra rajzoltam, hogyan kell eljutni
a dédapáim sírjához. Ott van, itt nincs lucfenyő.

Kifakul a nap szobra. A regény hős nélkül növekszik.
Tájkép egy üres folyómederrel, amit egy bánya ivott ki.
És hogy nő a nap. Hogy párolog a leves. Hogy olvad a zsír, a puha velő.
Ahogy a bicikli fogaskereke beletép a nadrág szárába, a szellő megtöri a kiáltást.
Ahogy a tálba dobott golyók körbegurulnak,
a tó hideg vize visszatartja lélegzetét.

Sipos Tamás fordításai

MARCIN GRAD

FŐNIXMADÁR

VARSÓ KÉPE RUFFY PÉTER VARSÓI HAJNAL
CÍMŰ LENGYELORSZÁGI ÚTLEÍRÁSÁBAN

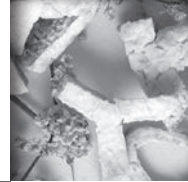
BEVEZETÉS

A második világháború befejezése után Lengyelország és Magyarország teljesen új politikai valóságban találta magát: mindkét ország a Szovjetunió érdekszférájába került, Varsóban is, Budapesten is rövid időn belül a kommunisták kerültek hatalomra, és teljesen átépítették az országuk politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedését. A Moszkvából irányított kommunista pártideológia nagyon jelentős hatással volt nemcsak mindkét ország politikájára, működésére, nemcsak az egész lengyel és magyar társadalom életére, hanem az állampolgárok sorsára is. Ebben fontos szerepe volt a propagandának, cenzúrának, valamint – elsősorban a sztálinizmus időszakában – a kiépített terrorrendszernek is.

Ilyen körülmények között fejlődtek a második világháború után a lengyel–magyar kapcsolatok is. Meg kell jegyezni, hogy bár ezek a (hivatalos) kapcsolatok csak a meghatározott kereteken belül léteztek, a két ország közötti kulturális együttműködés elég intenzív és gyümölcsöző volt. A lengyel–magyar kulturális kapcsolatok fejlesztésében fontos szerepet játszottak például olyan könyvek, újságcikkek, egyéb írások, amelyeknek a szerzői mindkét ország és nemzet kultúrájának, történelmének, politikájának, mindennapi életének kölcsönös megismerését tűzték ki célul. A magyar értelmiségiek Lengyelország iránti széles körű érdeklődésének gyümölcsei többek között a következő, a tényirodalomba tartozó, figyelemre méltó művek – főleg útleírások, illetve lengyelországi visszaemlékezések, tudósítások, ismeretterjesztő könyvek: *A Visztula sellője. Lengyelországi útinapló* Somlyó György tollából (1954), *A Kárpátoktól a Balti-tengerig* Pethő Tibortól (1956), *Varsói hajnal* Ruffy Pétertől (1961), *Barátok közt Lengyelhonban* Bodrogi Sándor és Ferkis Emil tollából (1964), *Lengyelország* Pálos Tamástól (szintén 1964), a *Lengyelország* című útikönyv Bács Gyulától (1974), a *Lengyel teakeverék* Sebők Évától (1978), *A Tátrától a tengerig. Lírai utazás Lengyelországban* Hajdók Jánostól (1979), valamint a *Varsói krónika 1979–1981* című napló Szilágyi Szabolcs tollából (1986).

A jelen tanulmány Ruffy Péternek, az elismert magyar újságírónak a *Varsói hajnal* című művével foglalkozik,¹ amely a szerző négy lengyelországi utazásának eredménye. A magyar újságíró ennek során viszonylag jól megismerte az országot, az észrevételeit és benyomásait a könyve hasábjain foglalta írásba, több helyet Varsónak szentelve. E ta-

1 A szövegben a *Varsói hajnal*t illetően, irodalmi műfajának megfelelően, az *útleírás* vagy az *útirajz* elnevezést használom.

nulmány éppen a lengyel fővárosnak Ruffy Péter által felrajzolt képére fókuszál, különös tekintettel a második világháború korszakára.

RUFFY PÉTER ALAKJA

Ruffy Péter magyar újságíró és író volt. Nagyváradon született 1914-ben, 1993-ban Budapesten hunyt el. Újságírói pályafutása a szülővárosában, Nagyváradon kezdődött, két ottani napilap (a *Magyar Szó* és az *Erdélyi Lapok*) szerkesztőségében dolgozott (inaskodott), aztán újságírói munkáját a híres *Brassói Lapok*nál folytatta. Amikor ez a napilap 1940-ben (a második bécsi döntést követően) megszűnt, Ruffy Péter Budapestre költözött, Az *Újság* című liberális laphoz került, amelynek a szerkesztőségében a német megszállásig dolgozott, amikor is a lapot betiltották. A második világháború után a *Hírlap* (1946–1948), *Kis Újság* (1948–1950), *Béke és Szabadság* (1950–1956), *Érdekes Újság* (1957–1959), végül 1959-től a *Magyar Nemzet* belső, 1960-tól főmunkatársa volt.²

Ruffy Péter több könyv szerzője, művei közé elsősorban gyűjteményes riportkötetek (*Göcsejtől Hegyaljáig*, 1955; *Romlás. Riportok a rumról*, 1957; *Arcképek és történetek*, 1962; *Csavargások*, 1963; *Egy napom*, 1966; *A riportter visszanez*, 1967; *Úttalan utakon*, 1974), útirajzok (*Varsói hajnal. Lengyelországi útiélmények*,³ 1961; *Szegedi képeskönyv*, 1964; *Hazánk szíve*, Budapest, 1968), valamint történeti publicisztikák (*Koronánk könyve*, 1981; *Magyar ereklyék, magyar jelképek*, 1988)⁴ tartoznak.

A magyar irodalom története szerzői szerint „1945 után Ruffy Péter az ország újjáépítésének talán legfürgébb tollú tudósítója”.⁵ 1960 decemberében, a Magyar Sajtó Napján Ruffy Péter a legelsőként vette át „a szocializmus ügye iránt elkötelezett, kiemelkedő munkát végző újságírók” legmagasabb elismerését, a frissen alapított Rózsa Ferenc-díjat.⁶ Ruffynak a szocializmusba vetett mély hite, a szocializmus iránti lelkesedése éppen a *Varsói hajnal* lengyelországi útleírásának egyik fontos jellemzője.⁷

2 DÁVID Gyula (főszerk.), *Romániai magyar irodalmi lexikon*, IV, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bukarest – Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2002, 580.; BÉLÁDI Miklós – RÓNAY László (szerk.), *A magyar irodalom története 1945–1975. A próza és a dráma*, III/2, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990, 871.

3 A könyv címlapján nem szerepel a *Lengyelországi útiélmények* alcím.

4 BÉLÁDI – RÓNAY (szerk.), i. m., 871–872., valamint F. ALMÁSI Éva (szerk.), *Kortárs magyar írók 1945–1997. Bibliográfia és fotótár*, Bp., Enciklopédia Kiadó, 1998–2000 (<http://mek.oszk.hu/00000/00019/html/r/i011136.htm>; utolsó letöltés: 2020.11.10.).

5 BÉLÁDI – RÓNAY (szerk.), i. m., 871.

6 MURÁNYI Gábor, *Egy jelszó bővületében. Ruffy Péter választásai*, 2000, 2014/7–8 (<http://ketezer.hu/2014/11/egy-jelszo-buovuleten/>; utolsó letöltés: 2020.11.10.)

7 Ruffy Péter újságírói pályafutásáról és munkásságáról lásd bővebben: *Uo.* Ruffy Péternek a *Varsói hajnal* lapjain bemutatott (lengyel) szocializmus képéről lásd még a tanulmány további részét, valamint (bővebben) a tanulmány tervezett folytatását.

Ruffy Péter, ahogy maga írja a könyve utolsó előtti fejezetében, 1945 és 1960 között négy ízben járt Lengyelországban.⁸ Az útleírás szövegéből világosan kiderül az, hogy a magyar újságíró egyik lengyelországi látogatása 1959-ben zajlott.⁹ Az 1960-as év a *Varsói hajnal* befejezésének az éve;¹⁰ ezenkívül a szöveg néhány részlete arra utal, hogy a szerző szintén ebben az évben is járt lengyel földön.¹¹ A könyve hasábjain Ruffy összegzi négy lengyelországi utazásának „élményeit és tapasztalatait”,¹² de elsősorban éppen az ötvenes évek végének, illetve az ötvenes és hatvanas évek fordulója Lengyelországnak képét örökíti meg.

A szerző bejárta szinte az egész országot, a Balti-tengertől egészen a Kárpátokig, a második világháború után „visszaszerzett” nyugati területektől a kelet-lengyelországi Białowieża-őserdőig. Lengyelországi utazásainak térképén olyan városok voltak, mint például Varsó (amelynek a lengyel városok közül a legtöbb helyet szenteli az útirajza lapjain, amely a könyv címadója is), Krakkó, Gdańsk, Szczecin, Wrocław.

Az országnak Ruffy Péter által megörökített vagy inkább felrajzolt képe színes és változatos. A szerző páratlan stílusának¹³ köszönhetően az olvasónak tényekben gazdag, egyúttal irodalmilag vonzó, Lengyelországról szóló olvasmányt adott a kezébe.

A szóban forgó útirajzban feltárul előttünk az ország sokszínűsége. Már a könyv első fejezetében olvasunk a lengyel föld természeti szépségéről – a szerző szavait használva: „Lengyelország tündéri tájairól”.¹⁴ Ruffy Péter (hosszabban-rövidebben) bemutatja a magyar olvasónak a lengyel városokat, a jelenüket és a múltjukat egyaránt; a *Varsói hajnal* narrációjában fontos helyet tölt be az egyes városok, helyek hangulatának a leírása, valamint az emberi sorsok elbeszélése. Az utóbbi az útirajz egyik legfontosabb jelensége: megmutatni Lengyelországnak, egyes városainak és egyes helyeinek emberi arcát, elmesélni a történetét és a jelenét az emberi sorsok szempontjából, valamint ezeknek kihangsúlyozásával. Ruffy sokat ír a lengyelekről, tudniillik az emberekről¹⁵ – az egész nemzetről (mint emberi közösségről), a múlt és a jelen ismert vagy ismeretlen (névtelen), pozitív vagy negatív hőseiről; a *Varsói hajnal* lapjain a lengyel társadalom különböző csoportjainak képviselői jelennek meg: egy „pragai munkáscsalád”¹⁶ és Henryk Fukier, a híres Fugger család lengyel ágának utolsó sarja;¹⁷ Marek Hłasko – a szocialista hatalom

8 RUFFY Péter, *Varsói hajnal*, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1961, 191.

9 Lásd pl.: *Uo.*, 38–44. (a szerző Westerplatte-félszigeti kirándulásának a leírása, a második világháború huszadik évfordulója alkalmából).

10 Az útirajz zárómondata: „Budán, 1960 júniusában, a lengyel millennium első esztendejében” (*Uo.*, 197.).

11 Lásd pl.: *Uo.*, 65. (Ruffy idézi Adolf Ciborowskinak, Varsó főépítésének naplóját; az utolsó idézett beírás 1960-ból való, Ciborowski megadja benne Varsó lakosságának akkori számát.)

12 TAMÁS István, „*Varsói hajnal*”. *Ruffy Péter könyve*, Magyar Nemzet, 1961/45, 7.

13 Lásd a tanulmány további részét; bővebben: BÉLÁDI – RÓNAY (szerk.), *i. m.*, 873.

14 RUFFY, *i. m.*, 5.

15 Érdemes megjegyezni, hogy a *Varsó hajnal* második fejezetét Ruffy a lengyel embereknek szentelte (a címe éppen a *Lengyel emberek*; lásd: *Uo.*, 20–37.).

16 *Uo.*, 26. Praga Varsó egyik városrésze a Visztula jobb partján.

17 Lásd: *uo.*, 88–92.

által elítélt disszidens prózaíró, „szocialista hazája és a lengyel irodalom árulója”,¹⁸ továbbá Jarosław Iwaszkiewicz – minden idők egyik legismertebb lengyel írója, 1959 és 1980 között a Lengyel Írószövetség elnöke;¹⁹ valamint a Varsó újjáépítésén dolgozó munkások, „munkás hétköznapiaknak a hősei”²⁰ és az egyik varsói kocsmában mulató, Ruffy véleménye szerint időt pazaroló, „egzisztencialistának” nevezhető ifjúság.²¹

Meg kell jegyezni, hogy a magyar újságíró elsősorban a kortárs „szocialista Lengyelország” élete, sikerei iránt érdeklődik, de ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy mellőzi a lengyel múltnak, illetve a lengyel kultúra történetének bemutatását. Ellenkezőleg, a lengyel történelem megismertetésének nagy jelentősége van Ruffy Péter könyvében.

A szerző Lengyelországot nem turistaként vagy útikalauz-íróként, hanem szakértő-rporterként járta végig és örökölte meg a könyvében; ezért az országnak, a természeti kincseinek, a városainak, az egyes műemlékeinek és egyéb látnivalóinak (stb.) bemutatása általában korántsem hasonlít „bédekker-szerű” leírásokra, sem nyelvilag, sem formailag: a *Varsói hajnal* narrációjában nem találkozunk a szerző által meglátogatott „érdekes helyek” monoton felsorolásával és a velük kapcsolatos adatok, különböző információk szintén monoton közlésével. Ruffy nem is szentel több helyet a lengyel városokban található közismert látnivalók, műemlékek részletesebb bemutatásának; az önmaga által kiválasztott látnivalókról, műemlékekről ír ugyan, de inkább nagyon korlátozott formában, tudniillik általában nem írja le, csak említést tesz róluk (kizárólag Krakkó legfontosabb történelmi jellegű részeit és objektumait mutatja be bővebben, a történetükre fókuszálva). Az útirajz lapjain többek között olyan művészeti értékű, történelmi jellegű és jelentőségű helyek jelennek meg, mint például Gdańsk óvárosa vagy „a régi Varsó”, amelyek elpusztultak a második világháború idején, de ennek befejezése után helyreállították, a krakkói piactér (Rynek Główny), az ottani Mária-templom, a Wawel-dombon elhelyezkedő királyi vár és székesegyház, a reneszánsz stílusú Kazimierz Dolny nevű kisváros, valamint Frédéric Chopin szülőháza és a körülötte levő park Żelazowa Wolában. Lengyelország természeti látnivalói közül többek között a Visztuláról, a lengyelek „szent folyójáról”²² vagy a białowieżai bölényrezervátumról olvashatunk Ruffy útleírásában.

Ruffy Péter könyvében nagyon fontos szerepe jut a lengyel történelem megismertetésének. Lengyelország változatos történetét az egyes városoknak, épületeknek, egyéb helyeknek (stb.) és – elsősorban a XX. századi történelem esetében – a lengyeleknek (az egész lengyel nemzetnek, illetve névről ismert embereknek) a történeteik keresztül beszéli el a *Varsói hajnal* szerzője. Ruffy számára legfontosabb a legújabb lengyel történelemnek, tudniillik a második világháború tragikus eseményeinek a bemutatása, valamint az újjáépítés korszaka-

18 Uo., 75.

19 Ruffy csak Iwaszkiewicz-csel találkozott személyesen.

20 Uo., 71.

21 Lásd: uo., 77.

22 Uo., 9.

kának a megismertetése, amelynek a szemtanúja volt a szerző. A történelem Ruffy Péter jellegzetes, költőinek mondható stílusának, változatos nyelvezetének révén szinte megelevenedik az útirajz lapjain; a szerző nemcsak alapvető tényeket közöl, hanem számos történeti érdekességgel is színesíti a narrációját.

Az, hogy Ruffy sok helyet szentel a második világháború történetének, magától értetődik: lengyelországi utazásai idejében, az ötvenes és hatvanas évek fordulóján is, a háború emlékezete még eleven volt a társadalomban, még láthatóak voltak a harcok vagy háborús pusztítások maradványai.²³ Maga a szerző szintén abba a nemzedékbe tartozik, amely a felnőtt ember tudatával túlélte a háborút.²⁴ A *Varsói hajnal* lapjain bőven olvasunk többek között a westerplatte-i csatáról (a második világháború első harci eseményéről), Varsó rendkívül tragikus történetéről (a főváros német megszállásáról, a varsói gettófelkeléséről, az 1944-es varsói felkelésről, a város felkelés utáni megsemmisítéséről), Gdańsk elpusztításáról,²⁵ valamint (és nem utolsósorban) Auschwitzról, „a világ legnagyobb temetőjéről”.²⁶

A *Varsói hajnal* narrációjában a második világháború lengyel tragédiájának – elég terjedelmes – leírása kiindulópontja a háború utáni nagyszabású újjáépítés és a vele együtt járó *szocializmusépítés*²⁷ bemutatásának. A szerző megismertetni igyekszik a magyar olvasóval, hogy miképpen sikerült a lengyel kommunistáknak, a lengyel „munkásosztálynak” bevezetnie a szocialista berendezkedést és újjáépíteni a háborúban teljesen megsemmisített Lengyelországot, „a sírverem vak mélyéből kiemelni ezt az országot”.²⁸ Ellentétbe állítja, összeveti egymással a hatalmas háborús pusztítás és az „új szocialista Lengyelország” által elért eredmények (mint például helyreállított városok, új üzemek stb.) képeit.

A háború utáni „szocialista Lengyelország” élete, sikerei, valamint némi problémái is a legnagyobb mértékben vonzzák Ruffy figyelmét. Ahogy már az előzőekben volt róla szó, a magyar újságíró az 1945 és 1960 közötti időszakban négyszer járt lengyel földön és személyesen megnézhette a szocialista rendszer bevezetését, megismerkedhetett az országnak a háború utáni, a szocializmus szellemében történő újjáépítésével. A *Varsói hajnal* főleg az ötvenes évek végének, illetve az ötvenes és hatvanas évek fordulójának Lengyelországot írja le, és ezen időszak távlatából foglalja össze a háború utáni lengyel *szocializmusépítésnek*, a fentiekben említett újjáépítésnek fontos eseményeit, tapasztalatait, eredményeit.

A magyar olvasó Ruffy Péter útirajza révén közelebről belenézhet a „szocialista Lengyelország” életébe – pontosabban: a „hivatalosnak” mondható életének bizonyos részletébe.²⁹ A szerző élvezet például a Nowa Huta (Új Kohó) iparvárosba, „az ország első szocialista városába”,³⁰ vagy

23 Lásd pl.: *uo.*, 18. („Ha azt írnám, hogy Varsóban még látni olyan romokat, ahol a leszakadt födémről már fák nőttek ki az elmúlt tizenöt év alatt, s a rom-emeletek e fáinak már évgyűrűjük is van – akkor csak féligazságot mondanék”).

24 Ruffy 1914-ben született, a háború kitörésekor tehát 25 éves volt (lásd fentebb).

25 Gdańsk a második világháború idejében a németekhez tartozott, de ennek befejezése után Lengyelországhoz került. A háború utáni lengyel történelmi narratívában, illetve a németellenes propagandában Gdańsk 1945. évi elpusztításával a visszavonuló németeket vádolták, a német barbárság egyik megnyilvánulásának tekintették ezt az eseményt. Gdańsk elpusztításáról lásd: *uo.* 44–53.

26 *Uo.*, 95.

27 A kommunista propaganda kifejezéseit, illetve a rájuk hasonlókat kurzívval emelem ki. Kurzívval jelölöm az olyan kifejezéseket is, amelyeket pl. átvitt értelemben használok. Idézőjelbe teszem a *Varsói hajnal* szövegéből származó kifejezéseket, szavakat.

28 Teljes idézet: *Uo.*, 196.

29 A kommunista diktatúra országaiban az információáramlás szigorú ellenőrzés alá esett. Ruffy Péter a lengyelországi utazásai során, bár a magyar *testvérnép* sajtójának kiküldöttje volt, biztosan elsősorban csak olyan helyeket tudott meglátogatni, amelyeket megengedtek neki, amelyek a Lengyel Népköztársaság büszkeségei voltak – mint pl. a következőkben említett Nowa Huta iparváros vagy a szcczecini kikötő (lásd bővebben a tanulmány további részét).

30 *Uo.*, 116.

a szcczecini „világkikötőbe”,³¹ ismerteti a lengyel gazdaság fejlődésére vonatkozó különböző tényeket, statisztikai adatokat, és nem utolsósorban Varsó és Gdańsk újjáépítésének eredményeit, kihangsúlyozva a lengyel kommunista kormány-
nak, a lengyel kommunista pártnak és az egész lengyel „munkásosztálynak” az erőfeszítését és szerepét az ország gazdasági, politikai és társadalmi talpra állításában.

Itt felmerül két, egymással kapcsolatos kérdés, amely kulcsfontosságú a *Varsói hajnal* elemzése szempontjából: mennyire hiteles Ruffy Péter Lengyelország-képe? És milyen mértékben mondható propagandisztikusnak a szóban forgó útleírás?

Mielőtt válaszolunk erre a két kérdésre, még egyszer ki kell hangsúlyozni, hogy Ruffy Péter nem turistaként, hanem szinte minden iránt érdeklődő, és – amint ki lehet következtetni a szövegből – Lengyelországról elég nagy tudással rendelkező, valamint e tudás elmélyítésére folyton törekvő riporterként járta az országot. Ruffy a *Varsói hajnal*ban nemcsak a saját észrevételeire támaszkodva állította össze Lengyelország képét, nemcsak annak alapján, amit maga látott vagy személyesen tapasztalt, hanem azt a tudást is felhasználva, amelyet különböző forrásokból szerzett – nagyrészt azoktól a lengyelektől, akikkel találkozott és akikkel beszélgetéseket folytatott az utazásai során.³²

A fentiekben felvetett kérdések megoldásához figyelembe kell venni a történelmi kontextust, az akkori politikai helyzetet: a kommunista diktatúra országaiban, mint Lengyelország vagy Magyarország, az élet minden szférája a pártideológiának volt alárendelve. A kommunista hatalom megtartásához nélkülözhetetlen volt az információáramlás szigorú és pontos ellenőrzése is, amely elsősorban a cenzúrának a hatáskörébe tartozott. Az állampolgárok világnézetének a „beállítás”, tevékenységük irányítása a szinte mindenütt jelenlévő propagandának³³ a feladata volt. A rendszer fenntartásában fontos szerep jutott a terrorapparátusnak is.

31 Uo., 136.

32 E beszélgetések szövegei szintén bekerültek a *Varsói hajnal*ba.

33 Különböző definíciók fényében a propagandaideológiák, eszmék, nézetek, elméletek, valamint ezeknek a szolgálatában álló információk tervszerű, (cél)tudatos, egyoldalú, ellentmondást nem tűrő, széles körű és folyamatos vagy hosszabb ideig tartó hirdetése, népszerűsítése, terjesztése vagy megismertetése, a befolyásoló által kitűzött célok elérése érdekében – a befogadó fent említett módon történő befolyásolása végett: konkrét magatartásnak, viselkedésnek vagy gondolkodásmódnak a befogadótól való kiszikszölése végett, a befogadónak valamilyen jelenség, folyamat (stb.) valóságáról vagy helyességéről való végleges meggyőzése céljából (lásd pl.: BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László (szerk.), *A magyar nyelv értelmező szótára*, V, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961, 843; Bogusław DUNAJ, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa, Wydawnictwo Wilga, 1996, 858.; Irena KAMIŃSKA-SZMAJ, *Propaganda, perswasja, manipulacja – próba uporządkowania pojęć = Manipulacja w języku*, red. Piotr KRZYŻANOWSKI – Paweł NOWAK, Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004 („Czerwona Seria” Instytutu Filologii Polskiej UMCS, 18, 17.)

Ruffy Péter, bár a *testvérnép* kiküldöttje volt, biztosan a vendéglátó lengyel fél állam-biztonsági szerveinek ellenőrzése alá esett; lengyelországi utazásai jellegűek voltak, nagyrészt konkrét, meghatározott programjuk volt. A magyar újságíró tehát tudatában volt annak, hogy kikkel szabad találkoznia, hova szabad mennie, mit szabad megnéznie, és végül miről és miképpen szabad írnia, hogy a hazai cenzúra ne avatkozzon bele.

A *Varsói hajnal* teljesen beleíródik az akkori kommunista propaganda tendenciáiba, nemcsak a fentiekben említett okokból, de Ruffy Péter személyes beállítódása miatt is. Bár úgy tűnik, hogy a magyar újságíró objektivitásra törekszik, objektív és hiteles képet akar adni Lengyelországról, nem tartózkodva saját véleményének kifejezésétől vagy következtetések levonásától, mégis az útirajz elemzése arra a következtetésre juttatja a mai olvasót, hogy Ruffy valójában a szocialista rendszer híveként (úgy mondanám, *szocialista szemmel*) nézi az országot, az ott zajló folyamatokat és változásokat, és a szocialista rendszer híveként (*szocialista tollal*) veti papírra észrevételeit, benyomásait vagy véleményeit. Külön ki kell hangsúlyozni, hogy a szerző szocializmusba vetett hite igazán őszintének tűnik. Ezenkívül továbbadja a magyar olvasóközönségnek a lengyel propaganda legfontosabb téziseit, ami észrevehető bizonyos lengyel történelmi események – például az 1944-es varsói felkelés – részrehajló interpretálásában, valamint abban, hogy miket ír a lengyel szocialista állam működéséről: általában csak a Lengyel Egyesült Munkáspárt, a lengyel „munkásosztály” (stb.) sikereiről ír, mert ilyen Lengyelországot mutattak meg neki: a boldog emberek, fejlődő gazdaság, gyors ütemben újjáépülő városok országát. Feltételezhetjük, hogy a magyar újságíró nem volt tudatában a lengyel valóság teljes egészének, de ha mégis, úgysem írhatott volna olyan dolgokról, amelyek tönkretették volna a lengyel *szocializmusépítés* nagyon pozitív képét. Ruffy a *Varsói hajnal* lapjain persze foglalkozik az „új Lengyelország” problémáival, a lengyelországi viszonyok némi kritikáját is fogalmazva, de egyáltalán nem haladja meg a megengedett korlátokat.

Ruffy Péter tehát a „szocialista Lengyelország” és ezáltal a szocialista rendszer nagyon pozitív képét alkotja meg, amiben fontos szerep jut páratlan, költői stílusának, párosszal és lelkesedéssel teli nyelvezetének. A szerző olyan szavakat és kifejezéseket használ, amelyek propagandisztikusnak tekinthetők, ezenkívül az útirajz narrációjában

olyan elemek szerepelnek, amelyek jellegzetesek a kommunizmus korszakának szövegeire („munkásosztály”, „béketábor”, többszöri említése a régi és az új közötti harcnak). Az olvasókra való erőteljes hatás, a megrázó olvasmányélmény kialakításában fontos szerepet kap az emfázis, a pátosz, a hiperbola, valamint némi költőiség – többek között lírai emelkedettség – bevezetésének.³⁴ A *Varsói hajnal* narrációjában a hiperbola nemcsak a stílus kérdése, hanem használata konkrét tények bizonyos mértékű eltorzítását, színezését vonja maga után.

A könyv Lengyelországról alkotott képének hitelességét ugyanis bizonyos pontokon meg kell kérdőjelezni; ez a kommunista pártideológia téziseihez és a kommunista hatalom céljaihoz, elvárásaihoz hű Lengyelország-kép nagymértékben egyoldalú, a szerző bizonyos esetekben egyes tényeket, információkat (kisebb-nagyobb mértékben, tudatosan vagy tudatlanul) hamisít, illetve eltorzít vagy elhomályosít, továbbá ezeket a tényeket, illetve történelmi eseményeket részrehajló módon interpretálja és mutatja be a maga olvasónak.

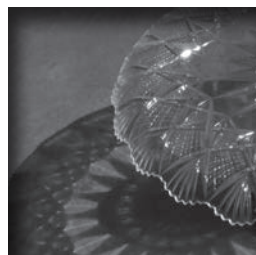
Mindezt figyelembe véve meg lehet állapítani, hogy Ruffy Péternek a jelen tanulmányban elemzett lengyelországi útleírása nagy részben propagandisztikus műnek tekinthető: nemcsak viseli magán az akkori hivatalos kommunista propaganda jegyeit, hanem maga is ennek a propagandának a továbbadója, illetve megalkotója. A tanulmány további részében a lengyel főváros képét elemezve rámutatok a szöveg propagandisztikus részeire is.

VARSÓ ÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

A *Varsói hajnal*nak a *Tizenöt ember, tizenhat galamb* című, a lengyel fővárosnak szentelt fejezetében Ruffy Péter nagy vonalakban megismerteti a magyar olvasóval Varsó drámai eseményekben gazdag történelmét; a legtöbb helyet legtragikusabb időszakának, azaz a második világháború idejének, valamint a főváros háború utáni újjáépítésének szenteli.

Ruffy útleírásának narrációjában Lengyelország fővárosa a mitikus főnixmadárra hasonlít; egyébként maga a szerző használja ezt a kifejezést, az 1655 és 1660 között zaj-

34 Ruffy Péter stílusát illetően lásd bővebben: BÉLÁDI – RÓNAY (szerk.), *i. m.*, 873.

ló lengyel–svéd háború pusztításaiból újjáépülő Varsóról írva: „[...] olyan ez a város, mint a mesebeli fönix-madár: mindig felkel poraiból”³⁵ És éppen ez a vezérgondolata a varsói történelem megismertetésének:³⁶ megmutatni a városnak, illetve lakosságának az életvágyát és elpusztíthatatlanságát, azt, hogy a legszörnyűbb pusztítások után is képes újrakezdeni mindent; megmutatni azt is, hogy Varsó olyan város, amelyen mély nyomot hagytak a múlt tragédiái, elsősorban a második világháború (a lengyel főváros hétszáz éves történelme – a magyar újságíró szavait idézve – „a vérnek és tűznek egész tengere”³⁷). Ruffynál Varsónak, a többi lengyel városnak, sőt egész Lengyelországnak a története, főleg a második világháború és az azt követő újjáépítés kontextusában, az *életnek* és a *halálnak* a küzdelmére hasonlít, amelyből az *élet* kerül ki győztesként.

Már a Varsónak szentelt fejezet megnyitásában Ruffy olyan jelenetet állít az olvasó szeme elé, amelyben egyrészt az *élet*, az *újrakezdés* van jelen, másrészt a *halálnak* és a *pusztításnak* az emléke:

Ahogy a Visztula jobbpartjáról, a Praga nevű előváros felől nézem a balpartot, a tulajdonképpeni Varsót, a város sejtelmes sziluettnek hat a kesernyés őszi ködben. Először az Óváros bomlik ki a köd homályos fátylából. A kép pontosan olyan, ahogyan a Canalettonak nevezett Bernardo Belotto, a lengyel király udvari festője³⁸ rajzolta meg néhány száz évvel ezelőtt. Épek a barokk girlandok, a kőcsipkék és a reneszánsz támpillérek; a sziluettből csak a régi királyi palota kolosszusa hiányzik.³⁹ A lengyel nép az 1944-ben temetővé változott város helyén felépítette a régi Varsót, az egykori Warszawa pontos mását.⁴⁰

Az újjáépített Varsó látképét Ruffy Péter „a fővárosi tanács egyik vezetőjével” nézte,⁴¹ aki – ahogy kitűnik a fejezet szövegéből – a főváros történetét ismertette meg a magyar újságíróval. A továbbiakban Ruffy dióhéjban felvázolja Varsó történetét, amely – ahogy már volt szó a fentiekben – tele van véres eseményekkel, háborúkkal, háborús pusztításokkal; rámutat arra, hogy Lengyelország fővárosa sok rosszat tapasztalt létezésének hétszáz esztendeje alatt:

35 RUFFY, *i. m.*, 57.

36 Tulajdonképpen ez a megállapítás érvényes az egész Lengyelországnak a *Varsói hajnalban* felrajzolt képére is.

37 *Uo.*, 55.

38 Bernardo Belotto (1721–1780) – olasz tájképfestő, II. Szaniszló Ágost lengyel király udvari festője. A második világháborús pusztítások után Varsót ábrázoló tájképei mintául szolgáltak a lengyel főváros rekonstrukciójához [M.G.].

39 A háborúban elpusztult varsói Királyi Palotát csak 1971–1984 között építették újjá [M.G.].

40 *Uo.*, 54.

41 *Uo.*

Varsó alig 700 éves. De itt nem az elsuhant századokról, nem a városok koráról van szó, hanem a keserű emlékről, amely – sajnos – elválaszthatatlan Varsó történelmétől.⁴²

Az útleírás szerzője különböző eseményeket sorol fel a város történetéből, olyan időszakokra fókuszálva, amikor Varsó egyrészt számos háborúnak és a velük kapcsolatos erőszaknak az áldozata volt, de másrészt hős városként mutatkozott meg, amely többször ellenállt az ellenségnek, illetve a zsarnokságnak; Ruffy elbeszélésében – ezt külön ki kell hangsúlyozni – Varsó legyőzhetetlen, megsemmisíthetetlen városként jelenik meg, amit különösen a második világháború kontextusában emel ki.

A szerző szerint Lengyelország fővárosa számára az első ilyen komoly *megpróbáltatás* a svéd megszállás ideje⁴³ volt, amikor „a reneszánsz minden emléke elpusztult, Varsó porba hullt”.⁴⁴ Tragikus volt a lengyel főváros számára „a több mint 120 évig tartó porosz és cári szolgátság” (vagyis az ország hármasként való felosztásának) korszaka⁴⁵ és „a szabadságharcok végtelen sora”⁴⁶ is, bár akkor mutatkozott meg legjobban a főváros hősinek mondható jelleme. 1794-ben, a Kościuszko-felkelés idejében, „Varsó népe a cári helyőrség ellen lázadt fel”, az oroszok pedig egy idő után lemészárolták Praga városrész lakosságát („a felkelést vérbe fojtották”).⁴⁷ Ezután Varsó – Lengyelországnak az 1795-ös harmadik felosztása következtében – a Porosz Királysághoz került („a várost a porosz állam kebelezte be”⁴⁸). 1815-ben pedig

42 Uo.

43 A lengyel–svéd háború idejében (1655–1660) Varsó prédájául esett a svéd hadseregnek és a vele szövetséges erdélyi hadaknak (II. Rákóczi György fejedelemmel az élükön); e konfliktus idejében a svédek háromszor szállták meg a lengyel fővárost (egyszer Rákóczi csapataival együtt). A városért folytatott harcok, de elsősorban a svédek és az erdélyiek „tartózkodása” Varsóban számos pusztítást és rablást vont maga után; több épület esett a tűz áldozatául, elrabolták a főváros különböző kincseit (többek között a Királyi Palotából), amelyek főleg Svédországba kerültek (lásd bővebben: Marian M. DROZDOWSKI (et al.), *Historia Warszawy* (VI. jav. kiad.), Warszawa, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR és Bellona, cop. 2017, 68–70.).

44 RUFFY, i. m., 57.

45 Lengyelország felosztásaiban Oroszországon és Poroszországon kívül még Ausztria vett részt, amelyet a szerző nem említ (Varsó sohasem tartozott a Habsburg Birodalomba, Lengyelország bukása után előbb a poroszok, utóbb az oroszok kezébe került).

46 Uo., 57.

47 A lengyelek orosz- és Poroszország elleni felkelése, amelynek élén Tadeusz Kościuszko állt. A varsóiak támogatták Kościuszkót, nagymértékben nekik köszönhetően a felkelés a fővárosban is győzött (az ott állomásozó orosz helyőrség szétverése után), 1794 áprilisában. Pár hónappal később, november elején, az oroszok visszaverték a várost; előbb a Praga nevű jobbparti városrészt foglalták el, és lemészárolták a civil lakosságát (lásd bővebben: KACZOROWSKI Bartłomiej (red. prow.), *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994, 677–678).

48 RUFFY, i. m., 57.

NARANCSBŐR CIKLUS, „TRIDSAŤ“ KIÁLLÍTÁS, VOJTECH LÖFFLER MÚZEUM, KASSA, 2005

a bécsi kongresszus döntései alapján létrehozták a Lengyel Királyságot, amely perszonálunióban volt Oroszországgal. Ezután – ahogy olvassuk a *Varsói hajnal*ban – „megkezdődött a küzdelem a cári zsarnokság ellen”, amelyben – Ruffy szavai szerint – fontos szerepe volt Varsó lakosságának: „Varsó népe 1830-ban, majd 1863-ban fellázadt”.⁴⁹ Az oroszok leverték mind a két felkelést („a cár mindkét felkelést vérbe fojtotta”).⁵⁰ Az 1905-ös orosz „proletárforradalom” hatására „megmozdult Varsó munkásosztálya. A munkások sztrájkokat, utcai tüntetéseket szerveztek, kenyeret, munkát és szabadságjogokat követeltek. Több alkalommal merényletet követtek el a cári hivatalok, a cári rendőrség épületei és a cár csendőrei ellen”.⁵¹

Ahogy már megjegyeztem, Ruffy Péter a lengyel főváros történelmét ismertette az útirajz magyar olvasóival Varsó második világháborús tragikus sorsára fókuszál; bőven ír az 1939. szeptemberi német támadásról, a német megszállás nehéz idejéről, illetve a náci üldözésekről, valamint két felkelésről és a város 1944-es évi elpusztításáról. Az útleírás e részének narrációjában Varsó tragédiájának mindegyik ember arca van; a *Varsói hajnal* szerzője a lengyel főváros háborús történetét nagymértékben lakossága hősi és tragikus sorsainak perspektívájából, vagy még pontosabban: ezeknek kihangsúlyozásával igyekszik elmesélni.

A varsói lakosság száma így alakult az elmúlt évtizedek során:

1860: 164 ezer, 1904: 770 ezer, 1914: 800 ezer, 1921: 936 ezer.

1939. szeptember 1-én, a második világháború kitörésekor, a lengyel fővárosban 1 millió 300 ezer ember élt. Az ő történetüket szeretném elmondani.

Kegyetlen történet, kegyetlen történelem ez.⁵²

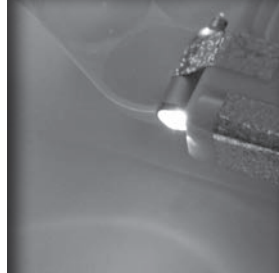
– jegyzi meg a szerző, mielőtt bemutatná az 1939 és 1945 közötti időszak legfontosabb mozzanatait. Varsó második világháborús sorsa „Csak Ninive, Babilon vagy Karthágó sorsához hasonlítható” – citálja Ruffy Péter lengyel ismerősenek szavait, ugyanannak „a fővárosi tanács egyik vezető”-jének a szavait, akivel a Visztula-par-

49 Az 1830-as novemberi és az 1863-as januári felkelésről van szó. Valójában ez nemcsak a varsóiaknak az orosz hatalom elleni lázadása volt. A Lengyel Királyság fővárosa az elejétől kezdve fontos szerepet töltött be az 1830-as szabadságharcban. A felkelés sorsára nézvést fontos volt az, hogy Varsó népe támogatta (ennek köszönhetően sikerült elfoglalni az Arzenált, a város legfőbb fegyvertárát). Ami a januári felkelést illeti: Varsó különböző okokból nem vett részt a harcokban, bár ott volt székhelye a felkelés kormányának (lásd bővebben: KACZOROWSKI (red. prow.), i. m., 678–681.).

50 RUFFY, i. m., 57.

51 Uo., 57–58. Érdemes hozzátenni, hogy Varsó az 1905-ös forradalom egyik legfőbb központja volt az egész orosz birodalomban (lásd bővebben: KACZOROWSKI (red. prow.), i. m., 728–729.).

52 RUFFY, i. m., 58.

ton nézte a balparti, „tulajdonképpeni” Varsó látképét és „felidézte a múltat, az elsuhant időt”⁵³

Ruffy Péter Varsó történetének bemutatásában azt is megjegyzi, hogy hány lakosa volt Lengyelország fővárosának egy adott korszakban, illetve egy konkrét történelmi esemény után. E felsorolásnak sajátos csúcspontja éppen 1939. szeptember 1., amikor Ruffy állítása szerint Varsónak 1 millió 300 ezer lakosa volt (legtöbb az eddigi történetében).⁵⁴ Ezen a napon a lengyel főváros történelmének a legnagyobb katasztrófája kezdődött el, amely végső eredményben a város szinte teljes elpusztításához és elnéptelenedéséhez vezetett el⁵⁵ és amely talán az emberi veszteségek méreteiben mutatkozik meg a legteljesebben. Ruffy a főváros utcáin járva tudatában van annak, hogy mennyi varsói lakos lett halálos áldozata a háborúnak, amit emphatikusan módon fejez ki:

Varsó 1 millió 300 ezer lakosa közül meghalt, eltűnt 920 ezer. A világ egyik legnagyobb temetőjében járok. Mintha csont ropogna az ember léptei alatt. Rémképek, víziók rohannak meg, szinte hallok a náci sortűz ropogását. Mintha minden eresztek recsegne, lángok hevítenék a levegőt. A legnagyobb emberi drámák egyik színtere ez.⁵⁶

53 Uo., 54. és 58.

54 A lengyel főváros lakosságának Ruffy által megadott száma megfelel a valóságnak: a második világháború küszöbén Varsóban 1 millió 310 ezer ember lakott. A háború első éveiben, 1939 szeptember és 1941 áprilisa között Varsó lakosainak száma több mint 100 ezerrel nőtt, a háborús menekülteknek és kitelepítetteknek a fővárosba történő bevándorlása következtében (KACZOROWSKI (red. prow.), *i. m.*, 443). Ezenkívül az említett periódusban a lakosság számának az emelkedéséhez hozzájárult az is, hogy az 1940 novemberében létrehozott varsói gettóba deportálták a fővároson kívül lakó zsidókat is (DROZDOWSKI (et al.), *i. m.*, 394.).

55 Tulajdonképpen a háború (az 1944-es felkelés) következtében a város balparti része szinte teljesen elnéptelenedett és megsemmisült (lásd a tanulmány további részét).

56 RUFFY, *i. m.*, 58.

Ruffy túlbecsüli – szándékosan vagy szándéktalanul – a halálos áldozatok számát,⁵⁷ de az kétségtelen, hogy Varsó második világháborús emberi veszteségei hatalmasak voltak, a legnagyobbak közé tartoztak az egész világon.⁵⁸ Az útirajz *háborús* részének narrációjában (nemcsak Varsót, hanem a többi lengyel várost, valamint az egész országot illetően) a számoknak, egyéb tényeknek úgyis másodrendű jelentése van: a szerző szándéka elsősorban megmutatni, meg is rázni az olvasót (emfatikus kijelentésekkel, költői, hiperbolikus és patetikus leírásokkal stb.); a tények persze fontosak a szerző számára, ezt nem szabad kétségbe vonni, de még fontosabb a benyomáskeltés. Ezáltal a szerző felsőbbrendű célokat szeretne elérni: az emberi drámát, valamint a lengyelek (egyéneket és az egész nemzet) drámáját és hősiességét megmutatni, kiépíteni egy nagyon pozitív képet a lengyel népről a magyarok szemében.

Ruffy feleleveníti a főváros 1939. szeptemberi védelmének, valamint a német megszállásnak az idejét is. Varsó szeptemberi tragédiájának a szimbóluma a Királyi Palota elpusztulása volt szeptember 17-én, a német tüzés és bombázások okozta tűzvész következtében. A Királyi Palotát és a gyűjteményében levő műkincseket a tűzoltóság, valamint számos önkéntes (katonák, cserkészek, ifjúság, a Nemzeti Múzeum munkatársai) próbálták megmenteni;⁵⁹ ezt is, némi drámaisággal és pátosszal, meséli el a *Varsói hajnal* szerzője:

1939. szeptember 1-én hajnalban Hitler megtámadta Lengyelországot. Varsó a vég-sőkgig, három hétig ellenállt.⁶⁰ A harcok során az épületek húsz százaléka pusztult el.⁶¹ Elsőnek a királyi palota, a lengyel államiságnak ez a féltve őrzött jelképe gyúlt ki. A varsói egyetem tanári kara vonult ki tüzet oltani. Összesereglettek az Óvárosból az írók, színészek, festők. A Varsóban tartózkodó sebesült katonák önkényesen elhagyták a kórházat, hogy láncban vizet hordjanak a tűz oltására. Miután a tűz megfékezése nem sikerült, menteni kezdték a világhírű műkincseket, bútorokat, kályhákat, a művészi padlóberakásokat. A háború tombolása, légiriadók közepette, mialatt hulltak a bombák, a lengyelek 10 000 darab műkincset és töredéket mentettek meg.⁶²

„Ilyen emberek a varsóiak” – állapítja meg Ruffy, ezzel a mondattal összegezve a varsói lakosság hősiességét magatartásának a leírását.

57 Az *Encyklopedia Warszawy* (*Varsói Enciklopédia*) című kiadvány szerint a háború idején, 1939 és 1945 között a varsói lakosok közül összesen 850 ezren veszítették életüket (beleértve ide a bevándorló lakosságot, tudniillik körülbelül 200 ezer embert; a főváros állandó lakosai közül tehát 650 ezer ember halt meg) az 1939. szeptemberi harcok, az ellenállási mozgalom számos fegyveres akciója, a német megtorlások, a lengyel és zsidó lakosság üldözése, a két felkelés és ezeknek véres leverése következtében. A város területén 400 ezer varsói halt meg (az áldozatok 35 százaléka tömeges kivégzésekben); 450 ezer varsói a német haláltáborokban és börtönökben veszítette életét (KACZOROWSKI (red. prow.), i. m., 443.).

58 Uo.

59 Tomasz A. PRUSZAK, *Zabezpieczanie i ratowanie dzieł sztuki w Warszawie wobec zagrożenia w okresie II wojny światowej*, Almanach Warszawy, T. 8 (2014), 205.

60 A Varsó elleni német támadás szeptember 8-án indult el, bár a náci repülőgépek már szeptember 1-jétől bombázták a várost. Varsó védelme kapitulációval fejeződött be, szeptember 28-án [M.G.].

61 Valójában az épületek 12 százaléka semmisült meg (KACZOROWSKI (red. prow.), i. m., 557–558.).

62 RUFFY, i. m., 58.

A német megszállás idejének a terror volt a fő jellemzője nemcsak Varsóban, hanem országszerte.⁶³ A náci hatóságok üldözték a lengyel értelmiséget, bezárták a felsőfokú tanintézményeket és középiskolákat, aminek következtében a tanítást konszpirációban folytatták.⁶⁴ A második világháború éveiben 130 ezer varsói haláltáborba vagy börtönbe került, 375 ezret kényszermunkára vittek ki.⁶⁵ A *Varsói hajnalban* bőven olvasunk a náci terror különböző megnyilvánulásairól. Ruffy Péter – szokásos pátoszával – fejezi ki az elismerését a lengyelek iránt:

[...] A lengyel főkormányzóság náci hatóságai a lengyel–német háború végén azt táviratozták Hitler főhadiszállására [...]: „Lengyelország megszűnt létezni”. Lengyelország azonban élt tovább. Lengyel volt Chopin betiltott zenéje, a szülők a lengyel nyelv szeretetére tanították gyermekeiket, az édesanyák ajkán lengyelül szólt a bölcsődal. Pedig az ország hatmillió halottat vesztett, minden ötödik lengyel ember elpusztult a nagy harc alatt.⁶⁶

A haza szeretete, a nép ereje, a szabadság utáni vágy azonban nagyobb, mint a tankok ereje⁶⁷.

Varsó lakossága sem felejtette el városuk tragikus történetét; a magyar újságíró szerint a főváros hangulatát és a varsóiak magatartását tizenegynéhány évvel a második világháború befejezése után is, jelentős mértékben jellemzi nemcsak az újjáépítés lendülete, hanem a háború és a náci német terror emlékezete, valamint a gyász:

Varsó különböző pontjain még ma is égnek az örökmécsesek. A mécsesek előtt, az élők kegyelete jeléül, mindig ezernyi virág. Séta közben nemegyszer álltak meg barátaim néhány pillanatra, elnémulva, tűnődve. Ezeken a helyeken, a falaknál vagy a fordulónál végeztek ki a német megszállás idején lengyel hazafiakat, kettőt, tízet, vagy egyszerre ötvenet. A nagy évfordulókon a hirdetőoszlopok körül szögesdrótokat állítanak fel, s a rács mögött kiállítják a régi náci „bekanntmachungokat”, e véres napiparancsokat, amelyek annak idején a lakosság tudtára adták, hogy

63 A háborús Varsó mindennapjait Władysław Bartoszewski írta le a *1859 dni Warszawy* című könyvben (először 1974-ben adták ki; az általam felhasznált harmadik kiadás adatai: Władysław BARTOSZEWSKI, *1859 dni Warszawy*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2008).

64 KACZOROWSKI (red. prow.), *i. m.*, 862–863.

65 *Uo.*, 819.

66 A lengyel háborús áldozatok számának meghatározása nagymértékben becsléseken alapszik. A Biuro Odszkodowań Wojennych (Háborús Kárpótlási Iroda) nevű állami intézménynek az 1947-ban kiadott beszámolója szerint Lengyelország második világháborús halálos áldozatainak száma 6 millió 28 ezer ember volt – ideszámítva körülbelül 3 millió lengyel zsidót is. Az említett beszámolóban – érthető okokból – nincs szó a szovjet megszállás okozta károkról (*Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*, Warszawa, Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów, 1947; lásd bővebben: Waldemar GRABOWSKI, *Straty osobowe II Rzeczypospolitej w latach II wojny światowej Czy można ustalić dokładną liczbę?*, Biuletyn IPN, 2018/9 (154), 28–33.

67 RUFFY, *i. m.*, 60.

kiket végeztek ki a nyílt utcán és hol. Varsó népe ma is végignézi e náci parancsokat. Pedig látta már őket nemegyszer, s talán még a rajtuk levő neveket is fel tudja sorolni. Néha arra gondoltam ilyen csoportosulások előtt, hogy már nem is olvassák el a névsort. Csak állnak előtte hosszan, nedves szemmel, kis virággal a kezükben, mozdulatlanul.⁶⁸

Varsó háborús történetének szerves része a zsidóság tragikus sorsa is. A náci 1940 őszén hozták létre a varsói gettót, ahova a fővárosi, illetve a fővároson kívül lakó zsidókat internálták. A falakkal körülzárt, eleinte körülbelül 3 négyzetkilométer nagyságú⁶⁹ zsidónegyed területén több mint 400–450 ezer zsidó élt, szörnyű életkörülmények között: a zsidó lakosságot a német terror, valamint az ezzel is kapcsolatos betegség és éhség tizedelte. 1942-ben megkezdődött a varsói gettó likvidálása; két hónapon belül, 1942. július 22. és szeptember 21. között a treblinkai megsemmisítő táborba több mint 300 ezer zsidót deportáltak, ahol elgázostatták őket.⁷⁰ Ezután a varsói gettó lakosságának száma 70 ezer főre csökkent. A gettóban önálló ellenállási mozgalom szerveződött, amely szorosan együttműködött a lengyel szervezetekkel – a Honi Hadsereggel (Armia Krajowa) és a kommunisták által szervezett Népi Gárdával (Gwardia Ludowa, a későbbi Népi Hadsereg – Armia Ludowa). A lengyel ellenállási szervezetektől kapott fegyvereknek köszönhetően a zsidó harcosok 1943. április 19-én kirobbantották a felkelést. A nagy túlerőben lévő és sokkal jobban felfegyverezett németek meglepetésére az egyenlőtlen harc május közepéig tartott (a zsidó felkelőknek továbbra is a fentebb említett lengyel földalatti szervezetek igyekeztek segíteni); a felkelés végének a Nagy Zsinagóga (Wielka Synagoga) felrobbanását tekintik (1943. május 16.). A felkelés levereése alatt és utána a németek teljesen elpusztították a gettó területét, a lakosságot vagy lemészárolták, vagy haláltáborokba küldték.⁷¹

Ruffy nem hagyja figyelmen kívül a varsói zsidóság tragédiáját sem:

A varsói utcai kivégzéseket, az ifjúság és az értelmiség egy részének deportálását 1941-ben újabb náci terrorintézkedések követték.⁷² Varsó két négyzetkilométernyi belvárosát⁷³ magas falakkal vették körül, és ide zárták Varsó és a környék zsidó val-

68 Uo., 58–59.

69 A gettó területét néhányszor csökkentették (KACZOROWSKI (red. prow.), *i. m.*, 206–207.).

70 Uo., 206–207. és 687.

71 SZOKOLAY Katalin, *Lengyelország története*, Budapest, Balassi Kiadó, 1996, 190–191.; lásd bővebben: Uő, *És a varsói gettó felkelt...*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, Athenaeum, 1983 (Népszerű történelem) és DROZDOWSKI (et al.), *i. m.*, 406–419.

72 Valójában a varsói gettó – mert róla van szó a mondatban – 1940 őszén jött létre (lásd fentebb).

73 A varsói gettó területe eleinte körülbelül 3 négyzetkilométer volt, aztán néhányszor csökkentették a területét (lásd fentebb).

lású lengyel lakosságát. Félmillió ember élt itt összezsúfolva, kegyetlen körülmények között. A gettóba rendre deportálták a zsidókat, nagy részüket Treblinkában gázosították el. 1943 áprilisában a gettó lakossága fellázadt. Lengyel hazafiak látták el őket becsmépszett fegyverekkel. Tizenöt napig folyt az elkeseredett küzdelem⁷⁴ a náci világhatalom ellen! Aggastyánok és gyermekek lőttek náci tankokra. Megtorlásul a németek a gettó egész megmaradt lakosságát deportálták. A varsóiak nem hallottak egyetlenegyről sem, aki visszatért volna. A teljes deportálás után az épületeket – néhány kivételével – lerombolták, a földet felszántották, majd bulldózerekkel kiegyengették. [...] Ezen a letarolt földön építette fel az új Lengyelország a varsói Muranów-negyedet, amelynek ma 40 000 lakosa van. [...] ⁷⁵.

Ruffy Péter elbeszélése jól kifejezi a varsói zsidók, a varsói gettó drámáját; a történet erősítése céljából a magyar író említést tesz a németek ellen harcoló „aggastyánokról” és „gyermekekről”; ez a tartalmilag hiperbolikus megállapítás eltér a valóságtól: a 1942. évi deportálások után (amelyekről szó volt a fentiekben) a varsói gettóban néhány ezer fiatal maradt életben (főleg a német gyárakban alkalmazottak), akik – Szokolay Katalin nem régen elhunyt történész szavait idézve – „tudva, hogy rájuk is ugyanaz a sors vár, mint szüleikre, testvéreikre, elhatározták, hogy nem adják ingyen az életüket”.⁷⁶ A varsói gettófelkelés tehát elsősorban a zsidó ifúságnak volt a lázadás.⁷⁷

Ruffy egyrészt ír a lengyel ellenállási mozgalom, „a lengyel hazafiak” segítségéről a varsói gettó zsidó ellenállási szervezeteinek részére, ami teljesen helyes és mindenképpen méltó a megemlékezésre; érdemes hozzátenni, hogy a lengyeleknek köszönhetően a gettó területén kívül körülbelül 20 ezer zsidó rejtőzködött az 1944 varsói felkelés kitöréséig. De másrészt a *Varsói hajnal* szerzője hallgat a fejtűszökecskékről (lengyelül: *szmalcownicy*), akik zsarolták a bujkáló zsidókat vagy feljelentették őket a németeknek.

Ruffy ír a háború után létrejött Muranów-negyedről, amely a háború után szó szerint a gettó romjain épült – a házak jellegzetes kisdombokok állnak, amelyek va-

74 Valójában a felkelés majdnem egy hónapig tartott (lásd fentebb).

75 RUFFY, i. m., 61.

76 SZOKOLAY, i. m., 190.

77 Lásd bővebben: Wybuch powstania w getcie warszawskim. Rozmowa z dr. Andrzejem Żbikowskim (<https://muzhp.pl/pl/e/1187/wybuch-powstania-w-getcie-warszawskim>; utolsó letöltés: 2020. 11. 20.).

lóban (részben kiegyengetett és rendberakott) romhalmazok voltak.⁷⁸ A Muranów-negyed Varsó újjáépítésének – pontosabban: az új Varsó építésének – egyik fontos produkciója volt, valamint tervezői szándéka szerint tiszteletadás a gettó áldozatai iránt, igazi emlékmű-lakótelep.⁷⁹ Ahogy már a fentiekben volt róla szó, a lengyel főváros története az élet és a halál küzdelmére hasonlít; a Varsói hajnal szerzője rámutat arra, hogy a Muranów-negyed, amelyet „az új Lengyelország” épített fel a gettó romjain – az élet győzelmének egyik megnyilvánulása.

A Muranów-lakótelepen kívül Ruffynál olvashatunk még a „varsói gettó emlékére emelt, svéd gránitból készült oszlopról”, vagyis a Gettó Hőseinek Emlékművéről (Pomnik Bohaterów Getta).⁸⁰

A második világháború idején Lengyelország fővárosa két németellenes felkelésnek a színtere volt; az első a fentiekben említett gettófelkelés, a második pedig az 1944-es varsói felkelés,⁸¹ amellyel Ruffy szintén foglalkozik:

Mikor a Nyugaton működő lengyel emigráns polgári kormány 1944. augusztus elsején, délután öt óra után egy perccel kirobantotta a varsói felkelést,⁸² a lengyel fővárosnak még több mint egymillió lakosa volt.⁸³

A felkelés polgári részről történt kirobantása – a lengyel történelem mérlegén lemérve – esztelenség volt. De ez a tény mit sem vonhat le a harcokban részt vett munkások, polgárok, diákok, alkalmazottak, nők és gyermekek, kommunisták és pártunkívüliek eposzba illő hősiességéből. Hatvanhárom napig tartott, míg a náci fenevad le tudta verni a felkelést.⁸⁴

Meg kell jegyezni, hogy a kommunizmus időszakában a varsói felkelés emlékezete kommunista cenzúra alá esett; a kommunisták viszonya az említett felkeléshez változott ugyan az évek elteltével, de valójában sose lett (teljesen) pozitív. Ennek az volt az oka, hogy a felkelést a Honi Hadsereg (Armia Krajowa), a kommunistaellenes, londoni székhelyű lengyel emigrációs kormány-

78 A magyar újságíró hibásan állítja, hogy a németek a felszámolt gettó területét „felszántották, majd bulldózerekkel kiegyengették”; a felkelés utáni, illetve a háború utáni képeken is látható, hogy a volt gettó területe tele volt romhalmazokkal. E terület „kiegyengetése”, rendberakása inkább a háború utáni újjáépítéssel, tudniillik az említett Muranów-negyed építésével kapcsolatos.

79 Lásd bővebben: Beata CHOMĄTOWSKA, *Stacja Muranów*, Wołowiec, Wydawnictwo Czarne, 2012.

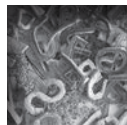
80 A tervezője Natan Rapaport, varsói születésű zsidó művész.

81 A továbbiakban a *varsói felkelés* elnevezést is használom.

82 A felkelés valójában délután ötkor tört ki [M.G.].

83 Közvetlenül a felkelés kitörése előtt, 1944 júliusában, Varsónak 920 ezer lakosa volt (KACZOROWSKI (red. prow.), i. m., 443.).

84 RUFFY, i. m., 61–62.

nak alárendelt Lengyel Földalatti Állam hadereje szervezte meg; a felkelésnek valóban két alapvető célja volt: katonai, tudniillik a város katonai visszafoglalása a náciaktól, és politikai, vagyis az emigrációs lengyel kormánynak alárendelt hatalmi szervek létrehozása, mielőtt az előrenyomuló, Varsóhoz közeledő Vörös Hadsereg bevezette volna a kommunista hatalmat.⁸⁵ A Lengyel Népköztársaság korszakában tehát ideológiai és politikai okok miatt általában szabad volt a főváros népének, az egyszerű felkelőknek a hősiességéről beszélni (bár korlátozott módon), a felkelés kirobbantásáért felelős londoni lengyel kormányt és a Honi Hadsereg parancsnokságát azonban elítélték.⁸⁶

A *Varsói hajnal*nak az 1944-es felkelésre vonatkozó sorai részben beleíródnak a háború utáni hivatalos lengyel történelmi narratívába, visszatükröződik bennük a legújabb, második világháborús történelemnek a lengyel kommunisták általi részrehajló, egyoldalú interpretálása, de amit külön ki kell hangsúlyozni – a varsói felkelésnek vagy inkább a varsói felkelőknek a műben megrajzolt képe nagyon is pozitív. Ruffy nyíltan kihangsúlyozza a felkelők – „a harcokban részt vett munkások, polgárok, diákok, alkalmazottak, nők és gyermekek, kommunisták és pártonkívüliek” – „eposzba illő hősiességét”; a szöveg egy másik, fentebb nem idézett részletében megjegyzi, hogy „a varsói földalatti hadsereg 20 ezer lengyel tagja halt hősi halált”,⁸⁷ de másrészt elítéli „a Nyugaton működő lengyel emigráns polgári kormány” döntését a felkelés kirobbantásáról („A felkelés polgári részről történt kirobbantása – a lengyel történelem mérlegén lemérve – esztelenység volt” – írja a magyar újságíró).⁸⁸ Ez a kritika Ruffy részéről elég enyhe, hiszen az 1944-es varsói felkelés kirobbantása célszerűségének a kérdése körül a háború idejében is, a háború utáni években is, valamint manapság is számos vita folyik. A felkelés kirobbantását elleneztek és kritizálták a kommunistaellenes lengyel emigráció egyes tagjai is.⁸⁹ Ettől eltekintve ki kell emelni, hogy a felkelés részrehajló elbírálása fontos eleme volt a kommunista propagandának, illetve a kommunistáknak a második világháborút illető történelmi narratívájának.⁹⁰

A kommunista idők propagandájának befolyása máshol még észrevehetőbbnek tűnik, tudniillik abban, hogy Ruffy nem is említi a Honi Hadsereg nevét (a szövegben csak „a varsói földalatti hadsereg” elnevezés szerepel), de ugyanakkor a kommunisták hősiességével foglalkozik; az igaz, hogy a kommunisták – pontosabban: a Népi Hadseregnek (Armia Ludowa), vagyis a kommunista Lengyel Munkáspárt katonai szervezeté-

85 A varsói felkelésről lásd bővebben pl.: Norman DAVIES, *A varsói felkelés: „a ’44-es varsói csata”*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2008., valamint SZOKOLAY, i. m., 194–195.

86 Paweł UKIELSKI, *Spór o Powstanie Warszawskie*, Biuletyn IPN, 2009/8-9 (103–104), 116–125.

87 RUFFY, i. m., 62.

88 A *polgári* szónak ebben a kontextusban, valamint a többi, kommunista szellemű szövegben negatív konnotációja van.

89 UKIELSKI, i. m., 117. és 112.

90 *Uo.*, 116–125. (egész tanulmány).

nek tagjai – szintén részt vettek a felkelésben,⁹¹ de az 1944-es felkelés elsősorban a Honi Hadsereg harca volt. Ugyanezen propagandisztikus okokból Ruffy hallgat arról is, hogy a felkelés első fázisában Sztálin megtagadta a segítséget a harcoló varsóiaknak – ahogy írja Szokolay, „A szovjet hadsereg, amely a felkelés kirobbanása pillanatában már Varsó előterében volt, visszatartotta előrenyomulását. Nem engedélyezték, hogy az Olaszországból induló lengyel és szövetséges repülők szovjet területen leszálljanak. Nem voltak hajlandók tudomásul venni, hogy Varsó harcol”.⁹²

Az 1944-es felkelés bukása után a németek megsemmisítették a lengyel fővárost (pontosabban: a Visztula bal partján fekvő részét, „a tulajdonképpeni Varsót”) – Szokolay Katalint még egyszer idézve: „Varsó pusztává vált, a német egységek a felkelés leverését követően, Hitler parancsát teljesítve felégették és felrobbantották az épületek 80%-át.”⁹³ Ruffy meghatóan ír a felkelés leverése utáni német bosszúról:

A varsói földalatti hadsereg 20 ezer lengyel tagja halt hősi halált. A civil lakosság 200 ezer halottat vesztett, 165 ezer volt a sebesültek száma. A vernichtungskommando a kapituláció után 700 ezer varsóit a város elhagyására kényszerített. Egy jel, egy sír, egy korhadt fakereszt, egy vonásnyi írás sem maradt utánuk. Eltűntek az élők sorából. És a kiűritett balparti városban, 220 ezer halott valóságos és 700 ezer jelképes sírja felett, a közel 700 esztendő, olyan sok szenvedést megélt város dermedt földjén megkezdődött a démonok tombolása. A városból a galambok is elrepültek. Elűzte őket az ekrazit fojtó füstje, a hatalmas robbanások dőreje. [...]

Miután a városban már senki sem élt, vagy úgy tűnt, mintha senki sem élne, mérnöki képesítéssel rendelkező tisztek, műszaki rajzokkal leterített asztalaik előtt ülve az utcák kereszteződéseinél a dinamitos fogantyúkat nyomkodták, s percnyi pontossággal végezték a pusztítás munkáját. Ahová az ördögi emberkéz nem tudott benyúlni, oda behatolt a lángszóró lángja, ahol még az emberi életnek valamilyen nyoma maradt, egy bútordarab vagy hasonló, oda egy utolsó „handgranat” repült.

Egy világváros, 1 millió 300 ezer ember otthona, nem volt többé. Varsó megszűnt.⁹⁴

A *Varsói hajnal* fentebb idézett részlete a felkelés mérlegére, valamint tragikus következményeire vonatkozik: a város terv- és célszerű, szisztematikus elpusztítására és a varsói

91 A Népi Hadseregnek a varsói felkelésben való részvételéről lásd bővebben: Antoni PRZYGOŃSKI, *Armia Ludowa w Powstaniu Warszawskim 1944*, Warszawa, Przedsiębiorstwo Wydawniczo-Handlowe „Graf” – Henryk Czerski, 2008.

92 SZOKOLAY, i. m., 194–195.

93 *Uo.*, 195.

94 RUFFY, i. m., 62–63.

civil lakosság kitelepítésére.⁹⁵ Ez utóbbinak a leírása jelentős mértékben hiperbolikus jellegű, nemcsak a szöveg stílusára nézvést, hanem a megadott információkra is. Az író főleg a leírás drámaiságára, költőiségére fókuszál, arra, hogy megfelelő hatást gyakoroljon az olvasóra, de az 1944-es események Ruffy-féle verziója bizonyos részben eltér a valóságtól. Először kétségbe kell vonni a kitelepítettek számát – valójában nem 700 ezren, hanem 550 ezren voltak⁹⁶ (lehetséges, hogy ez az eltérés a szerző szándéktalan hibája). Másodszor, ami még fontosabb, a szerzőnek a kitelepítettekről szóló megállapítása, hogy „Egy jel, egy sír, egy korhadt fakeszt, egy vonásnyi írás sem maradt utánuk” és „eltűntek az élők sorából” szinte teljes mértékben eltér a valósággal. A kitelepítettek nagy része túlélte a háborút. Ismerjük a nevüket. Az egyik ilyen túlélő az akkor öt éves Krzysztof Zanussi volt, a híres lengyel filmrendező és forgatókönyvíró, akiknek a visszaemlékezéseit a varsói felkelésről szóló könyvében a brit-lengyel történész, Norman Davies⁹⁷ is közli (helytelen tehát az az állítás, hogy „Egy jel, egy sír, egy korhadt fakeszt, egy vonásnyi írás sem maradt utánuk”).⁹⁸ Ruffy említett megállapítását nem szó szerint kell érteni, ezzel a szerző metaforikus és szimbolikus módon akarta kifejezni a lengyel főváros halálát, aminek a valósága kétségtelen: a felkelés leverése és a széles körű rombolási és kitelepítési akció után Varsó balparti része romokban hevert, a lakossága közül csak 22 ezren maradtak a város peremrészén, ezenkívül a romok között néhány száz-ezer ember rejtőzött.⁹⁹ Helyesnek tűnik tehát a fentebb idézett részlet két zárómondata: „Egy világváros, 1 millió 300 ezer ember otthona, nem volt többé. Varsó megszűnt”, bár figyelembe kell venni, hogy ez a megállapítás a balparti,

95 A kitelepítések még a felkelés időszakában kezdődtek el. A kitelepítésekről lásd bővebben pl.: Zdzisław ZABORSKI: *Tędy przeszła Warszawa. Epilog Powstania Warszawskiego*, Warszawa, Wydawnictwo ASKON, 2004.

96 A német források szerint: 350 ezren (GETTER Marek, *Straty ludzkie i materialne w powstaniu warszawskim*, Biuletyn IPN, 2004/8-9 (43–44.), 68.; lásd bővebben pl.: Krzysztof DUNIN-WĄSOWICZ, *Warszawa w latach 1939–1945*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984 (Dzieje Warszawy, 5.).

97 Lásd: DAVIES, *Powstanie '44*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2004, 403–404. és 571–572.

98 Ezenkívül meg kell jegyezni, hogy Ruffy szintén túlbecsüli a halálos áldozatok számát a felkelők köréből, viszont sokkal kisebb mértékben, mint a kiűzöttek számát. A harcokban 16, nem 20 ezer felkelő halt meg (lásd például: GETTER, *i. m.*, 70.).

99 Andrzej GAWRYSZEWSKI, *Rozwój demograficzno-społeczny Warszawy w XX wieku*, MAZOWSZE Studia Regionalne, 2010/5, 14.

„tulajdonképpen” Varsóra érvényes; a Visztula jobb partján fekvő Praga városrész, amely nem volt színtere a varsói felkelésnek, nem pusztult el a német egységek megsemmisítési akciójában, a lakosainak száma pedig 1945 januárjában 140 ezer embert tett ki.¹⁰⁰

Ahogy már a fentiekben volt róla szó, a lengyel főváros története az *élet és a halál* küzdelmére hasonlít – ez Ruffy *Varsói hajnalának* a vezérgondolata: Varsó elpusztíthatatlan város, mint a fénixmadár „mindig felkel a poraiból”. A magyar újságíró a város fejlődését az évszázadok során nagymértékben a lakosság számának a növekedésén keresztül mutatta be. Hasonlóképpen a város bukását, halálát – ami teljesen érthető és nem meglepő – elsősorban a lakosság számának csökkenése, végül teljes eltűnése perspektívájából mutatja; a város halálának egyes fázisait a lakosság számának megadásával határozza meg: „1939. szeptember 1-én, a második világháború kitörésekor, a lengyel fővárosban 1 millió 300 ezer ember élt”, „Mikor a Nyugaton működő lengyel emigráns polgári kormány 1944. augusztus elsején, délután öt óra után egy perccel kirobbantotta a varsói felkelést,¹⁰¹ a lengyel fővárosnak még több mint egymillió lakosa volt”, „Miután a városban már senki nem élt [...]”, „Egy világ- város, 1 millió 300 ezer ember otthona, nem volt többé”.

Kiemelést érdemel, hogy a szerző nemcsak a számok vagy egyéb pusztán tények bemutatására törekszik, hanem mindenekelőtt arra, hogy megmutassa az egyéni sorokat, az emberi drámákat (ezt szolgálják a költői jellegű, emphatikus s sokszor hiperbolikus leírások).

Varsó háború utáni *feltámadását* a szerző szintén a lakosok számának a növekedésén keresztül mutatja be:

E temetőbe, amelyet Varsónak hívtak egykor, vonult be egy fél év múlva, 1945. január 17-én hajnalban a felszabadító szovjet haderő és a vele vállvetve harcoló 1. lengyel hadsereg. [...]

Varsó főépítésze mesélte, hogy a szabadság katonái e Dante poklában, a romok alatt, egy pince rejtve maradt mellékjáratában tizenöt tehetetlen, remegő, öreg férfit és asszonyt találták. Tizenhat galamb volt velük. [...]

100 KACZOROWSKI (red. prow.), *i. m.*, 443.

101 A felkelés valójában délután öt órakor tört ki [M.G.].

Január 18-án, a felszabadulást követő napon újabb tizenöt ember érkezett valahonnan a falvakból. Szabad ég alatt háltak a januári csonthidegben. S nyomukban jöttek hátukon batyuval, karjukon pólyásgyerekekkel, a véneket támogatva, kerékpáron, szekéren, targoncán, gyalog, némán vagy sírva, megrendülve és reményt keresve, az új élet hajnali fényeitől ittasan, ezrek, tízezrek, százezrek...¹⁰²

A továbbiakban Ruffy idézi Adolf Ciborowskinak, Varsó főépítészének a naplóját, amely valóban az újjáéledő főváros kalendáriuma; Ciborowski nemcsak fontos eseményeket említ Varsó újjáépítésének történetéből (mint például az első varsói pályaudvar helyreállítása vagy az első mozi megnyitása), hanem megadja azt is, hány fővel nőtt Varsó lakosságának száma 1945 és 1960 között, különösen a „felszabadulás” első hónapjaiban. Ez nagyon jól beilleszkedik Ruffy narrációjába.

Véleményem szerint a lakosság bejövetele képének teljes valódiságában kételkedni kell, ez inkább patetikus, bizonyos mértékben romantikus illusztrációja annak a nagy folyamatnak, amely Varsó újbóli benépesítése volt. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a balparti Varsóba betelepülő emberek, a házak újjá- vagy felépítése előtt, általában tényleg kemény körülmények között éltek, szó szerint a romok között vagy félig lerombolt lakásokban.¹⁰³ A betelepülés üteme valóban intenzív volt.¹⁰⁴

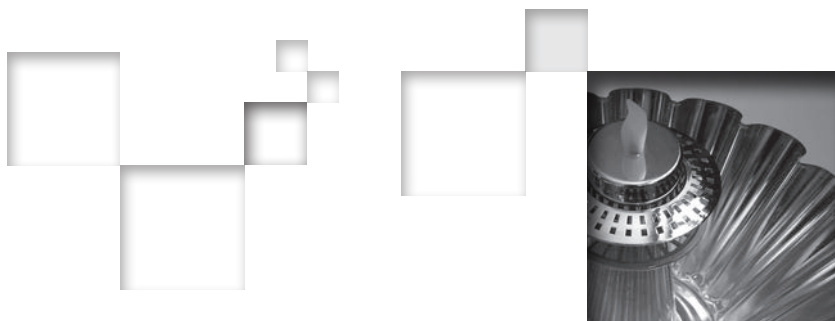
Érdekesnek tűnik a Ruffy által közölt, a *varsói robinsonokra* vonatkozó történet. *Varsói robinsonoknak* szokták nevezni a felkelés után a romok között rejtőzködő embereket. Az eddigi kutatásaim fényében nem tudom megmagyarázni e történet eredetét vagy igazolni ennek a hitelességét. Érdeemes megjegyezni, hogy a történetben szereplő tizenöt ember és tizenhat galamb a *Varsói hajnal* narrációjában a *feltámadó* főváros szimbólumává válik, mondhatni, hogy a tiszteletükre és emlékükre Ruffy útleírásának Varsóról szóló fejezete éppen a *Tizenöt ember, tizenhat galamb* címet viseli. Érdeemes megjegyezni, hogy a galamb nemcsak a *Varsói hajnalban* válik az újjáéledő és újjáépülő Varsó szimbólumává, hanem elsősorban az akkori lengyel irodalomban.¹⁰⁵

102 RUFFY, i. m., 62–63.

103 DROZDOWSKI (et al.), i. m., 450–452.

104 KACZOROWSKI (red. prow.), i. m., 443.

105 Joanna PYSZNY, *Gołębki pokoju, kukulka demokracji, orzeł rewolucji. Ornitologiczna metaforyka w poezji socrealistycznej = Literatura i wyobraźnia. Prace ofiarowane profesorowi Tadeuszowi Żabskiemu w 70 rocznicę urodzin*, red. KOLBUSZEWSKI Jacek, Wrocław, Agencja Wydawnicza a linea, 2006, 400–401.

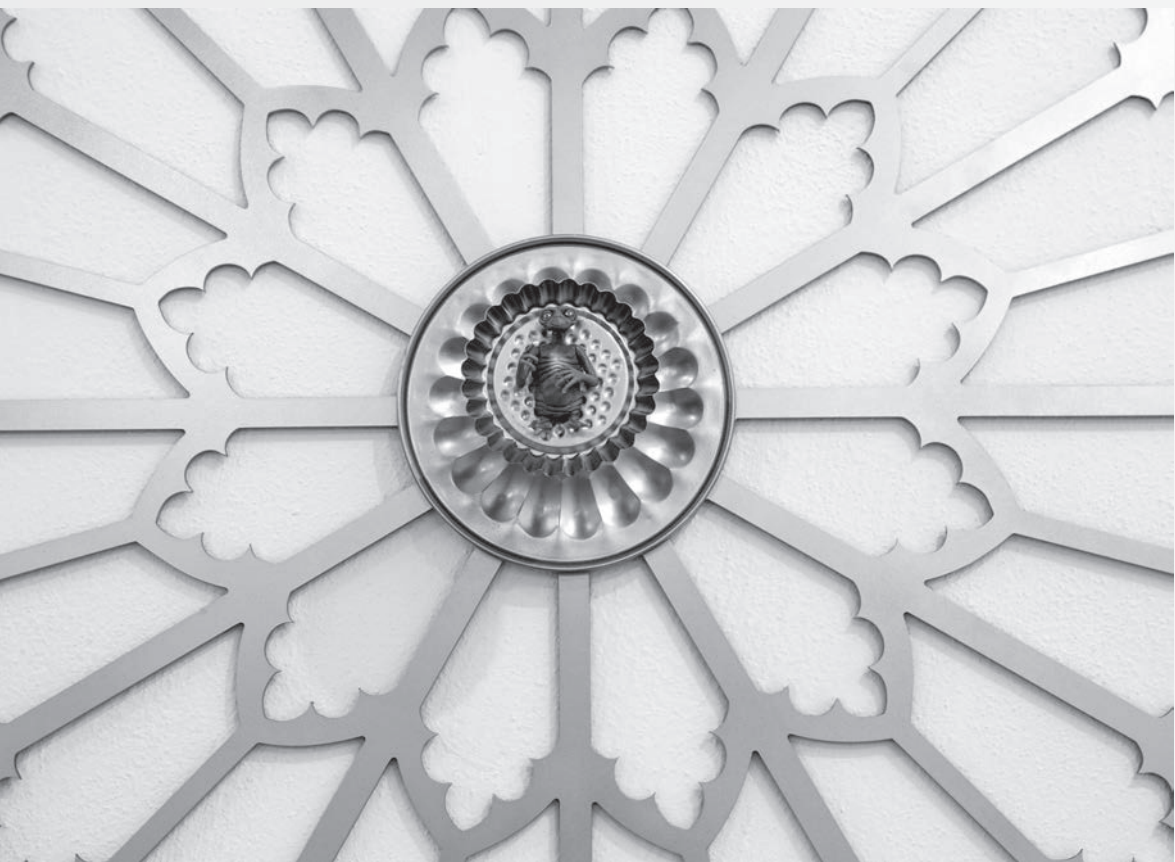

BEFEJEZÉS

A második világháborús Varsónak Ruffy Péter által felrajzolt képe nagyon meghatározó. A szerzőnek az lehetett a szándéka, hogy megismertesse a magyar olvasóval a lengyel fővárosnak és az ott élő embereknek a hősiességét, elpusztíthatatlanságát, *irodalmi emlékművet* állítson nekik. Az útirajznak a Varsóról szóló elbeszélése teljes mértékben beleíródik a háború utáni lengyel történelmi narratívába, amely a lengyelek mártírológiájára és heroizmusára teszi a hangsúlyt, ami egyrészt helyes, Lengyelország második világháborús történetére tekintve (erős ellenállási mozgalom, két felkelés stb.), de másrészt nem egészen ad teljes képet a lengyel háborús valóságról, mert a heroizmuson kívül az említett valóságot az élet *szürke mindennapjai* is alkották; ezenkívül a háború után kialakult lengyel történelmi narratíva elhallgatja például a lengyelek pozitív képét torzító eseményeket, illetve jelenségeket. Befejezésül még egyszer ki kell emelni, hogy Ruffy másolja és továbbadja a lengyel propagandának a tényeket hamisító *produkcióit* is (első sorban az 1944-es varsói felkelést illetően, amiről már volt szó a fentiekben).

Ruffy Péter narrációjában – a *Varsói hajnal* műfajának megfelelően – nagyon fontos a tények megismertetése: a szerző számos érdekes és fontos tényt is közöl Varsó második világháborús történetéről; mégis az az érzésem, hogy Ruffy elsősorban arra törekszik, hogy az olvasó meghatódjon (erre szolgál stílusának költőisége, a nagy pátosz, a hiperbola gyakori felhasználása). A valóságtól való eltérések, valamint a tények bizonyos mértékű eltorzítása a szerző szándéktalan hibájának, de szándékos stratégiájának is tekinthetők. Mindent összegezve meg kell állapítani, hogy a *Varsói hajnal* – a fentebb említett pontatlanságok, illetve a propagandisztikus elemek ellenére – lehetővé tette a magyar olvasó számára, hogy közelebbről tekintsen bele Lengyelország fővárosának legújabb kori történelmébe.

THE SECRET CIKLUS, RÉSZLET, TABAČKA GALLERY, KASSA, 2017, FOTÓ: DIANA DOBRESCU

ANNA ADAMOWICZ

RENDSZEREK. CSONTVÁZ

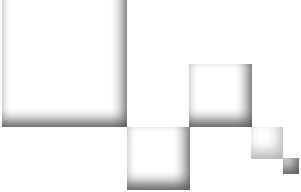
az általunk megszállt városban minden múzeum be van
zárva, minden művészeti galéria elhagyatott – egyedül
az árja test megfigyelése maradt számomra

körözök tehát az ujjaimmal a hús határa alatt, és
elérzékenyít minden varrat, minden egyenetlenség,
minden törés utáni forradás. a képzelet szemével

látom a combtól a bordákon át a hallócsontocskákig
óvatosan összerakott, megfakult és kimosott csontokat,
amik dobhártyától megfosztva nem tudnak megremegni

a propagandadaloktól, el kell vinni őket Európa
belsejébe, mely elsőosztályú hangvillaként vibrál,
és elnyel minden bokát, amíg halálra nem fullad

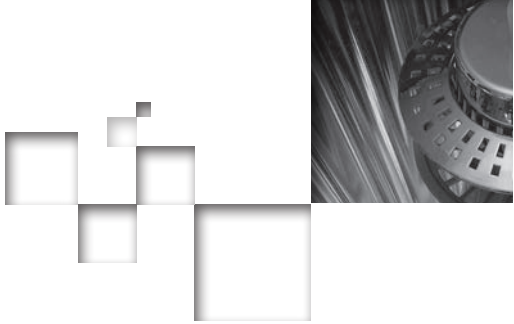

NYERSANYAG

bementeni téged egy versbe, teknős,
ki műanyag szatyrot nyelsz medúza helyett,
elhelyezni ezekbe a keréknyomokba, mint bölcsőbe, sírba,
bocsáss meg, csak ennyit tehetek, nem hozok el
neked szívként lüktető homokzátonyokat,
nem taníthatom meg a különbséget a polimer és a mesoglea között,
nem hagyok fel az eldobható orvosi eszközök használatával,
nem bontom szét a Nagy Csendes-óceáni Enyészet Szigetét,
nem szántom be az emberiséget minden kontinensen,
mert ki mentene be akkor egy versbe, teknőstestvérem

Sipos Tamás fordításai

KELLERMANN VIKTÓRIA

TÖRTÉNETEK ÉS TÖRTÉNELMEK

KORRAJZ ÉS HANGULATJELENTÉS
A 2010 UTÁNI LENGYEL KÉPREGÉNYBEN¹

A közép-európai általában majdnem annyira foglalkoztatja a történelme, mint a saját élettörténete – az azonban már nem törvényszerű, hogy ez a képregényekben is megnyilvánuljon. Lengyelországban azonban éppen így történt, és a helyi alkotók az állami megrendelésekre készülő háborús képregényektől a kilencvenes évek lakótelepi bandáinak sztorijain át a terápiás célú memoárokig számos alkalmat teremtettek az ország életének és lakóinak bemutatására. Míg a kiemelt eseményeket és életutakat illusztráló, tényekre építő heroikus történetek gyakran kendőzetlenül propagandisztikus, szemléltető-didaktikai kiadványok maradtak, az ön/fikciónak és kísérletezésnek teret engedő, valóban a képregények nyelvén megszólaló kiadványok sokszor ügyesebben segíthetnek a múlttal történő szembenézésben. Feltéve persze, hogy megtalálják olvasóikat.

A műfaj fejlődését természetesen sok tényező befolyásolta és befolyásolja a régióban, kulturális hatásoktól és kiadói-vásárlói kedvtől a szakmai műhelyek munkájáig vagy az ösztöndíj-lehetőségekig, de a földrajzi közelség és a történelmi hasonlóságok ellenére az országok közötti különbségek korántsem elhanyagolhatóak. Bár a környező országok képregényeit fordításban kevésbé ismerhetjük – hamarosan azért érkezik például a multibéli és saját démonokkal küzdő cseh vasutas, Alois Nebel története magyarul is –, Pozsonyban vagy Prágában könnyebben találkozhatunk a képregényes fesztiválokon kívül is olyan helyi kiadványokkal, mint például a szlovák E.J. Kiadó bársonyos forradalomról készült, kamasz közönséget célzó négyrészes sorozatával, mint Budapesten. Lengyelország kiemelkedik a visegrádi régióból: nem csak arányosan nagyobb a piac; más léptékről beszélünk. Több a külföldi és lengyel albumokat egyaránt megjelentető jelentős képregénykiadó, mint az Egmont, a Kultura Gniiewu vagy a Timof i cisi wspólnicy, és a portfóliójuk is szélesebb, így a *Maus* vagy a *Persepolis* mellett a graphic novel magyarul nem olvasható kortárs klasszikusai, köztük Alison Bechdel, Guy Delisle és Joe Sacco művei is megjelenhettek a 2000-es években lengyelül. A legjelentősebb, több tízezer látogatót vonzó lódz-i fesztivál mellett

1 Az esszé a Waclaw Felczak Intézet ösztöndíjának köszönhetően valósulhatott meg.

országszerte zajlanak kisebb-nagyobb események, Gdańskban köz-, Poznańban egyetemi könyvtárban találunk közel húszeszes képregénygyűjteményt, sőt, még a kötelező olvasmányok között is akad egy klasszikus album. Nem kizárt persze, hogy az átlagolvasó be is fejezi képregényes tanulmányait Janusz Christa amolyan szláv Asterixe, a Kajko és Kokosz-sorozat *Repülőiskola* című darabjával, esetleg a komoly rajongótáborral rendelkező manga felé fordul, de egyre több esély látszik a sokszínű, magas színvonalú, mégis elszigetelt közeg gettóból való kitörésére, ahogyan arra Sebastian Frackiewicz 2012-ben megjelent, a képregénykultúra helyzetét körüljáró interjúkötete címében utalt.

A képregényt könnyed szórakozássá, nem egyszer könnyített olvasmánnyá, didaktikai szemléltető eszközzé redukáló felfogás persze valóban csak néhány műfajjal megengedőbb: a gyerekeknek szóló munkák mellett ilyen volt a rendszerváltás előtt az irodalmi feldolgozás és a kaland-, máig az a történelmi képregény. A közeg általános nyitottságát azért jelzi, hogy Lengyelországban évente több mint 200 képregényfüzet és -kötet jelenik meg, és könnyen találunk az utóbbi néhány év termésében posztapokaliptikus gyereksorozatot, jungiánus önéletírást, riportot a nagyvárosi életéről vagy éppen a második világháborús ellenállás köreiben játszódo, vérbeli noirt. Átlagosan 15–25 kiadványt kifejezetten történelmi témának szentelnek, de legalább 3–5 további címben fedezhetünk fel komolyabb utalásokat. Köztük olyan zsánerképregényekben, melyekkel kapcsolatban nyugodtan szárnyalhat a fantáziánk: jelent már meg a két világháború között, Lengyelország keleti végein játszódo sorozat westernbe illő vérbosszúról (Strychowska – Ryszkiewicz, *Nie przebaczej*), a kommunizmus filléres zsebkönyveit idéző rendőrkrimi, ahol korfestő elemként még az LGT *Mindig magasabbra* lemeze is felbukkan (Rzecznik – Wicher, *Żona dyplomaty, Strzały na Służewcu*) vagy alvilági portréorozat is a kilencvenes évek gengsztereinek erőszakos haláláról (Sosna–Jarek, *Spodouści*).

Mielőtt továbblépnénk, ezért is érdemes a történelmi képregényről beszélve két fő csoportot meghatározunk. Bartłomiej Janicki egész kötetet szentelt a történelmi képregényben rejlő oktatási lehetőségeknek, 22 oldalon közölve a 2016-ig lengyel nyelven megjelent, cselekményükben történelmi szálakat mozgó művek jegyzékét. Szembetűnő a „nagy” és a személyes, „kis” történelem éles kettéválása. Előbbi szinte kivétel nélkül a középkori államalapítással vagy a 20. század viharai: az első világháborút követő, az ország újraegyesítéséhez vezető harcokkal, a második világháború történéseivel – köz-

tük meglepően ritkán a holocausttal – vagy a nyolcvanas évek rendszerváltásig vezető eseményeivel: vérbe fojtott bányászstrájkjal, hadiállapottal vagy például a Popiełuszko-gyilkossággal foglalkozik. Ezekről a forgatókönyvük és sokszor képi világuk tekintetében is hagyományosabb művektől jól érezhetően elkülönül azonban a független ön/életrajzi albumok világa, melyek középpontjában leggyakrabban a Népi Lengyelország mindennapjai állnak, éppen ezért a történelmi események, mint a hadiállapot, a csernobili katasztrófa vagy a rendszerváltás csak annyiban juthatnak szerephez, amennyiben a kisemberek életét befolyásolták. Nézőpontunkból az is különleges, hogy ha csak egyetlen, a sorbaállásnál nagyobb horderejű, több generáció számára is meghatározó élményt ragadhatnánk ki, valószínűleg az emigráció lenne az, legyen szó akár a kétezres évek gazdasági válságának megélhetési kivándorlóiról, akár az Izraelből visszalátogatókról, akár a birodalmi léttel járó mobilitás családfákban máig megmutatkozó örökségéről.

Nem volt azonban teljességgel szükségszerű, hogy ennyire éles határ rajzolódjon ki az ambiciózus és didaktikus történelmi képregények között. 2004-ben ugyanis ugyanannál a kiadónál, ugyanúgy a második világháború időszakáról, de rögtön határozottan eltérő poétikával jelent meg az új történelmi képregény két alapműve. Az egyik Gawronkiewicz és Rosenberg allegorikus *Achtung Zelig!* című albuma egy menekülő zsidó apáról és gyermekéről, akik náci csapatba botlanak az erdőben; a másik a gdański II. világháborús múzeummal közös kiadásban megjelent Wójtowicz-Podhorski–Wyrzykowski páros *Westerplatte. Żałoga śmierci* című kötete, ahol a híres csatára vonatkozó tényeket, ábrákat, leírásokat úgy érezhetjük, alig szakítja meg dialógus, és inkább forrásmunkával, mint elbeszéléssel van dolgunk. A kritika számára az *Achtung...* abszurd világa a háborúról való releváns elbeszélések lehetőségét bizonyította. A lázálmot idéző, realiztikus és meseszerű között zaklatottan ugráló paneleken arctalan, sötét massa az apa és fia, komikus és fenyegető törpe varázsló a náci tiszt, cicák a felszabadító partizánok. Cselekmény és képi világ együttesen sűríti albumba a korábbi beszédmódokat történelemkönyvtől propagandasorozatig, az ezerszer elhangzott szálakat, termékeny nyugtalanságban hagyva az olvasót. A kiadó mégsem ezt a kísérletező vonalat folytatta: a két évvel később megjelent, a poznańi '56-os eseményeket bemutató albumukban ((Jasiński–Michalski–Żwikiewicz–Tkaczyk, 1956: *Poznański Czerwiec*) a krockiszerűség ugyan képileg szokatlan, ám a propagandisztikus megközelítés már kevés izgalmat tartogatott a kritika számára, hacsak nem tekintjük annak a heves ellenérzést.

A két beszédmod között feszülő ellentét különösen élesnek tűnhetett a 2010-es évek elején, amikor a szakmai táborok közötti, indulatoktól sem mentes vita a történelmi képregény helyéről és értékéről tudományos szintre is eljutott. Ez annak köszönhető, hogy a 2000-es években tapasztalható képregénykiadási, ezzel együtt a közvetlenül a történelmi képregény műfajához kapcsolódó fellendülés nem került el az elsősorban az irodalom- és kommunikációtudomány felől érkező kutatók és kritikusok, például Justyna Czaja figyelmét sem. Tény és fikció szembeállítását megkerülve mindenekelőtt működőképes képregényeket kértek számon az alkotókon: ha a hitelességet jobban segítette, realisztikus helyett kreatív, posztmodern ábrázolásmódot, témaválasztás és beszédmod tekintetében didaktikus és propagandamódszerek helyett a bemutatott nézőpontok és megszólaltatott hangok önálló értelmezést támogató sokszínűségét. Nem feledkezhetünk meg hiszen arról, hogy a történelmi képregény mindig egyfajta emlékezetpolitikát tükröz, a téma-, a szereplők megválasztása, a történet hangsúlyai, a megbízó, a beszédmod, a megcélzott közönség mind elválaszthatatlanok ettől – így az esztétikai és az ideológiai, tag értelemben pedig politikai vita nehezen elkerülhetővé válik.

Miközben létezett a képregénykutatásnak egy békés szeglete is, ahol kortárs érdekek komolyabb megsértése nélkül foglalkozhatott például Adam Rusek az 1939–1955 közötti képregény ideológiai vonatkozásaival vagy dolgozhatta fel a Nemzeti Emlékezet Intézete (IPN) a rendszerváltás előtti időszak képregényeit, a lapokban, blogokon és műhelyekben tovább folyt a vita a kortárs munkákról. 2011-ben a poznańi egyetemhez, illetve a helyi popkulturális kutatásokhoz köthető *Zeszyty Komiksowe* periodika jelentkezett történelmi képregényről szóló különszámmal, határozott szerkesztői koncepciót képviselve, de megszólaltatva a teljes szakmát, ahogyan újra meg újra szóba került a történelmi képregény kérdése Sebastian Frąckiewicz már említett, szcénáról szóló 2012-es interjúkötetében is.

A vita elcsitulásához talán hozzájárult, hogy a történelmi képregény konzervatívabb iskolája a címkét némiképp kisajátítva a mainstreamtől függetlenedő közzegként kezdett működni: 2011 óta rendez saját fesztivált, termékeny, jól beazonosítható brandek saját megbízói, kiadói és alkotói, és nincs jelentős átjárás. Az egyik legnagyobb megrendelőnek a Nemzeti Emlékezet Intézete számít, ahol az utóbbi években egyre inkább az elkötelezett olvasókat nevelő sorozatokra helyeződött a hangsúly, melyekkel igyekeznek

a különböző korosztályokat más-más hangon és képi világgal megszólítani. Miközben az „elátkozott katonának” szentelt ötkötetes *Wilcze tropy* gyakorlatilag háborús regény, Antek Srebrny Grodno ostromától a varsói felkelésig vezető tízrészes Odüsszeiája kifejezetten a kisiskolás korosztályt szólítja meg – akár olyan apróságokkal is, mint a gyűjteményes kiadás mellé rejtett ajándékok. Velük szemben a 2004-es hullámot elindító Zin Zin Press továbbra is önálló albumokban gondolkodik, gyakran emelve ki akár thrillerbe illő mozzanatok is a legújabb kori történelemből, mint az Elátkozott Katonák utolsó, 1963-ig kitartó partizánjának koponyája a lublini orvosi egyetem gyűjteményében (Tkaczyk – Michalski, *Oto jest głowa Franczaka*). A történelmi regény és a hagyományos, oktatásban is megjelenő történelemszemlélet jegyében születő kötetek tehát szaporodnak, iskolai vagy múzeumpedagógiában betöltött szerepük mellett kampányolnak a megrendelő múzeumok, önkormányzatok, állami intézmények és természetesen maguk a kiadók, a kiadott képregények kötelező elemét jelentő szakmai-ismeretterjesztő függelékek mellett akár kész óravázlatokat, pedagógiai segédletet kínálva.

Érdemes azonban megjegyezni, hogy az elmúlt tíz évben sokkal gyakoribbá váltak a didaktikai céllal, intézményi megrendelésre készülő történelmi képregények között a hagyományos keretek megtartása mellett, de a tömegével kiadott, merev struktúrájú elbeszélések és portrék helyett a személyesebb szálakat kiemelő alkotások. A forgatókönyvíróként számos „hagyományos” történelmi képregényt jegyző Sławomir Zajączkowski 2013-ban még dühösen érvelt egy tárgy kiemelése ellen az érzelmi azonosulást motiváló hős helyett – de alig három évvel később egy ilyen lépés az elvontabb metafora és a kisebb hősök irányába már kevésbé tűnt radikálisnak. Így történt például a *Westerplatte...* kiadásában közreműködő második világháborús múzeum 2016–19 között megjelent négyrészes sorozatában, melyben egy-egy kiállított tárgyi emlék köré szövődik a történet: Katyńt egy kivégzett idős orvos szemüvegén, a szabotázst egy eltávolított német táblán, Irena Sendler alakját egy kiskanálon keresztül ismerhetjük meg, amely később az egyetlen kapcsolatot jelentette a megmentett gyermek számára múltjával.

Néha a forgatókönyv, gyakrabban a képi világ vonatkozásában eseten, de fontos határterületet jelentenek a nyitás szempontjából a helytörténeti képregények is. A „nagy” történelem felől közelítve vannak egészen kalandos megoldások, mint a Lębork történetét bemutató, kamaszoknak címzett *Ostatni wynalazek*, ahol a kasub mondavilágot és a Német Lovagrend történetét egy láthatatlan repülőgép bevonásával igyekeztek fiatalosítani. Az oral history projektekre alapozott, „kis” történelem területén mozgó kötetekkel összevetve egyértelműen úgy tűnik, bármilyen sci-fi szálnál jobban járunk a helyi anekdotákkal. Bár az első kortárs „kis” történelmi, tulajdonképpen hangulatjelentés-gyűjtemény Varsóról készült riportkötet (Kłoś–Kwaśniewski–Truściński, *Komiks W-wa*), nagyvárosok helyett többnyire kisebb települések, városi kerületek állnak a kötetek

középpontjában. A főváros és lakói 20. századi életéről sokat elárul a Visztula vadregényesebb partján elterülő Pragáról szóló, a kerület idős lakóinak visszaemlékezéseire és Stefan Wiechecki harmincas években megjelent szatirikus tárcáira építő, alapítványi kiadású *Praga gada* antológia-sorozat hat kötete. Máshol sem ritka, hogy helyi alkotók állnak össze egy gyűjtemény erejéig: ilyen például a lublini *Miasto narysowane* szarkától megszelídített zsebesen át háborús bombatámadásig csapongó albuma. Van, ahol sokkal szűkebb korszakban mozognak, sokkal többet bízva a fantáziára: ilyen a két világháború közötti időszak kaszinókban, prostituáltakban, nagy üzletekben és a lengyel területekről összesereglettek nyelvjárásaiban gazdag Gdyniája mellett a kor zenéjét és filmjeit is megidéző *Miasto z widokiem*. Néha pedig elég egyetlen elkötelezett képregényes, mint a hatvanezres kisváros, Biała Podlaska esetében Mieczysław Skalimowski, aki az egész környéknek hangot ad – ha arra van igény, még az áram bevezetéséről és az úrnapi körmenetről is egy közeli falucskában (*Parafia Żeszczynka*).

A történelmi képregénnyel szemben állított, egymást kizáró elvárások között a nagy megrendelők közül legügyesebben minden bizonnyal a Varsói Felkelés Múzeuma egyensúlyoz. A múzeum 2004-es megnyitása idején régiós szinten is formabontónak számított az élményszerű megközelítéssel, melynek hamar a részévé vált a képregény nyelven való kommunikáció. 2007 és 2012 között hat kötetben jelentették meg az 1944-es eseményekhez kapcsolódóan meghirdetett pályázatukra érkezett legjobb alkotásokat országos terjesztésű antológiákban, melyben partnerek a második kötettől a gyerekkönyvkiadás mellett a képregényben is nagyhatalomnak számító Egmont lett. Volt, hogy nők, volt, hogy a múzeum gyűjteményében található több ezer, túlélőkkel rögzített személyes beszámoló, és volt, hogy a felkelés utáni élet állt a felhívás középpontjában, a kötetekben pedig izgalmas, fordulatos, feszes néhány oldalas elbeszéléseket találunk, amelyek nem egyszer provokatívák, erős érzelmeket váltanak ki. A kiadói együttműködés azóta is él: ennek köszönhetően jelent meg képregény a nosztalgikus gyerekkori visszaemlékezéseiről híres Marzena Sowa és az *Achtung Zelig!*-et jegyző Gawronkiewicz kísérleti együttműködéseként (*Powstanie – 1 – Za dzień, za dwa*), a karakteresen noir atmoszférát teremtő, háborús ellenállást, elhárítást és alvilágot elegyítő Bradl öt füzete, vagy lehettünk tanúi például legendás varsói lények, köztük a Szirén és a Baziliszkusz felkelés alatti végóráinak Ernesto Gonzales legfrissebb, kifejezetten „popos” albumában (*Nim wstanie dzień*). Számos nehéz igazságot is fel kell még tárni és el kell még mondani a varsói felkelésről – de bízalomra ad okot a múzeum kísérletező szelleme, hogy akár ezekkel is képes lenne megbirkózni.

Ha a történelmet a kreativitást és interpretációt hangsúlyozó másik esztétikai táborban keressük, elsősorban az életrajzi és önéletrajzi kötetekben találunk rá – és szinte kivétel nélkül a huszadik század első vagy másodkézből származó emlékeihez kötődnek. Ebből kifolyólag a hagyomá-

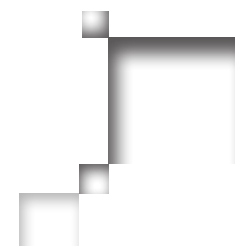

nyos történelmi képregénnyel ellentétben a hangsúly sokkal inkább a második háborút követő évekre tevődik. Egy részük a sztálinizmusig vezet Marzena Sowa (*Dzieci i ludzie*) vagy Michał Rzeźnik (*Sylwetki i cienie*) képregényeiben. Mások a kommunizmus mindennapjait szűrik át keserédes abszurdon, mint Wojtek Wawszczyk szürreálisan ábrázolt, de evilági tragédiákban gazdag családtörténete (*Pan Żarówka*). Vannak alkotók, akik a kultúra és társasági élet területén kalandoznak: a '87-es születésű Paweł „Szawel” Plóciennik például szülei fiatalságának undergroundját idézi fel egy-egy szereplő mellé csapódva, legyen szó akár 1980 bulijairól (*Sprane Dżinsy i sztama*), akár a szcena egyik legendás alakjának zene- és művészetterápiás kísérleteiről (*Moja Terapia*), akár Varsó utolsó hippijéről – csupa rózsaszínben (*Pinki*). Az élettörténetek háttérben mindig ott találjuk a rendszert a maga törvényszerűségeivel, nehézségeivel és korlátaival, direkt magyarázatot azonban, ahogyan a történetek szereplői, mi sem kapunk, hozzájuk hasonlóan kell feltárnunk és értelmeznünk, de mindenekelőtt egyszerűen megtapasztalnunk azt.

Ahogyan a külföldön töltött évek motívuma például Varsó emlegetett hippijének történetében is felbukkan, a kivándorlás tapasztalata az önéletrajzi kötetekben teljedik ki igazán. A lengyel irodalomnak komoly része az emigrációs hagyomány, és egyre kevésbé tűnhet túlzásnak, hogy idővel beszélhetünk majd emigrációs képregényről is. Ahogyan a vándorlás motivációja a sokféle üldöztetéstől a munka és a gyökerek keresésén át a szerelemig tarthat, a családtörténetek is különböző nézőpontokból engednek közvetett betekintést a „nagy” történelembe. Köztük akár olyan szélesebb spektrumon mozogva, amit Dennis Wojda családjának öt generációja jár be: Szentpétervárról az Orosz Birodalomhoz tartozó Varsóig, városról falura, egészen Svédorszáig vándorolva, ahol maga Dennis megszületik – és ahonnan egyetemistaként Lengyelországba költözik végül (*566 kadrów*).

A legnagyobb küzdelmet azonban mintha nem tér és idő, hanem az évtizedekkel a holocaust utáni látogatás jelentené. Bár elsősorban a hagyományos történelmi képregényt érik vádak ennek aránytalan ábrázolása, például a haláltáborok lengyel áldozatainak túlhangsúlyozása, az asszimilált zsidók láthatatlansága miatt, meg kell jegyeznünk, hogy néhány kivételtől eltekintve, mint amilyen Monika Powalisz nehezen hozzáférhető *Aranyméhek* (*Złote pszczoły*) című, hat grafikusnővel készített, a varsói zsidóság két világháború közötti életét bemutató albuma, nem készültek jelentős, a lengyel zsidósághoz és történelméhez kellő érzékenységgel közelítő képregények. A legfontosabb itt megemlíthető albumok, mint a Magyarországon is ismert Rutu Modan *A tulajdon* (*The Property*) című kötete vagy Jérémie Dres kortárs lengyel zsidó közösséget feltérképező, *Nem megyünk el megnézni Auschwitzot* (eredetileg *Nous n'irons pas voir Auschwitz*) címmel megjelent története harmadgenerációs kivándorlók empatikus, de külső nézőpontjából íródtak,

fordítások. Egy-egy látogatást örökítenek meg, a jelen Lengyelországról, napjaink zsidóságról többet árulva el, mint a történelmiről. A kevés megemlíthető történet szerzői között olyat is találunk azonban, mint a második világháború előtt Belgiumba kivándorolt családból származó Michel Kichka, aki kötetet szentel annak, miért nem látogat el holocaust-túlélő, Auschwitzba visszajáró apjával Lengyelországba (*Deuxième génération – Ce que je n'ai pas dit à mon père*).

A Németországból ösztöndíjas diákként Krakkóba érkező második generációs Karolina Chyzewska ERASMUS-naplóját (*Powrócisz tu*) a többi hazatérő mellé helyezve látjuk a több évtizednyi rést – vagy inkább szakadékot – generációk, lengyelek, világok között, amelyet elbeszélésekkel betölteni még a jövő feladata. A nyolcvanas évek Lengyelországát derűsebb nosztalgiával szemlélő Marzena Sowa (*Marzi*) és a nála jóval kritikusabb, elbeszélését 1962-ben indító Wanda Hagedorn (*Totalnie nie nostalgia*) munkáiban különböző stratégiákat láthatunk erre. Az 1979-ben született, 2001 óta Franciaországban élő Marzena Sowa párja, a sorozatot rajzoló Sylvain Savoia számára igyekezett elbeszéléseivel közelebb hozni gyerekkora Lengyelországát, így kettejük munkája hidat képez országok, kelet és nyugat, de a kommunizmust akár csak gyerekként megtapasztaló és a kapitalizmusban felnőtt emberek között is. '81-es hadiállapot, Szolidaritás, sztrájkoló apa, lengyel pápa, katyáni vérengzés, Csernobil – ugyanúgy bukkannak fel a kedves, színes oldalakon, ahogyan a Lengyelországban is népszerű Isaura-sorozat vagy a kádban a karácsonyi ponty. A franciából fordított, lengyelül eddig két kötetben kiadott sorozatban talán csak egy történetben törik meg igazán az egységes hang, amikor az alkotók a kerekasztal bemutatásakor kilépnek a gyerek szemszögéből, és a hagyományos történelmi képregény eszköztárához nyúlnak – ezzel akaratlanul is rámutatva a stratégiák mély különbözőségére. Az 1986 óta Ausztráliában élő Hagedorn memoárja Sowa és Savoia sorozatával szemben vállaltan pszichoanalitikus indíttatású, lezárt folyamatot egybefoglaló kerek egész. A hatvanas évek posztnémet Szczecin-jében induló visszaemlékezés korábbra nyúl vissza, komorabb, és kellemetlenebb igazságokat vállal a németek kitelepítésétől családi életre kiható osztálykülönbségeken át az egyház kritikájáig. Az elbeszélő tudatos felnőtt, aki élvezettel használ narrációs technikákat, szakítja meg a történetet, reflektál az elhangzottakra, miközben a háttérben valamilyen formában felsejlenek Lengyelország elmúlt száz évének változásai – a Skype-on tartott konferenciabeszélgetést is beleértve, ahol a családdal egyeztet, megírhatja-e mindezt.

A kétezres évek gazdasági kivándorlásával érkezünk el a kortársakhoz, akik még nem rendelkezhetnek Hagedorn vagy Sowa évtizedes perspektívájával. Frissebbek és nyersebbek, tapasztalataik pedig a generációs élményt jelentő fizikai munkát, kezdeti nehézségeket és az interneten fenntartott családi életet leszámítva célországától, motivációtól, korábbi tapasztalatától függően eltérőek. A Franciaországot megjárt Zbigniew Masternak regényét adaptáló Robert Zaręba komor

és erőszakos világában (*Nędzole*), az egyényári angliai munka mélységeit és abszurditásait lengyelek millióival együtt, de viszonylag jó kedéllyel átvészelő Agata Wawryniuk élményeiben (*Rozmówki polsko-angielskie*) vagy a kint letelepedett Monika Szydłowska arctalan, finom akvarell bújában (*Do you miss your country?*) mégis úgy érezhetjük, a hangulat közös, azonosítani tudjuk a fiatal lengyel generáció hangját. A vándorlás kisebb mértékben, de máig tart, és elképzelhetőek még új színek – meglepő módon nem született még például berlini album. Néhány év múlva valószínűleg eljön az a pillanat is, amikor a posztsovjet államokból Lengyelországba érkező ukránok és belaruszok Varsója vagy Krakkója is megjelenik a képregényben; kérdés, mennyire hasonlít majd az ő élményük akár az ösztöndíjas Chyzewska, akár a kedves, leginkább szokásokra és jelenségekre reflektáló kétnyelvű „lengyelhatározókat” (*Pilules polonaises / Polskie pigułki 1-2*) megjelentető svájci Fanny Voucher munkáira.

Ezek a történelmi elemeket felsorakoztató, saját élményekre, így személyes, „kis” történelemre építő képregények adatokban ugyan sosem vehetik fel a versenyt a „nagy” történelem kiragadott epizódjait bemutató művekkel, de színesebben, érzékletesebben, ezért hatásosabban írják le a miliót. A jelentőségüket úgy is összegezhetnénk: minél jobb képregény egy történelmi témájú album, legyen a témája akár a közelmúlt, akár a 20. század traumatikus eseményei, annál jobb közvetítő, annál jobb eszköz lesz akár a nosztalgikus visszatekintés, akár a történelemmel való szembenézés szolgálatában. A siker kulcsa talán az, ha úgy közelítünk egy országhoz és történelméhez, ahogyan Jan Śpiewak jellemzi az Auschwitzba el nem látogató Jérémie Drest: ha nincsenek kész válaszaink az előre megfogalmazott kérdéseinkre.

Szerencsére az érdekeltek is nyitottabbak a felismerésre, és bár a történelemábrázolás „nagy” és „kis” történelmet középpontba helyező két iskolája továbbra is elkülönül Lengyelországban, egyre változatosabb a paletta. A hagyományos modell képviselői között nő a cselekmény kidolgozottságával, a párbeszédnek feszességével vagy például a nők szerepének árnyalásával, a rasszizmus kiküszöbölésével kapcsolatos elvárások iránti érzékenység. Másrészt, nő az ön/életrajzi albumok száma, és többek között az emigrációs tapasztalat, az identitás összetett kérdésének ábrázolásával ezek a kötetek néhány éven belül hasznos forrásmunkává válhatnak egy (sok)generációs élmény feldolgozásához. Végkövetkeztetéseket a trendek fényében messze korai lenne levonnunk: ami a történelmi témákat is felölelő lengyel képregényeket illeti, egy kivételesen izgalmas korszak után valószínűleg egy hasonlóan érdekesnek ígérkező előtt állunk.

THE SECRET CIKLUS, RÉSZLET AZ AKVÁRIUMI HALLAL, TABAČKA GALLERY, KASSA, 2017
THE SECRET CIKLUS, A HAL ETETÉSE, TABAČKA GALLERY, KASSA, 2017

„SZERELEM VAGY VAN, VAGY NINCS”

SYLWIA CHWEDORCZUK KOWALSKA. TA OD DĄBROWSKIEJ CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

A non-fiction – mind színvonala, mind olvasottsága alapján – sok évtizede kiemelkedő helyet foglal Lengyelországban. Az utóbbi években a kiváló riportkönyvek mellett izgalmas életrajzok tucatjai láttak napvilágot. Sylwia Chwedorczyk idén szeptemberben megjelent könyve azonban egyedülálló: korábban senki sem írt még az országban önálló monográfiát két nő kapcsolatáról, bár a lengyel irodalom történetében több ilyen jelentős kapcsolatot találunk.

Kiket takar a címben szereplő két név? Maria Dąbrowska (1889–1964) a XX. század harmincas éveinek egyik meghatározó lengyel írószemélyisége volt. *Éjjelek és nappalok* című négykötetes családregényével¹ nemzetközi hírnevet szerzett, öt alkalommal jelölték Nobel-díjra. Anna Kowalska (1903–1967) életében is jóval kevésbé volt ismert, mára pedig mint írórt egészen elfelejtették; legfeljebb úgy él az olvasó emberek tudatában, mint „a Dąbrowska barátnője”, sőt: „aki a Dąbrowskának a...”, és tulajdonképpen a könyv nehezen lefordítható címe is ezt jelenti. Első pillantásra ez a megfogalmazás némileg dehonesztáló lehet Kowalskára nézve. A figyelemfelhívó címet a kiadó választotta, a szerző saját közlése szerint nem kedveli.²

Dąbrowska és Kowalska 1943-tól huszonkét éven át sírig tartó szerelmi kapcsolatban álltak egymással, de a leghosszabb idő, amíg együtt laktak, két év volt csupán. Paradox módon éppen emiatt tudható meg ennyi minden róluk: a bő két évtized során csaknem 2400 levelet írtak egymásnak, ebből három éven át, amikor alig látták egymást, 3090 oldalnyi. Maria Dąbrowska levelei 1995-ig nem voltak hozzáférhetőek. A kéziratos leveleket a szerző, Sylwia Chwedorczyk dolgozza fel, doktori értekezését is ebből a témából írta a Lengyel Tudományos Akadémia (PAN) Irodalomtudományi Intézetében.

Mindkét író naplót is vezetett, méghozzá évtizedeken keresztül.³ Kapcsolatuk legviharosabb éveiben azonban mind Dąbrowska, mind Kowalska alig írt feljegyzéseket, és Dąbrowska naplója a későbbiekben is igen lakonikus maradt Kowalskát illetően. Történetük ezért a leveleiből bontakozik ki igazán. Chwedorczyk ezeken kívül bőséges anyagot használt még fel, így a kortárs írók (részben kéziratos) leveleit és visszaemlékezéseit, korabeli cikkeket, interjúkat stb. Könyve végén részletes bibliográfia található, maga a mű azonban ismeretterjesztő és igen olvasmányos stílusban készült. Az elfeledett Anna Kowalska életét követi végig, a kapcsolat során azonban Dąbrowskának is rendszeresen átadja a szót, sőt a csúcsponton (a levelezés legintenzívebb időszakának

1 *Noce i dnie* (1932–1934; később számtalan kiadást ért meg). Magyarul: Maria DĄBROWSKA, *Éjjelek és nappalok*, ford. és az utószót írta Kerényi Grácia, Budapest, Európa, 1958.

2 Literacki ogień: spotkanie z Sylwią Chwedorczyk (Irodalmi tűz: közönségtalálkozó Sylwia Chwedorczykkel), Teatr Łaźnia Nowa, Krakko, 2020. szeptember 26.

3 Maria DĄBROWSKA, *Dzienniki 1945–1965*, t. 1–4, wyd. Tadeusz DREWNOWSKI, Czytelnik, Warszawa, 1997; *Dzienniki 1914–1945*, t. 1–3, wyd. Tadeusz DREWNOWSKI, Czytelnik, Warszawa, 1998–2000 (hétkötetes összkiadás); Anna KOWALSKA, *Dzienniki 1927–1967*, oprac. Paweł KĄDZIELA, wstęp: Julia HARTWIG, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2008 (csaknem hatszáz oldalas válogatás, a kiváló költő, J. Hartwig előszavával).

ismertetésekor) a két főszereplő gyakorlatilag párbeszédet folytat egymással a könyv lapjain.

Chwedorczyk nem definiál, nem kommentál, nem mond értékítéletet. Döntése annyiban kockázatos, hogy így teret ad az olykor igen elfogult, egysíkú vagy egyszerűen értetlen értelmezéseknek. Másrészt tiszteletre méltó, ahogyan háttérbe húzódik, átadja a szót a szereplőknek, és tiszteletben tartja az érzéseiket és döntéseiket, melyekkel néha ők maguk sem voltak egészen tisztában. Kapcsolatuk ugyanis több szempontból teljesen újszerű volt, így menetét és szabályait saját maguknak kellett kialakítaniuk. A homoszexualitásra léteztek különböző modellek, ám egyrészt mindezt a saját jelenükben, az éppen formálódó új valóságban (a háborús megszállás és a varsói felkelés, majd a sztálinizmus és a „létező szocializmus” idején) kellett megélniük, másrészt Dąbrowska ismert és köztiszteletben álló személyiségként joggal félt a leleplezéstől. Szerelmük másik különlegessége, hogy két nem fiatal nő, két kiforrott, autonóm egyéniség találkozott egymással: a kapcsolat elején Dąbrowska ötvennégy, Kowalska pedig harminckilenc éves volt. A harmadik rendhagyó jellegzetesség az volt, hogy mindketten hosszú ideje éltek együtt egy-egy férfival, és egyikük sem szándékozott elhagyni korábbi partnerét. Kapcsolataik ki is egészítették egymást: a férfi partnerek óriási hatással voltak intellektuális fejlődésükre, szellemi látószögük kitágulására, a Kowalski házaspár ráadásul a két nő megismerkedése előtt minden regényét közösen írta. Maria Dąbrowskának azonban a könyv tanúsága szerint az inspiráló testi-lelki szerelmi energia (a többes kapcsolatrendszerek angol terminusával élve: *new relationship energy*) hiányzott az életéből, Anna Kowalskának pedig az érzelmi ragaszkodás.

Fontos tényező volt még, hogy ez a különös kvartett négy ízig-vérig szellemi emberből állt. Kowalska férje, Jerzy Kowalski szakmáján belül is rendkívül műveltnek számító klasszikus filológus volt; Dąbrowska élettársa, Stanisław Stempowski pedig kultúraszervező, a lengyel és az ukrán nemzet megbékélésének tevékeny híve és – páholya felosztásáig – magasrangú szabadkőműves vezető. Kowalski még a háború idején, amikor két alkalommal is hosszabb ideig együtt kellett lakniuk, abszurd drámát írt négyesükről. Dąbrowska évtizedekig készül, soha be nem fejezett nagyregényében örökölte meg Annát.⁴ Kowalska *Szapphó* című könyvében az idősödő költőnő alakját minden bizonnyal Mariáról mintázta; élete végén, már nagybetegen pedig *Rés* című kisregényében ábrázolja – heteroszexuális kapcsolatláncnak álcázva, egy férfi szemszögéből – a bonyolult kap-

4 Maria DĄBROWSKA, *Przygody człowieka myślącego*, oprac. Ewa KORZENIEWSKA, Czytelnik, Warszawa, 1970, 1972, 1975, 1987, 2010.

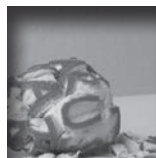
csolatrendszer.⁵ Chwedorczyk könyvéből Stanisław Stempowski (ill. fia, Jerzy Stempowski író és diplomata) hozzáállása, látószöge hiányzik egy kissé – már ha az ő feljegyzéseik fennmaradtak vagy hozzáférhetők.

A könyvből kiderül, hogy Kowalska és Dąbrowska csak egy fontos fordulópontnál kezdte el komolyan értelmezni kapcsolatát: akkor, amikor Kowalska várandós lett. Dąbrowska rendkívül fájdalmasan élte meg ezt a pillanatot. Nemcsak a féltékenység beszélt belőle (ami fontos tanulság lehet egy kapcsolati nyitással kacérkodó mai ember számára),⁶ hanem azt is tudta, hogy a gyermek megszületése szertefosztatja a jövőjükéről szőtt ábrándjaikat. A váratlan esemény kiváltotta érzelmek azonban katartikus hatásúak voltak: a megtisztulásnak része lett a szerelemtől szőtt elmélkedés. Kowalska nem tett különbséget homoszexuális és heteroszexuális szerelem között (ahogy Chwedorczyk sem, aki egyébként egyszer sem nevezi az írónőket „biszexuálisnak” vagy „leszbikusnak”, mert általában az ember kapcsolatait érdeklik, semmi emberi nem idegen tőle). „Szerelem vagy van, vagy nincs” – írta 1946-ban Anna Kowalska ugyanazt, amit 2020-ban mémek, matricák és transzparenszek hirdetnek: „Love is Love”.

Az „emberi”-be belefér az érzelmek egész skálája a rajongó, őrjöngésig fokozódó szerelemtől, a testi-lelki vágyakozástól a dühön, gyűlöleten, bántáson és megbántódáson át egészen a tehetetlen szomorúságig. A két erősen önkifejező, egyúttal különböző igényű és természetű ember kapcsolata ugyanis nem volt könnyű. Évekkel a két férfi halála után döntöttek csak az együttélés mellett, amely azonban – mint az várható volt – nem bizonyult sikeresnek. A Tulával (Kowalska lányával) alkotott hármastoxikusnak bizonyult, ám talán még nagyobb tét volt a függetlenség és az alkotás képességének megőrzése. A szerencsétlen két év után külön éltek ugyan, de együtt maradtak. Később Kowalska ápolta nagybeteg barátnőjét, rendezte Dąbrowska és Stempowski hagyatékát, hogy aztán hamarosan az ő teste is a betegség martalékává váljon. A könyv Kowalska halálával végződik, ám Chwedorczyk még a szimbolikus zárlat előtt ismerteti Tula tragikus sorsát.

5 Anna KOWALSKA, *Safona*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1959. Uő: *Szczelina*, Czytelnik, Warszawa, 1967 – magyarul uő: *Rés*, ford. és az utószót írta FEJÉR Irén, Budapest, Európa, 1970.

6 Korábban, amikor férje még élt, ill. amikor Stempowskival fizikai dimenziója is volt a kapcsolatuknak, Dąbrowska több másodlagos szerelmi viszonyt folytatott. Amikor viszont Kowalska a saját férjétől esett teherbe, Dąbrowska Anna Karenina megcsalt férjének szerepében tetszelgett. Ám az az önzetlen lény vesse rá az első követ, akinek az érem másik oldala soha nem okozott problémát.

Ő volt a kapcsolati háló legnagyobb vesztese, ami szintén komoly emberi tanulság.

Figyelemreméltó még a háttérben meghúzódó lengyel történelem, amely olykor mehökkentő módon befolyásolja a hősök életét. Kowalska és Dąbrowska kapcsolatában például paradox módon az egyik legszebb időszak a varsói felkelés volt. A II. világháború nemcsak összehozta a négy embert, hanem a helyszíneket is meghatározta. A Kowalski házaspár lakóhelye 1944-ig Lwów (Lemberg, ma Lviv) volt, és itt ismerkedtek meg a másik párossal. A háború következményeként Sztálin nyugatra tolta Lengyelországot Európa térképén. Az elveszett Lwów értelmiségének jelentős része a romos Breslauba, vagyis Wrocławba került; Kowalskiék is ide költöztek a háború után, nem maradtak a még romosabb Varsóban, ahol a háború legnehezebb évét túlélték.

A könyvben többször, többektől elhangzik, hogy Anna Kowalska embernek sokkal érdekesebb volt, mint írónak. Számos kortársa, így Jarosław Iwaszkiewicz, Jerzy Andrzejewski vagy Czesław Miłosz is csodálta intellektusát, műveltségét, szellemi autonómiáját. Ez a megállapítás bizonyos mértékben immár Dąbrowskára is igaz: regényeinél és elbeszéléseinél ma érdekesebbek lehetnek személyes megnyilatkozásai, vagyis naplói és levelei, melyekből érdemes lenne magyarul is megjelentetni egy csokorralalót.

(Marginesy, Varsó, 2020)

KÉKFESTÉS, A SZLOVÁKIÁBAN KÉSZÜLT (VYTVORENÉ NA SLOVENSKU) PROJEKT RÉSZÉRE, 2018

SZERZŐINK

ADAMOWICZ, ANNA (1993, LUBIN) KÖLTŐ ■ **DANYI GÁBOR** (1984, VESZPRÉM) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ ■ **FELLINGER KÁROLY** (1963, POZSONY) KÖLTŐ ■ **GÖMÖRI GYÖRGY** (1934, BUDAPEST) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ, EGYETEMI TANÁR ■ **GRAD, MARCIN** (1984, ŁAŃCUT) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, A VARSÓI EGYETEM TANÁRA ■ **HARTWIG, JULIA** (LUBLIN, 1921 – PENNSYLVANIA, USA, 2017) KÖLTŐ, ÍRÓ, MŰFORDÍTÓ ■ **IWASIÓW, INGA** (1963, SZCZECIN) ÍRÓ, KÖLTŐ, IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, KRITIKUS, ESSZÉISTA ■ **JAROSZ, ŁUKASZ** (1978, OLKUSZ) KÖLTŐ, ZENÉSZ ÉS DALSZÖVEGÍRÓ ■ **KELLERMANN VIKTÓRIA** (1984) MŰFORDÍTÓ, POLONISTA ■ **MÉSZÁROS ANDRÁS** (1949, BÉLVATA) FILOZÓFUS, EGYETEMI OKTATÓ (COMENIUS EGYETEM) ■ **MIŁOSZ, CZESŁAW** (1911, SZETEJNIE – 2004, KRAKKÓ) KÖLTŐ, ÍRÓ, ESSZÉISTA ■ **NAGY HAJNAL CSILLA** (1992, LOSONC) KÖLTŐ, ÍRÓ, DRÁMAÍRÓ ■ **PETNEKI NOÉMI** (1978, BUDAPEST) MŰFORDÍTÓ, TOLMÁCS ■ **SIPOS TAMÁS** (1992) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ, SZERKESZTŐ (VERSUM) ■ **SOPOTNIK ZOLTÁN** (1972, SALGÓTARJÁN) KÖLTŐ, ÍRÓ, SZERKESZTŐ ■ **SZIJJ FERENC** (1958, SZOMBATHELY) KÖLTŐ, ÍRÓ, MŰFORDÍTÓ ■ **WICHA, MARCIN** (1972, VARSÓ) ÍRÓ

AZ IRODALMI SZEMLE MEGVÁSÁROLHATÓ

SZLOVÁKIÁBAN

DUNASZERDAHELY – MOLNÁR-KÖNYV (GALÁNTAI ÚT [HYPERNOVA])
KOMÁROM – DIDEROT KÖNYVESBOLT (LÚDPIAC TÉR 4810. / TRŽNÉ NÁMESTIE 4810.)
ÉRSEKÚJVÁR – KULTÚRA KÖNYVESBOLT (MIHÁLY BÁSTYA 4. / MICHALSKÁ BAŠTA 4.)
GALÁNTA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ UTCA 918/2. / HLAVNÁ 918/2. [UNIVERZÁL])
KIRÁLYHELMEC – GERENYI KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 49. / HLAVNÁ 49.)
NAGYKAPOS – MAGYAR KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 21. / HLAVNÁ 21.)
NYITRA – MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK – KÖZÉP-EURÓPAI TANULMÁNYOK KARA, KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM (DRÁŽOVSKÁ 4.)
POZSONY – A POZSONYI MAGYAR INTÉZET KÖNYVTÁRA (VÉDCÖLÖP ÚT 54. / PALISÁDY 54.)
SOMORJA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ ÚT 62. / HLAVNÁ 62. [VÚB MELLETT])
TORNALJA – TOMPA MIHÁLY KÖNYVESBOLT (BÉKE UTCA 17. / MIEROVÁ 17.)

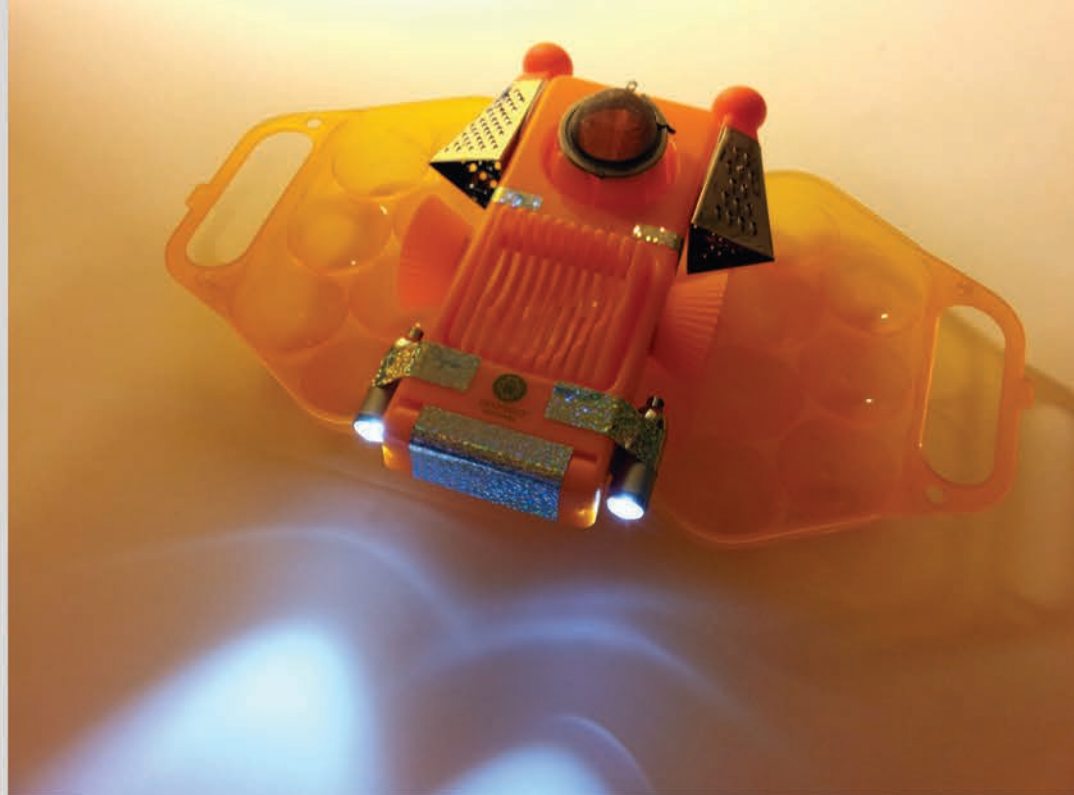
MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST – ÍRÓK BOLTJA (ANDRÁSSY ÚT 45., 1061)

KOZMETIKAI EGYSÉG - CAÑITAS FLEXIBLES,
OBJEKTUM, 2013

MOLEKULÁRIS GASZTRONÓMIA CIKLUS,
KOKTAIL EL BULLI, OBJEKTUM, 2014

SPHERE DUO CLICER, OBJEKTUM, 2013

CHRIS HADFIELD'S SPACE ODDITY, OBJEKTUM, 2013

